

ԻՍԿԷՆՏԷՐ ԱՐԳԱՐԻՈՍ

ՍԱՐՍԱՓՆԵՐՈՒ ԳԻՐՔԸ

Սարսափեցիկ նկարագրու-
թիւն մը Լիբանանի վարսունա-
կան քուականգներու ներքին ա-
րինալի խռովութեանց:

ՊԱՏԿԵՐԱԶԱՐԴ

Թարգմանեց
ՍԻՍԱԿ ՎԱՐԺԱՊԵՏԵԱՆ

9(5)

Ն-12

Տպ. «ԱԶԴԱԿ» 1983
Պէյրուք

ԻՍԿԵՆՏԷՐ ԱՔԳԱՐԻՈՍ

9(5)
Ա-12

ՄԱՐՍԱՓՆԵՐՈՒ ԳԻՐՔԸ

Սարսազողիկ
Նկարագրողիկն և
Լիբանանի
Վարսունական Թռակալներու
Ներքին Արիւնայի Խոնվորքանց

ԻՍԿԷՆՏԷՐ ԱԲԳԱՐԻՈՍ

Թարգմանեց
ՍԻՍԱԿ ՎԱՐՍԱՆՏԵԱՆ

ՊԵՏՐՈՒԹ — 1933

Տպ. «ԱԶԴԱԿ»

Ո՞Վ Է ՀԵՂԻՆԱԿԸ

ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ ԳԻԾԵՐ

Իսկէնտէր Աբգարիոս, ամենատարեց որդին է կարգաթող հայ Եպիսկոպոսի մը:

1823ին Յակոբ Եպիսկոպոս Լուստրացի, աշխարհական անունը Յակոբ Աբգարեան, կը հեռանայ Երուսաղէմի Ս. Յակոբայ Վանքէն ու կ'ապաստանի նախ Սայտա, ապա Պէյրութ, ուր բողոքականութիւնը կընդունի և կ'ամուսնանայ Հովա Մասատ անուն Լիբանանցի օրիորդի մը հետ:

Ինչպէս կրօնական կեանքի, աշխարհական ասպարէզի մէջ ալ մեծ յաջողութիւն ձեռք կը բերէ Յակոբ Աբգարեան: Իր արտակարգ կարողութեանց չնորհիւ Պէյրութի մէջ Նէպոլէոնի թագաւորութեան դեսպան կը նշանակուի 1830ին: Տեղացիներէն կը ճանչցուէր որպէս Եաղուպ Աղա: Իր մահէն ետք հայոց Պատրիարքը կը գնէ Պէյրութ գտնուող անոր սեփական տունը՝ ուխտաւորներու համար, և մատուռի կը վերածէ գեանայարկի յարակից երկու սենեակները Ս. Նշան անուամբ: Ուրեմն՝ այժմու Ս. Նշան Վանքին չըջարակին մէջ, 1826ին, կը ծնի երեւելի արաբ գրագէտ Իսկէնտէր Աբգարիոսը:

Հօրը բարձր դիրքը պատճառ կ'ըլլայ որ զաւակները կրթութիւն այն ժամանակուայ Պէյրութի անգլիական դեսպանին զաւակներուն հետ: Այսպէսով հոս նախ-

1991-69 7

նական ուսում մը ստանալէ յետոյ՝ անոնց հետ Անգլիա կը ղրկուի, ուր որոշ չափով կը կատարեալագործէ իր ուսումը:

Շատ բան չենք գիտեր իր պատանեկութեան և երիտասարդութեան մասին, բայց ինչ որ կը վերաբերի իր գրական գործունէութեան, սա որոշ է որ շատ կանուխէն սկսաւ գրելու:

Իսկէնտէր Արգարիոս որ ծառայած է արաբ գրականութեան մօտաւորապէս երեսուն տարի, հեղինակած է շատ մը կարեւոր երկեր, որոնցմէ էն կարեւորն է իր «Սարսափներու Գիրքը»: Առանց վարանելու կրնանք ըսել թէ ասիկա իր գլուխ գործոցն է: Այս գիրքը լոյս չտեսաւ արաբերէնով, այլ պր. Ճ. Ֆ. Ընալդէմայի կողմէ թարգմանուեցաւ անգլիերէնի՝ և ապա հրատարակուեցաւ: Հեղինակը իր աչքերը յաւիտենապէս փակելէ առաջ արդէն իսկ վերջացուցած էր զայն, բայց քաղաքական պատճառներով չէր հրատարակած: Այս սպասումի մէջ մահը վրայ կը հասնի: Ձեռագիրը բոլորովին պիտի կորսուէր եթէ 1900ին պր. Ճէսքփ զայն չի գնէր: Այս Ամերիկացին բնագիրը հետը Նիւ-Յորք կը տանի ուր անգլիերէնի կը թարգմանուի: Իբր ականատես մը օրուան ղէպքերուն, իր այս երկը պատմական շատ մեծ կարեւորութիւն կը ներկայացնէ: Նախաձեռնող որ անիկա անգլիերէնի թարգմանուած է:

Այս գիրքին յառաջաբանին մէջ գրուած է որ՝ հեղինակը հայ է և չպատկանելով ո՛չ մարոնի և ո՛չ ալ տիւրքի խմբակցութեանց, անաչառ կերպով ներկայացուցած է ղէպքերը: Յետոյ թարգմանիչը կաւեցնէ. — «Նգրակացնելով կրնանք ըսել թէ հեղինակին սոյն գիրքը կրնայ նկատուիլ առաջին կարգի կարեւորութիւն ունեցող երկ մը, ուղղակի Լիբանանի, Սիրիոյ և Արեւելքի մէջ շատ մը քրիստոնեայ եկեղեցիներու պատմութեան համար»:

Իր նշանաւոր բանաստեղծ-գրագէտի հոչակէն զատ՝ ճանչցուած էր նաև Սուրիոյ և Նգիպտոսի կարեւոր քաղաքական ղէպքերէն մին: Որպէս բարեկամ Նգիպտոսի Իպրահիմ Փաշային, ան մեծ ազդեցութիւն ունեցաւ այս վերջինին վրայ՝ Լիբանանի քրիստոնեաներու վիճակին բարւոքման համար:

Արաբերէն լեզուի լաւագոյն վարպետը ըլլալէ զատ, գիտէր նաև լաւ անգլիերէն, թուրքերէն և քիչ մըն ալ հայերէն:

Այսպէս ուրեմն, իր մօտաւորական զարգացումը և այլ յատկութիւնները պատճառ կ'ըլլան որ բարձր գիրքերու տիրանայ: Ան Պէյրութի Ամերիկեան և Փօթթուկալի կառավարութեանց հիւպատոս կը նշանակուի:

Իր կարեւոր վարձատրութիւնները չորս շքանշաններ են: Ասոնցմէ մին տրուած է ամերիկեան կառավարութեան կողմէ, որպէս գնահատութիւն իր ծառայութեանց որ մատուցած է Ամերիկայի ժողովուրդին Սուրիոյ մէջ: Փօթթուկալի կառավարութիւնը ևս իր գնահատութիւնը և շնորհակալութիւնը արտայայտած է շքանշանով մը: Օսմ. կայսրութիւնը պատուած է զինք Աղայի և յետոյ Պէկի տիտղոսներով և Մեհթիէյի շքանշանով: Նգիպտոսի խորհրդի թագաւորն ալ իր կարգին տուած է շքանշան մը:

Դասնըչորս տարեկանին կ'ամուսնանայ Բուժինա Ղուրպան անուն տեղացի գեղեցիկ օրիորդի մը հետ: Սակայն իր կողակիցը կանուխէն կորսնցնելու դժբախտութիւնը կ'ունենայ, և Բուժինա կը մեկնի այս աշխարհէն իր ետին բանաստեղծի փշրուած սիրտ մը և երեք որբ դեռատի գաւակներ ձգելով: Կարծես երկինքը եօթը սիւներով իր գլխուն փուլ կուգայ, և այն օրէն սկսեալ բանաստեղծը կը խելագարի «լեռները կ'իյնայ»:

ի՛նչ արտակարգ սէր կ'նոջ մը հանդէպ: Շատեր զինք ծնորած կը խորհին, որովհետեւ վիշտին ազդեցութիւնը այնքա՛ն մեծ կ'ըլլայ իր արտաքին յարաբերութեանց վրայ, և ո՛վ գիտէ որքա՛ն խոր՝ իր հոգեկան ապրումներուն վրայ...:

Ձի բաւականանար իր կ'նոջ կորստեան ցաւը ողբալով, այլ, կ'երգէ նաեւ անոր սէրը: Այսպիսով անոր առաքինութիւնները զովաբանող գիրք մը կը գրէ:

Կ'երգնու անգամ մըն ալ չ'ամուսնանալ, ու տունը, տեղը, և զաւակները ձգելով կը դեգերի գիւղէ գիւղ, քաղաքէ քաղաք: Մերթ կ'երթայ եգիպտոս, Սուտան ու կը վերադառնայ: Յետոյ նորէն նոյն ճամբով մինչև Զանգիպար և նորէն տուն իր սիրելիին շիրիմին քով: Կարծես մեծղի ու զօրաւոր մագնիսի մը պէս ասիկա զինք իրեն կը քաշէ հեռուներէն, չա՛տ հեռուներէն: Յորդառատ արցունքներով կուլայ Րուժինայի գերեզմանին վրայ, կ'ոգեկոչէ անոր յիշատակը, կ'այրի, կը մխայ անոր սիրով և վերջապէս վիշտը քայքայած իր իսկ առողջութիւնը՝ օր մըն ալ մահը կը զգեա՛նէ զինք:

Արտակարգօրէն բարձրահասակ, ջղուտ, շիկահեր, և չազանակազոյն աչքերով մարդ մըն էր Իսկէնտէր Աբգարիոս: Մեռաւ Պէյրութի մէջ 1885ին, յիսունըինը տարիքն հազիւ բոլորած: Խուռներամ բազմութիւն մը հետեւեցաւ իր գազադին: Աճիւնը կը հանգչի Պէյրութի Ամերիկեան Գերեզմանատան սգաւոր նոճիներուն շուքին տակ:

ՍԱՐՍԱՓՆԵՐՈՒ ԳԻՐՔԸ

Թարգմ.

ԻՍԿԷՆՏԷՐ ԱԲԳԱՐԻՈՍ

Ս. ՎԱՐԺԱՊԵՏԵԱՆ

ԱՌԱՋԻՆ ԳԼՈՒԽ

Լիբանան եւ հոն ի գործ դրուած

Խաղաղութիւնները

Պատմելէ առաջ այդ այլազան խռովութիւնները և զղուելի ոճիրները որոնք անխղճօրէն գործադրուեցան Լիբանանի մէջ, կ'արժէ յետադարձ ակնարկ մը նետել Լիբանանի նախ քան այս խռովութիւնները գոյութիւն ունեցող ներքին կացութեան վրայ ու թուել թէ՛ ո՞ր դաւանանքներու և յարանուանութեանց կը պատկանին անոր զանազան ազգութիւնները(*) և բնակիչները:

(*) Իրենց տիրապետութեան ընթացքին Օսմանցի բազաւորներ մասնաւոր հրովարտակներով այնպիսի իրաւունքներ եւ առանձնացնող հոլմներ պարգեւած են Լիբանանի զանազան քրիստոնեայ յարանուանութեանց, որ՝ այս վերջինները գրեթէ տարբեր ազգութիւններու պէս իրարմէ անջատուած են: Որով հեղինակը չի վարանիր զանոնք ազգութիւններ անուանելու:

Նախ պէտք է գիտնանք թէ՝ Լիբանան աշխարհիս լեռներուն ամենահիններէն և ամենանշաւորներէն է։ Հոս մարդկային ցեղը բնակութիւն հաստատած է շատ հին ժամանակներէ ի վեր, նոյն իսկ հողը և քարը պաշտող հեթանոսներու գոյութենէն դարեր առաջ։

Հիմա եթէ Լիբանանի բնակչութիւնը ըստ իրենց հաւատքին բաժանման ենթարկենք, պիտի տեսնենք որ անիկա զլիաւորաբար կը բաղկանայ քրիստոնեաներէ և տիւրքիներէ, որոնց հետ միատեղ կը բնակին նաև շատ քիչ թիւով մահմետականներ և միթուալիներ^(*)։ Քրիստոնեաները մեծաւ մասամբ մարոնիներ են, որոնց արուներուն թիւը կը հասնի մօտաւորապէս 90.000-ի^(**)։ Ասոր մէջ կան նաև յոյն օրթօտօքսներ, և յոյն կաթոլիկներ^(***)։

(*) Մեքուալիները մահմետականութեան Շեալի աղանդին կը պատկանին, որոնք թիւով աւելի շատ են քան Սիւննիները։ Ասոնք բնակութիւն հաստատած են հիւսիսէն մինչեւ Հօմս, եւ հարաւէն մինչեւ Պաղեսթինի ցեղանոցները։ Թիւով մօտաւորապէս 120.000 կը հաշուուին։ Կ'ըսուի թէ անոնք Օմայաւներու ժամանակ Սիրիա հաստատուած պարսիկներու շառաւիղներէն են։ Օսաւներու հետ դիւրահաղորդ չեն, եւ լաւ համբաւ մը չեն վայելեր։ Իրենց կրօնապետք կը բնակի շէկզիկի մօտ Ճապաան գիւղը։ Անոնց առաջնորդող բնագիրքը Հարֆուէ կը կոչուի։

(**) Ուրիշ աղբիւրի մը համեմատ (Table of the Statistics of Mount Lebanon), Լիբանանի գեղք բռնելու կարողութիւն ունեցող քրիստոնեայ երիտասարդութեան թիւը 190.055-ի կը հասնէ, որոնց 102.105-ը մարոնիներ են։

(***) Յոյն օրթօտօքսներ եւ յոյն կաթոլիկներ, մարոնիներէ յետոյ, ամենաշատներն են։ Մինչեւ այդ ժամանակ

Գալով տիւրքիներուն՝ անոնց հրացան բռնելու կարողութիւն ունեցող երիտասարդութեան թիւը կը հասնի մօտաւորապէս 15.000-ի^(*)։ Անոնք յարութեան հրաշքին չեն հաւատար. հոգեփոխութեան^(**) կը հաւատան։ Ամէն ապօրինի արարքներէն կը համարեն, պայմանաւ որ զաղտնապահութեամբ և ծածուկ կատարուի։ Նախահայր Աղամի Աստուծոյ կողմէ ստեղծուած ըլլալը կը հաստատեն, և զայն Շադնիլ կ'անուանեն։ Կ'ըսեն թէ անոր հոգին փոխանցուած է սերունդէ սերունդ, մինչև որ կանգ առած է վսեմափայլ Իմամ Ալի Իպն Ապու Դալիլի մարմինին մէջ։ Իմամը կ'ամուսնանայ Մարգարէին զստեր Փաթիմայի հետ, որ Փաթիմի խալիֆայութենէն էր. և Ալ-Մանսուր (յաղթող) կը կոչուէր։ Իր խալիֆայութեան հետ միանալէն յետոյ, Իմամը Ալ-Հաքիմ-պի-Ամիրալլահ^(***) մականունը ստացաւ։ Ասկէ անմիջապէս ետք, ինքզինք Ալ-Հաքիմ-պի-Ամիրահ^(****) անուանեց ուրիշները համոզելու համար։

Լիբանանի մեջ բողոքականներ, կաթոլիկներ, հայ լուսաւորչականներ, հայ կաթոլիկներ, եւ ասորիներ գրեթէ չկային։

(*) Տիւրքիներու թիւը ասկէ շատ աւելի եղած ըլլալու է, որովհետեւ նախապէս յիշուած անգլիներէն գիրքը անոնց թիւը կուտայ մօտաւորապէս 56.035, թիւ մը որ վերջը նուագեցաւ երբ 1860-ի դէպքէն յետոյ անոնցմէ շատեր Հաւուրան փախան։

(**) Տարեցի մը մեռնելէն յետոյ՝ հոգին նորածին մանուկի մը կը փոխանցուի։

(***) Մեկը որ հեղինակութիւն ի գործ կը դնէ Աստուծոյ հրամանաւ։

(****) Մեկը որ հեղինակութիւն ի գործ կը դնէ իր հրամանաւ, այսինքն անկախաբար։

թէ ինք Ան է: Իրեն առաջին հաւատացողը իր վէճերը Համգահ Իպն Ալի ալ-Մաժուսին եղաւ, որուն յաջորդեցին Շէյխ Ման Իպն Սաֆիիան և Շէյխ Հիւսէյն Ատ-Տարազի: Այս վերջինէն է որ, ասեանօք, Տիւրքի կրօնքը ծագում առաւ, որովհետեւ անիկա հաստատ մնաց իր հաւատքին վրայ, և զարկ տուաւ անոր յաջողութեան: Նա միշտ կը թելադրէր ժողովուրդը որ Ալ-Հաքիմը պաշտեն, — կրօնքներու և հաւատքներու ամենաբարձրը ու վսեմը: Առաջին անգամ նա երեցաւ Ուատի Դայմ-Ալլահ Իպն Դալապահ(*) Լիբանանի մէջ: Ուատի աղ-Դայմի և Իքլիմ ալ-Պալանի ժողովուրդին մէկ մասը իրեն հաւատացին:

Ի վերջոյ իր քարոզած կրօնքին սերմերը տարածուեցան մինչև Ճէպէլ-աշ-Շուֆ, Ճէպէլ աշ-Շէյխ, Ճէպէլ ալ Ալա և Սաֆատի և Հաւուրանի երկիրները ուր իրենց կրօնքը քօղարկեցին, և յայտնեցին թէ Մահմետականներ են: Մածուկ սրբավայրեր հաստատեցին որպէսզի անոնք որ զիտեն իրենց կրօնքին ներքին գաղտնիքները հոն աղօթեն: Այս սրբավայրերը Ուֆֆալ(**) կը կոչուէին զանազանելու համար ուրիշներէն՝ որոնց ձիւհնալ(***) անունը կուտային: Ինչ որ կը վերաբերի իրենց կրօնքին մահմետականութեան հետ ունեցած յարաբերութեան՝ անոնք մինակ Պուսսահ ոտանաւորը կը կարգան զազաղին վրայ, մեռել մը գերեզման տանելէ առաջ: Այս ոտանաւորը որ Մարգարէն կը փա-

(*) Տակաւին կը յարգուի որպէս Տիւրքի Կրօնի նորահմարտ:

(**) Գիսցողներ:

(***) Տգհսներ:

աւրանէ, գրուած է Շէյխ Մուհամմէտ Իպն Սաիտ ատ-Տիլասիի կողմանէ և որ այսպէս կը սկսի. —

Միակ փրկիչը ըլլալով համար է որ
Կը խառնես արցունքը որ աչիքն մէջ արեան հետ կը հոսի
Կամ թէ հովը կը փչէ հակառակ ուղղութեամբ
[խափանելով յառաջացումը
եւ ռանքը կը փայլասակէ գայրութին մէջ խաւարչին:

Եւ կը շարունակէ մինչև որ գրական ընտիր լեզուով մը կ'ըսէ. —

Եւ ինչպէ՞ս պէտքը զայն աշխարհ չկոչեր
Առանց որուն աշխարհ ոչինչէն պիտի չստեղծուեր:
Մուհամմէ՛հ, տեղեւոր, մարդոց եւ հոգիներու բազաւորը
Եւ արապներու ու ոչ-արապներու Մարգարէն:

Անոնք օտարները մոլորեցնելու համար ծոմապահութիւն ալ ձեւակերպեցին, բայց իրականութեան մէջ ո՛չ ծոմ պահեցին, և ո՛չ ալ աղօթեցին, որովհետեւ ալ-Հաքիմ-պի-Ամրիւհի անոնց ծոմ պահել, Մէքքէ երթալ ուխտի համար և ողորմութիւն տալ արգիլած էր:

Հին ժամանակներէ իվեր անհամաձայնութիւն մը գոյութիւն ունէր անոնց միջև, որովհետեւ անոնցմէ ոմանք յայտարարեցին թէ ազգականութիւն ունին Բայախներու հետ, և ուրիշներ Եմէնի իգներու հետ: Եւ որպէս այս անհամաձայնութեան հետեանք՝ շատ մը ներքին կռիւներ տեղի ունեցան, մինչև որ էյն Տաուայի զէպքը վրայ հասաւ 1123ին Յ.Մ. որու ընթացքին Բայախները յաղթեցին Եմէնի իգները և Պանու Ալամ ատ-Տին ատ-Դանուխի ընտանիքէն եօթը հոգի մեռցուցին: Ասոր վրայ Եմէնի իգները յուսահատած երկրէն

նահանջեցին: Քայսիդ ուժերու հրամանատարը՝ Էմիր-Հայտար աչ-Շիհապի, երկրին կառավարիչը, Պան Ապուլ-Լաման ամիրայ ձեռնադրեց, և Պանու Նաքատին և Պանու Դալուքին շէյխութեան տիտղոս տուաւ պատե-րազմի միջոցին իրենց արտաքերած քաջագործութեանց համար: Բայց և այնպէս, Պանու ժանպլատ և Պանու ալ-Ամատ շէյխերը աւելի ուժովցան և ժամանակի ընթացքին անհամաձայնութիւններ տեղի ունեցան այս Ամատեան և ժանպլատեան առաջնորդներու միջև: Լամանեան ամիրաները միացան Պանու ժանպլատին, մինչ միւս մեծերը, բացի Պանու Նաքատիներէն, միացան Պանու Ամատին: Այսպէսով երկրին աշիրէթները ժանպլատեան և Եզպէքեան խումբերու բաժնուեցան: Վերջինները յայտարարեցին թէ իրենք Եզպէքի շառաւիղն են, որ ինքնին Ամատիներու պետերուն նախահայրն է:

Քրիստոնեաներն ալ այս ներքին վէճերու և բաժանումներու մասնակցեցան ու շատ մը արիւնշալի ընդհարումներու մէջ իրենց գործօն դերը ունեցան: Բայց տիրողները կրնային դիւրաւ իրենց միջև գոյացած անհամաձայնութիւնները և կռիւները լուծել, կարծես թէ ամբողջն ալ մէկ ընտանիքի անդամները եղած ըլլային: Որով քրիստոնեաներու կողմնակցութիւնը իրենց համար հակառակորդներ կը ստեղծէր, թէև տիրողները ժամանակաւորապէս կը հաշտուէին, սակայն նորէն կը սկսէին կռուիլ եթէ պատեհ առիթը ներկայանար:

Քանի որ վերև շատ մը առաջնորդներու անուններ յիշեցինք, անշուշտ ներելի պիտի ըլլար եթէ քիչ մըն ալ խորը թափանցէինք այս նիւթին:

Դարերէ իվեր, այս երկրին կառավարիչները կ'ընտրուէին Մանիդ ամիրաներէն, որոնց ամենավերջինը Էմիր Ահմէտ կը կոչուէր և որ մեռաւ 1109ին Յ.Մ.: Ահմէտի մահուամբ Մանիդներու գերդաստանը անժառանգ մնաց: Իրենց ազգականները կառավարիչ ընտրե-

Պէյր Մէրիի համբուն վրայ սպաննուած Մառոնիմը

ցին Շիրակի ընտանիքէն էմիր Պէշիրը որ երկրին առաջին կառավարիչը եղաւ, և հաստատուելով Հասպայայի մէջ իննը տարի իշխեց Դամասկոսի հովանաւորութեան տակ:

Այդ ժամանակ Հասպայա մայրաքաղաքն էր այն երկրին որ կը տարածուէր Սաֆատ քաղաքէն մինչև Թրիփօլիի մօտ գտնուող Զառադ ալ-Ճուպպա քաղաքը: Էմիր Պէշիր սեռաւ Սաֆատի մէջ, և կառավարելու իրաւունքը յանձնուեցաւ իր հօրեղբորորդիին, էմիր Հայտարին, որ Հասպայայի ամիրաներուն սերունդէն էր: Այս վերջինը Լիբանան գտնուող բոլոր Շիրակիդ ամիրաներու նախահայրն է:

Իրմէ յետոյ, Աստուծոյ հրամանաւ, վերին իշխանութիւնը իր յաջորդներուն վերապահուեցաւ: Ասոնց ամբողջն ալ սիրայօժար հնազանդեցան Օսմանեան պետութեան վէզիրներուն որոնք Սայտա կը գտնուէին և որ քաղաքը պետութեան սահմաններուն մէջ էր: Վէզիրներն էին որ կառավարիչ կ'անուանէին, և անոնք այս պատիւը կը շնորհէին իրենց նախընտրածին:

Ամիրաներէն անոնք որ տիրոջներուն վրայ կ'իշխէին կը կոչուէին Պանու Ռասլան, Մերձաւոր Ղարպի մէջ, և Պանու Ապուլ-Լամա Մէթնի մէջ: Իսկ չէյիները կը կոչուէին Պանու Ապտէլ-Մէլիք, Ճուրտի մէջ, Պանու ալ-Ամատ Արզուպի մէջ, Պանու Նաքատ Մուհասիֆի և Շէհարի մէջ. Պանու Դալուք, վերին Ղարպի մէջ, և Պանու Ժանպլատ Շուֆի մէջ որ նոյնպէս կը կոչուի Պանու Մանի Շուֆը:

Շուֆ բաժնուած է երկու մասերու, — վերին Շուֆ և Շուֆ. առ-Սուվիթանի: Առաջինին մայրաքաղաքն է Մուխթարա, իսկ երկրորդինը Պաաքլին: Իրենց կառավարելու զօրութիւնը կը տարածուէր մինչև Պէքաա, Ճէպէլ ար-Րիհան և ալ-Պարնուպի, ադ-Դուֆֆահի և Ճէզզինի գաւառները: Ասոնց պետերը ուրիշներէ աւելի

իրաւունքներ և առաւելութիւններ կը վայելէին:

Այս գաւառներու ամենայայտնի քաղաքը Տէյր-էլ-Քամարն(*) էր: Հոս է որ մարդս լացնելու չափ սոսկ կալի ղէպքեր պատահեցան որ մենք պիտի աշխատինք քիչ յետոյ պատմել: Ի վաղուց անտի այս քաղաքը Շի-հապի կառավարիչներու բնակավայրը եղած էր մինչև էմիր Պէշիր Բ. ի ժամանակը, երբ այս վերջինը ձգեց զայն նախընտրելով Պէյթ-էտ-Տինի մէջ բնակիլ, ուր, գեղեցիկ ու հրաշայի Սեռայ մը շինել տուաւ: Լեռներու և կիրճերու մէջէն մօտաւորապէս երեք ժամուայ հեռաւորութենէ հոն ջուր բերել տուաւ: Զայն չըջապատել տուաւ գեղեցիկ պարտէզներով:

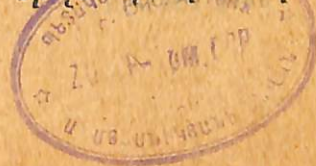
Այս ամիրան շատ երեւելի հանդիսացաւ: Իր նմանը չէր գտնուէր Լիբանանի մէջ, որովհետեւ անիկա թէև ծեր, բայց պատկառազողու և զարգացած իշխան մըն էր: Շա՛տ խոհուն էր իր գործքերուն և արդարադատ իր վճիռներուն ու դատավարութեանց մէջ: Բնաւ խորու-թիւն չէր դնէր հարուստին ու աղքատին միջև, և ո՛չ ալ կալուածատիրոջ հետ կը կողմնակցէր ի վիստ մշակին: Կաշառակերութենէ կը խորչէր, և իր հպատակները ազատ կը ձգէր իրենց նախընտրած կրօնին հետեւելու հա-մար: Խոստումը միշտ կը յարգէր և բնաւ վատ խօսքեր չէ խօսած: Ոգելից ըմպելիներ չէր խմեր և Աստուծոյ մարգուտ տրուած բոլո՛ր լաւ առաքինութիւնները ունէր: Բանաստեղծներ զինք շատ կը սիրէին: Ասոնք իր մասին մէկէ աւելի ոտանաւորներ գրած են: Ասոնցմէ մէկուն մէջ

(*) Հուսնի վանք կը նշանակէ: Թերեւս այդ տեղերը վաճի մը գտնուած ըլլալուն համար է որ քաղաքին այս անունը տուած են:

Նշանաւոր բանաստեղծ Պութրուս Քարամա կըսէ. —

Շեհապիդ Պեիր ո՛վ վսեմ իշխան,
Անվեհեր հերոս, գրառաս եւ վեհ,
Փառաւոր իշխան, ազնիւ խոհական
Որու շնորհները բնաւ չեն դադրիր:
Առիւծներէ աւելի առիւծ է երբ՝
Կը քաշէ իր սուրը, կամ կը նստէ իր նիզակը:
Շատ մը ռազմիկներ կ'ոչնչացնէ երբ յարձակի
Եւ ով որ իրեն հետ չափուի կը ծանօթանայ
Անոր ուժին, ու բնկրկելով կը նահանջէ:

Իր օրերուն երկիրը ապահով էր: Զինք չըջապա-տողներ բնաւ չէին յանդգներ ուղիղ ճամբէն շեղիլ և իրենց զրացիին ինչքը յափշտակել: Երկրին մէջ իր ատիճանը բարձրացաւ և հրամանները կատարուեցան մինչև 1840 Յ. Ք. երբ անգլիական նաւեր եկան, Սիւ-րիան եգիպտացիներէն առին ու Օսմ. պետութեան յանձնեցին: Քաղաքական այս փոփոխութենէն յետոյ՝ էմիր Պէշիր իր երկիրը ձգեց ու Մալթա կղզին ապաս-տանեցաւ: Իրեն յաջորդեց իր հօրեղբորորդին էմիր Պէշիր Գ.: Բայց այս վերջինը իր նախորդին առաքի-նութիւններէն ոչ մէկը ունէր, և բնաւ քաղաքագէտ չէր: Ժամանակին պահանջները չկրցաւ զիմագրուել, ուստի ստիպուեցաւ իր ծառայութեան մէջ առնել աղտոտ նկարագիրով, ցած դասակարգէ մարդիկ: Իրեն հաւա-սարող մեծաւորներուն ու ընկերներուն բնաւ կարեւո-րութիւն չի տուաւ, և ո՛չ ալ անոնց խորհուրդին անսաց, որոնք վրէժխնդրութիւն սնուցին իրեն հանդէպ: Որով այս վերջինները միշտ զինք հալածեցին մինչև որ պա-շարեցին Տէյր ալ-Քամարի մէջ, ուր քսանրեք օր զարհուրանքի մատնուած փնաց, մինչև որ Նշանաւոր

Ապտէլ-Ֆաթահ Ապա Համատա ազատեց զինք երեւելիներու վրէժխնդրութենէն: Անշուշտ ասկէ յետոյ իր պաշտօնէն հեռացուեցաւ: Տիրազիներու և մարոնիներու թշնամութեան առաջին պատճառներէն մին այս եղաւ(*):

Այս ատեններ, եգիպտոսի երեւելի Իպրահիմ Փաշան, որ շատ մը երկիրներ և քաղաքներ նուաճած էր, փափաքեցաւ տիրազիներէ կազմուած բանակ մը ունենալ: Ասոր Տիրազիները հակառակեցան. ուստի ադ-Դայմի և Հաւուրանի մէջ զիմադրեցին: Երբ տեսաւ թէ տիրազիներ իր առաջարկը ու խնդրանքը կը մերժեն, Իպրահիմ Փաշա քրիստոնեաներէն խնդրեց որ իր փափաքին գոհացում տան: Քրիստոնեաները սիրով ընդունեցին, և տիրազի հին սրբավայր մը կողոպտեցին Ուստի ադ-Դայմի մէջ, որ շատ մը հորթի արձաններ և տիրազի կրօնքին յատուկ զիրքեր կը պարուռնակէր: Այսպէսով երեւան հանեցին տիրազի կրօնքին զաղանթները, որ տիրազիները շատ կատակեցուց:

Քրիստոնեաները զինուորագրելով ալ չբաւականանալով՝ Իպրահիմ Փաշա տիրազիներուն զէնքերը հաւաքեց և քրիստոնեաներուն յանձնեց: Այս ընթացքը երկու համայնքներու միջև գոյութիւն ունեցող հին ոխը աւելի ևս հրահրեց:

Այս գէպէն քիչ յետոյ, Իպրահիմ Փաշա Սիւրիայէն հեռացաւ և էմիր Պէշիր Բ. Մալթա գնաց (աւելի ճիշդը ուղարկուեցաւ) և ինչպէս տեսանք, իրեն յաջորդեց

(*) Այս առթիւ օրջաբերականով մը Մարոնի Պատրիարք կը թելադրէ ու կը խրախուսէ իր կղերականները որ կարելի եղածին չափ Տիրազի երեւելիներու իրաւունքները իւրացնեն: Ասոր արդիւնքը կ'ըլլայ Տեյր ալ-Քամարի առաջին պաշարումը որ տեղի կ'ունենայ 14 Սեպտեմբեր, 1841-ին:

բոլորովին անկարող էմիր Պէշիր Գ.: Այս փոփոխութիւնները պատճառ եղան որ տիրազիները զինք և քրիստոնեաները կործանելու միջոցներու մասին մտածեն: Ասոնց զայրոյթը աւելի գրգռեցին Օսմ. Պետութեան ծառայող չարամիտ մարդիկ, որոնք քրիստոնեաները կ'ատէին, որովհետեւ անոնք աւելի Ֆրանսան կ'ուզէին և կը սիրէին:

Շատ չտեսց ու պատահեցաւ ինչ որ պիտի պատահէր, — մարդկային էակներու խողովորում, թալան, և զիւղերու հրդեհում:

Երբ էմիր Պէշիր Գ. գահազուրկ եղաւ, ինչպէս արդէն ըսինք, անմիջապէս Օսմար Փաշա էլ Մաժարին կառավարիչ նշանակուեցաւ Շէհապիդ ամիրաներու տեղ: Այդ ժամանակ տիրազիները ապստամբեցան այս Փաշային դէմ, չի հնազանդեցան անոր և ո՛չ ալ անոր խոստումներուն հաւատացին: Որով Օսմար Փաշա անուանապէս կառավարիչն էր Լիբանանի: Այս զինք շատ զայրացուց: Ուստի ձեռքաւարեց իրեն անհնազանդ եզող տիրազի երեւելիները և Պէշիր զրկեց որ գատուին: Շատ մը տիրազիներ ալ իրենց շրջաններուն մէջ ապրստամբեցան ու զիմադրեցին: Քրիստոնեաներ անմիջապէս Օսմար Փաշային օգնութեան հասան և տիրազիները թրուեցին(*):

(*) Տիրազիներ կ'ամբաստանէին Օսմար Փաշան որպէս թէ այս վերջինը քրիստոնեաներուն կողմակցութիւն բրած ըլլայ, եւ կը յարձակին անոր վրայ: Ասոնք դիմադրութեան կը հանդիպին բուրբ եւ ալպանացի զինուորներու կողմանէ, որոնք զիրենք կը ցուեն, եւ ո՛չ թէ քրիստոնեայ ժողովուրդին կողմանէ, ինչպէս կ'ըսէ մեր հեղինակը: Ճիշդ է որ բուրբ եւ ալպանացի զինուորներուն հետ՝ մարոնի պաշտօնական զինուորներ ալ կային, բայց ոչ հասարակ ժողովուրդը:

Երբ Լիբանանի Ընդհ. Կառավարիչը որ Պէյրութ կը գտնուէր, լսեց այս բոլորը, անմիջապէս Օմար Փաշան Պէյրութ կանչել տուաւ, որովհետեւ անիկա չէր ուզեր որ տիւրքիները տկարանային իր այս ընթացքով և քրիստոնեաները անոնց վրայ իշխէին:

Դժգոհներու պարագլուխներն էին. — Շէյխ Սաիւ ժանպլադ, Էմիր Էմին Ռասլան, Շէյխ Խաթթար ալ-Ամատ, Շէյխ Քազիմ, Շէյխ Պէշիր ան-Նաքատիեան, Շէյխ Հիւսէյն Դաւուք, Շէյխ Եուսուֆ Ապտէլ-Մէլիք, Շէյխ Օսման Ապու Ալվան և Էմիր Մուհամմէտ, որդիներ Երեւելի Էմիր Էմինի, որ չա՛տ խելացի ու խոհեմ անձնաւորութիւն մըն էր:

Ասոնցմէ ամենահարուստը Շէյխ Սաիւ ժանպլադը, և ամենաքաջը Շէյխ Խաթթարն էր: Ամենահամբերատարը՝ Շէյխ Պէշիրը, և ամենախոհեմը՝ Շէյխ Հիւսէյն էր: Ասոնք էին յեղափոխութեան ղեկավարները:

1844ին քրիստոնեաները և տիւրքիները դարձեալ սկսան, կռիւի բան մը որ իրենց հին սովորութիւնն էր: Այս անգամ քրիստոնեաները յաղթական էին: Անոնք վառեցին Շուֆը մէկ օրուան մէջ, և նոյն բանը կրկնուեցաւ Զահլէի, Մէթնի և Ղարպի մէջ: Շուֆի մէջ կառավարութիւնը միջամտեց, և քրիստոնեաները արգիւց շարունակել իրենց աւերիչ գործունէութիւնը: Մուսթաֆա Փաշա անուն հրամանատարը Ղարպի կողմը գնաց, և հրամայեց քրիստոնեաներուն որ ցրուին, որոնք անմիջապէս հնազանդեցան:

Երբ ժամանակ մը երկիրը առանց կառավարիչի մնաց, Շաքիպ Էֆէնտի անուն կառավարական ներկայացուցիչ մը եկաւ Պոլսէն, որպէսզի, թագաւորին հրամանաւ, երկիրը երկու մասերու բաժնէ: Էմիր Հայտար Ապուլ-Լաման հիւսիսի քրիստոնեաներուն վրայ կառավարիչ կարգուեցաւ, և Էմիր Ռասլան հարաւի տիւրքիներուն: Այսպէսով երկրին ներքին խնդիրները ժամա-

նակաւորապէս կարգադրուեցան: Սակայն այս երկու ժողովուրդներու իրարու հանդէպ ունեցած ատելութիւնները վերջնականապէս չ'անհետացան: Այս աւելի արժարժուեցաւ բախումով մը որ 1859ին տեղի ունեցաւ Պէյթ Մէրիի մէջ(*): Տասներեկու քրիստոնեաներ, և քսան տիւրքիներ մեռան, թէև այս վերջինները թիւով աւելի շատ էին: Այսպէսով իրենց ունեցած արհամարհանքը քրիստոնեաներու քաջութեան հանդէպ՝ զիրենք պարտութեան մատնեց: Այս պարտութիւնը պատճառ եղաւ որ աւելի յարմար առիթի մը սպասեն իրենց վրէժը լուծելու համար:

Այդ ժամանակ Պէյրութ նահանգին կառավարիչը Խուրշիտ Փաշա անուն մոլեռանդ մահմետական մըն էր: Միշտ տիւրքիներուն կը կողմնակցէր, որով պատճառ եղաւ քրիստոնեաներուն կործանման: Անիկա շարունակ քաջալերեց տիւրքիները որպէսզի կռուին, բայց զանոնք պաշտպանել չի խոստացաւ:

Խաղաղութիւն հաստատելու պատրուակին տակ Խուրշիտ Փաշա Պէյթ Մէրի գնաց, ուր քանի մը օր մնաց:

Շէյխ Եուսուֆ Ապտէլ-Մէլիք Մէթնի մէջ քանի մը գիւղերու վրայ յարձակում գործած էր տունները այրելով և կողոպտելով: Խուրշիտ Փաշա քիչ մը անկանոն զօրք ձգելով Պէյթ-Մէրիի մէջ՝ ալ-Մուտայրիժ գնաց այդ տեղի խնդիրները կարգադրելու համար: Շրջակայքի գիւղերը մարդիկ ուղարկեց որպէսզի եղած կորուստներուն հաշիւը պատրաստեն իրեն համար: Երկար

(*) Կռիւր սկսաւ, քրիստոնեայ եւ տիւրքի երկու ջոկայոց միջեւ հաւու մը համար ծագում առնող վեճեմ, ինչպէս 1841ի ընդհարումները սկսան Եսրայի մը համար եղած անհասակամ կռիւի մը:

քննութիւններէ յետոյ, կորուստներու ընդհանուր գումարը յանդեցաւ 29.000 դահեկանի: Սակայն այս գումարէն աղէտեալները չա՛տ քիչ մաս մը ստացան, որովհետեւ մեծամասնութիւնը կառավարութիւնը ետ առաւ մաքսի պատրուակին տակ:

Այս կարգադրութիւնը ընելէ յետոյ՝ Փաշան Պէյթ Մէրի վերադարձաւ, ուր տիւրդիները ցերեկ թէ գիշեր գաղտնի յարաբերութիւններ կը մշակէին իրեն հետ, և հոն ալ իր նպատակը իրագործելէ յետոյ՝ իր գաւառին մայրաքաղաքը՝ Պէյրութ վերադարձաւ:

Մարտ 9, 1860ին, յոյն կաթողիկ յարանուանութեան պատկանող Աթանէսիոս արեղան որ Ամմիքի վանքին մեծաւորն էր, սպաննուեցաւ: Ոճրագործը Քաֆր Քաթրա գիւղէն, Մուհատթին Ապու թին անուն տիւրդի մըն էր: Սակայն այդ ժամանակ ոճրագործը յայտնի չէր:

Քրիստոնեաները զայրացած՝ Փաշային և եւրոպական պետութիւններու հիւպատոսներուն զիմեցին, որ պէսզի արգարութիւնը ի գործ դրուի: Բայց առաջինին ճարպիկ դարձուածքովը, խնդիրը օրերով յետաձգուեցաւ, և վերջապէս մոռացութեան մատնուեցաւ:

Միւսոյն ժամանակ Խան աշ-Շիահ անուն տիւրդի մը պանդոկի մը մէջ սպաննուեցաւ: Ասոր ալ ոճրագործը անյայտ մնաց, որովհետեւ ոճիրը գործուած էր գիշերը, մինչ զիակը գտնուեցաւ ցերեկը: Տիւրդիները կապկածեցան թէ քրիստոնեաները մեռցուցին զայն, մինչ քրիստոնեաները կը կասկածէին թէ տիւրդիները մեռցուցած են իրենց Ամմիք վանքին մեծաւորը:

Այսպէսով անոնք սկսան զիրար սպաննել երբ ամայի տեղեր իրարու հանդիպեցան: Դէպքերը այնպիսի արագութեամբ տարածուեցան, որ՝ քիչ ժամանակուայ մը ընթացքին երկիրը քաոսային վիճակի մը մատնուեցաւ: Յարաբերութիւնները խզուեցան, ճամբորդու-

թիւնները դադրեցան, որովհետեւ ճամբաներու մէջ ոճրագործներ կը վխտային, և իրաց կացութիւնը խռովեալ վիճակ մը ստացաւ:

Այդ ժամանակ Հաւուրանի մէջ շատ քաջ և նշանաւոր մէկը կը բնակէր: Երեւելի էր շէյխերու մէջ, և գրեթէ անոնցմէ ամենահարուստը, զօրաւորը և ազդեցիկը: Անիկա Իսմայիլ ալ-Ադրաշ կը կոչուէր, և տիւրդիներ անոր վրայ մե՛ծ հաւատք ունէին:

Երբ քրիստոնեայ և տիւրդի յարաբերութիւնները խզուեցան՝ և կացութիւնը օրէ օր վատթարացաւ, վերջինները լուր ուղարկեցին անոր որ գայ, և խոստացան թէ բոլոր ժողովուրդը մէկ սիրտ մէկ հոգի իրեն պիտի հնազանդի: Երբ ան ըմբռնեց անոնց նպատակը, չի մերժեց, և իմացուց թէ օգնութեան պիտի գայ հետիոտն և հեծեալ քաջերով:

Երբ Լիբանանի տիւրդիները առին այս լուրը, մե՛ծ եղաւ իրենց ուրախութիւնը: Անմիջապէս պատրաստութիւններու ձեռնարկեցին, և անհունօրէն ուրախացան իրենց փափաքին մօտալուտ իրագործման յոյսով:

ԵՐԿՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽ

Ա.Վ.ՄԷՔՆԻ ԵՆ ԱՍ-ՍԱՆԻՐԻ ԽՈՈՎՈՐԵԱՆՑ ՊԱՏՄՈՒԹԻՆՆԵՐ

Երբ Պէյրութ գտնուող եւրոպական պետութեանց հիւպատոսները տեսան որ չարիքը կը ծաւալի, փափաք յայտնեցին Խուրչիտ Փաշային որ քանի մը զինուորներ ղրկէ զէպքին վայրը, և պէտք եղած միջոցները ձեռք առնէ կրակը սահմանափակելու համար: Ասոնց փափաքին գոհացում տալու համար Փաշան խոստացաւ թէ ինքը անձամբ պիտի երթայ խաղաղութիւն վերահաստատելու գործունէութիւնը մօտէն կառավարելու: Եւ 28 Մայիս, 1860ին, որ մահմետական տոմարով 1276 Յ.Մ. կ'ընէ, մօտաւորապէս հինգ հարիւր զինուորներ ուղարկեց ալ-Համզիա: Ասոնց հետեւեցան երկու հարիւր պաշտպաններ և չորս թնդանօթ: Տիրողիներու հետ նախապէս բրած իր մէկ կարգադրութեան համաձայն, երկրորդ օրը ինք գնաց զէպքին վայրը իր տեղը Պէյրութի մէջ փոխանորդ մը ձգելով, որպէսզի ընթացիկ գործերը կառավարէր: Փաշան գնաց հոն, իր տիրողներուն ըրած խոստումները գործնականապէս իրականացնելու համար:

Քասրուանի ժողովուրդը տեղաւորուած էր Հիւսիսային Լիբանանի մէջ: Իրենց Պանու ալ Բազին ընտանիքին անդամները և առաջնորդները վտարած էին, իւրացնելով անոնց ինչքը, և անոնց տեղ կարգած էին Դանիոս Իպն Շահին էլ-Պայթարը, որպէս երկրին կառավարիչ:

Երբ այս վերջինը իմացաւ աշ-Շուքի մէջ տեղի ունեցող խողովութիւնները՝ անոր բնակիչներուն առաջարկեց օգնութեան փութալ։ Անոնք ըսին թէ երբ որ պէտք ունենան, իրեն լուր կը զրկեն։ Բայց ան առանց անոնց առաջարկին սպասելու, ամբոխի մը գլուխը անցած, Անթիլեաս հասաւ, և անկէ ալ հինգ հարիւր հոգի զրկեց Պաապտա, որոնք էմիր Քայս աշ-Շէհապին տունը իջեանեցան և իրենց զինակիցներուն հետ միացան։

Երբ Փաշան լսեց, լուր զրկեց էմիր Քայսին՝ հրամայելով որ Քասրուանցիներու ամբոխը ցրուէ, որովհետեւ անոնք հաղորդակցութեան ճամբան կը խափանէին։ Էմիրը ըսաւ, «Կը լսեմ ու կը հնազանդիմ» և հրամայեց անոնց որ անմիջապէս մեկնին։

Երբ լսեցին թէ Փաշան զինուորներով եկած էր՝ զգացին որ իրենց անոր հետ ունեցած գաղտնի յարաբերութիւնը պտուղ պիտի տար, որով շատ ուրախացան և սիրտերնին լեռներու պէս ամրացաւ։

Աւա՛ղ, Պէյթ Մէրիի տիւրզիները տարի մը պռաջ խաբուած ու պարտուած էին։ Ո՛չ ժամանակը, և ո՛չ ալ ստեղծուած առժամանակեայ խաղաղութիւնը մոռցնել տուած էր այս։ Եւ նոյն գիշերը յարձակեցան քրիստոնեաներուն վրայ իրենց վրէժը լուծելու համար։ Բայց քրիստոնեաները զանոնք յաղթեցին և իրենց տունները այրեցին։ Այս պատահեցաւ Մայիս 29ին։

Դեռ հոն զօրքերէն մաս մը կը մնար։ Ասոնք անցեալ տարի Փաշային հետ եկած, և անոր Պէյրութ վերադառնալէն յետոյ, հոն մնացած էին։ Այս վերջինները տիւրզիներուն միանալով՝ յարձակեցան քրիստոնեաներուն վրայ, մեռցուցին ան որ գտան և կրակի տուին անոնց տունները։ Այն տիւրզիները որոնք փախած էին՝ քաջալերուելով այս զէպքէն, վերադարձան և բոլորը միանալով խորտակեցին քրիստոնեաներու զիմադրու-

թիւնը, որոնք նահանջեցին իրենց տունները բոցերու և ինչքերնին աւարի համար ձգելով։ Այս զէպքի ընթացքին քրիստոնեաներէն մեռան տասնչորս հոգի, և տիւրզիները ունեցան տասնըութը մեռեալ և եօթը վիրաւոր։

Յաջորդ առաւօտ երբ աս-Սահիլի բնակիչները իմացան Պէյթ Մէրիցիներու պատահած դժբաղդութիւնը՝ հաւաքելով իրենց կարասիներն ու կենդանիները, Պէյրութ փախան։ Միեակ քանի մը մարդիկ մնացին գիւղին մէջ։

Այս զէպքերէն յետոյ, Խուրշիտ Փաշան հրամայեց որ թնդանօթներ արձակեն, իր նախապէս ըրած խոստումին համեմատ տիւրզիները ազգարարելու համար։ Ասոր վրայ էմիր Մուհամմէտ Քադիմ Ռասլան և Շէյխ Հիւսէյն Դալուք լեռներէն դաշտ իջան հազար հինգ հարիւր մարդերով, որոնք ազգարարութեան տրուելուն կը սպասէին։ Ասոնցմէ մաս մը յառաջացաւ զէպի Ուատի Շահրուր և Պաթլայ, մինչ մեծամասնութիւնը ուղղուեցաւ զէպի Պաապտա և Սապնայ։

Ասոնց զիմադրելու համար, քրիստոնեաները անմիջապէս կազմակերպուեցան։ Բայց բոլոր իրենց գիւղերէն ու քաղաքներէն հազիւ վեց հարիւր մարդ կրցան հաւաքել։

Երբ երկու հակամարտ ուժեր սկսան իրարու դէմ յառաջանալ՝ բախումը գիշերը իրարու շաղախեց և պատերազմի կրակը բորբոքեցաւ։ Օր մը տեղող ճակատագրական ընդհարումէ մը յետոյ, քրիստոնեաներու խումբը չփոթութեան մատնուեցաւ, կոտորուեցին զիրքերնին կորսնցուցին և բոլորովին շուարեցան։ Անշուշտ նահանջի դիմեցին կեանքերնին ազատելու համար, և պարտութիւններու ամենավատովը պարտուեցան։ Տիւրզիները մտան վերոյիշեալ գիւղերը և այրեցին ու թաւանեցին ու իրենց հետ տարին ինչ որ գտան։ Ասկէ եկան-

ալ-Հատատ, ուր իրենց միացաւ պաշտպանութեանը ամբողջ մը: Այս գիւղն ալ թաւանելէ յետոյ, տիւրգիները իրենց տունները վերադարձան, բայց պաշտպանութեանը տակաւին շարունակեցին իրենց հրդեհումը և սպաննութիւնները՝ մինչև որ Պէյրութի մօտերը հասան: Փաշային վրանները որոնք քաղաքէն դուրս կը գտնուէին՝ մոռնով ու ծռւով պարուրուեցան: Այս տեսնելով՝ Փաշան ըսաւ, «Շատ լաւ կատարեցիք ձեր պարտականութիւնը սիրելի տիւրգի բարեկամներս»:

Այս գէպի ընթացքին մեռան տասնըեք տիւրգիներ և քսանըինգ քրիստոնեաներ, որոնք ունեցան նաև չորս վիրաւորներ: Ասոնց երեւիները, որոնք մեռան, էին էմիր Ապպաս, որդին էմիր Սալման աշ-Շիրհաս, պի: Նոյնպէս էմիր Պէյրութի Գ., գերդաստանին վերջինը, որուն անդամները, ինչպէս տեսանք այս գիրքին սկիզբը մեծ հեղինակութիւն ունէին:

Երբ էմիր Մուհամմէտ Ռասալան, որու մասին արդէն խօսած ենք, հասաւ Պիր ալ-Վարվար, տեսաւ թէ գիւղի մը մէջ, որուն ինք անձնապէս պատասխանատու էր, խռովութիւն մը ծագած էր: Անմիջապէս անձամբ գնաց և անհամաձայնութիւնները կարգադրեց, և չի՛ ձգեց որ խռովութիւնը տարածուի: Անկէ ուղիղ աս-Սահիլ գիւղը գնաց որ չէյիներու կամ ամիրաներու հոս վանաւորութեան տակ չէր: Գիւղին բոլորտիքը պահապաններ դրաւ զայն հաւանական յարձակումներէ պաշտպանելու համար: Այսպէսով գիւղին բնակիչները կեանքի աղահովութիւն գտան որով համար շատ շնորհակալ եղան ամիրային, և արեւշատութիւն մաղթեցին անոր:

Երբ տիւրգիները այս եղելութիւնը իմացան՝ անմիջապէս յարձակեցան այս գաւառին վրայ և սկսեցին մը այրեցին: Խռովութեան բոցը ասկէ տարածուելով՝ մինչև ալ-Մէթն հասաւ:

Ինչ որ կը վերաբերի քաարուանցիներու ամբողջ ասոնցմէ ոմանք իրենց Պապպայէն մեկնելէն յետոյ, ալ-Մէթնի սահմանը անցան և տիւրգիներու հետ ընդհարում մը ունեցան: Տիւրգիները ձիաւոր և հետեակ հինգ հարիւր հոգի էին, մինչ քրիստոնեաները երեք հարիւր: Այս վերջիններուն միացան աս-Սահիլի բնակիչներէն ոմանք: Եւ խումբերը նոր սարսաղացիկ մեռնամարտի մը սկսան: Դառնութիւնը իր շափրակները բացաւ, և մահը աւելի ու աւելի մօտեցաւ:

Քրիստոնեաներ այդ օր քաջաբար կռուեցան, միշտ եռանդուն և միշտ խիզախ: Տիւրգիներ սկսան մեծ ապառաժներ գլտորել անոնց վրայ, բայց անոնք զիմադրելէ չի դադրեցան: Քրիստոնեաներ տիւրգիները այնպիսի անել կացութեան մը մատնեցին որ՝ այս վերջինները խուճապի մատնուած՝ ստիպուեցան նահանջել: Քրիստոնեաներէն ոմանք զանոնք հետապնդեցին ու սպաննեցին:

Երբ տիւրգիներու այս պարտութեան լուրը իրենց ալ-Ճուրտի ազգակիցներուն հասաւ՝ այս վերջինները, մօտաւորապէս չորս հարիւր թիւով, խոյացան քրիստոնեաներուն վրայ փոթորիկներով յղի ամպերու պէս:

Քրիստոնեաները տեսնելով այս ծովածաւալ մարդկային բազմութիւնը՝ պահ մը ընկրկեցան, և յառաջանալու քաջութիւնը չունեցան: Այդ օր քրիստոնեաներէն տասնըինը հատ սպաննուեցան, իսկ տիւրգիներէն երեսուն:

Ատկէ տիւրգիները տարածուեցան երկրին զանազան մասերուն վրայ, անխնայօրէն կողոպտեցին ու հող ճարակ ըրին ալ-Մէթնի գիւղերը: Այս գործունէութիւնը շարունակեց օրեր, որով ընթացքին տիւրգիներ այրեցին ալ-Մէթնի տասնըութ գիւղերը: Ուրիշ վայրերու մէջ ալ այրեցին քրիստոնեաներու պատկանող բոլոր տունները:

Միևնոյն ժամանակ Քասրուանի քրիստոնեաներուն միջև անհամաձայնութիւն ծագեցաւ: Մինչև հիմա ասոնք չատ համերաչխ գործունէութիւն մը ունեցած էին: Ժողովներու մէջ իրարու հակասեցին, և հրամայուողը հրամանատար եղաւ: Իրենց մէջ կռուելու արամադրութիւն չի մնաց, և յարձակումներէ խուսափեցան: Ամէն ոք իր տունը ապաստանեցաւ, և միւս քրիստոնեաներու հետ իրենց յարաբերութիւնները զազրեցուցին: Այս փոփոխութիւնը պատեհ առիթ մը ստեղծեց տիրողներու համար և մեծապէս օգնեց անոնց յարձակումներուն յաջողութեան:

ԵՐՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽ

Պատմութիւնը այն դաւանանութեան
ու խաբեբայութեան ումէ՝ ճառապետացան
աս-Տուպպիայի եւ Մուալլաֆադ աս-Տամուրի
բնակիչները:

Երբ աս-Սահիլի մէջ կատարուած սոսկալի ու զըզուելի արարքներու լուրը ատ-Տուպպիայի բնակիչները լսեցին՝ չատ վախցան այն գէշ հետեանքներէն որ այս ղէպքերը կրնային ծնիլ: Ուստի իրենց ընտանիքներով ու անասուններով Մուալլաֆադ ատ-Տամուր գացին և հոն ապաստանեցան մինչև որ հրաման եկաւ մէկիկ մէկիկ փախչելու:

Եպիսկոպոս Թուպիա մարոնի օգնական մը ունէր որ իր ազգակիցներէն էր: Երբ իմացաւ աս-Սահիլի մէջ պատահած աղէտը՝ լուր ղրկեց որ իր օգնականը, ազգականները և բոլոր բնակչութիւնը ծովու վրայով Պէյրութ գան: Երբ Մուալլաֆադ ատ-Տամուրի մէջ հաւաքուածներ լսեցին այս՝ յանդգնութիւնը չունեցան նմանօրինակ վտանգաւոր ճամբորդութիւն մը ընելու, և արդէն իսկ միջոցն ալ չունենալով ծովէն երթալու, որոշեցին նոյն օրն իսկ ցամաքէն Պէյրութ փոխադրուիլ: Դիչերը, լուսնի լոյսով, ճամբայ ինկան իրենց ընտանիքներն ու անասունները հետերնին առած: Անակնկալ և անախորժ հանդիպումներէ զգուշանալու համար, միշտ նախընտրեցին ծովեզերքէն երթալ: Այս պատահեցաւ Պապպայի և Ուստի Շահրուրի ղէպքերուն երկրորդ օրը:

Ալ-Նայմա գիւղէն, Հասան Տարքուպա, անուն մէկը գիտէր ասոնց փախուստը: Այս եղելութիւնը հազորդելով Հիւսէյն Եունիսին թելադրեց որ երթայ և Տաիր Գուպայի տիրոջիներուն իմաց տայ: Հիւսէյն մարդիկ ուղարկեց շրջանները որ այս լուրը տարածեն: Այսպէսով լուրը հասաւ Պաշամուն և անկէ ալ Արամուն: Այս գիւղերէն մօտաւորապէս երկու հարիւր յիսուն հոգի ձիաւոր և հետիոտն հաւաքուեցան և անոնց անցնելիք վրայ: Այս անտառի մը մէջ ապաստանեցան: Այս վայրը կը կոչուէր Արծիւնեռու Ահառ: Երբ քրիստոնեաները մօտեցան՝ տիրոջիները կրակ բացին անոնց վրայ: Այս անակնկալ յարձակումէն չփոթած՝ հետևողներ նահանջեցին, իսկ շատ առաջացածներ ստիպուեցան ձակատագրական պայքար մը մղել:

Երբ Շուֆի տիրոջիները լսեցին հրացանաձգութիւնը, գիշատիչ գայլերու պէս լեռներէն վար սուրացին՝ օգնութեան հասնելու իրենց արենակիցներուն: Ասոնց միացաւ շրջակայքի գիւղերէն բաւական մեծ թիւ մը, որով կէս ժամէ պակաս ժամանակամիջոցի մը ընթացքին աւելի քան վեց հարիւր հոգի հասան զէպքին վայրը: Ասոնք բոլոր կողմերէն քրիստոնեաները շրջապատեցին և բոլոր անցքերն ու ճամբաները խափանեցին փախուստը անկարելի ընելու համար: Ու անոնց միջև պատերազմի բոցը ճարճատեցաւ, սուրերու խրումները գաւազաններու հարուածներուն յաջորդեցին, և դժբախտութիւնը կսկիծը բազմապատկեց: Կռուողներ մաքառեցան, զիրար հալածեցին, ինքնապաշտպանութեան դիմեցին և զիրար մենամարտի հրաւիրեցին, մինչ կիներ պողտացին ու ողբացին և պղտիկներ լալով ցրիւ եկան: Մարդկային դիակներ աշնան տերեւներու պէս ինկան այս խոպան գաշտերու վրայ: Հրացանաձգութեան ձայնը շանթերու պայթիւնէն աւելի ահեղի էր, եւ կռուողներու գոհը ամպերու որոտումէն հզօր:

Այս դժբախտութեան ընթացքին, քրիստոնեաներ բնաւ չի դադրեցան իրենք զիրենք և իրենց ընտանիքը պաշտպանելէ և միշտ կրակելով Պէյրութի ուղղուած թեմամբ յառաջացան մինչև լոյս, որպէսզի հոն ապաստան մը կարենան գտնել:

Գիշերուան խաւարին հետ զիրենք հալածող թըշնամիներն ալ անհետացան, և երբ աղօթարանը բացուեցաւ, անոնք կարողացան Պէյրութ մտնել առանց վշտանգի, բայց չա՛տ ջախջախուած վիճակի մը մէջ, որովհետեւ այդ գիշեր աննկարագրելիօրէն տառապած էին:

Այս ընդհարումի միջոցին քրիստոնեաները կորսնցուցին քառասունըրեք մարդ, ու քանի մը կիներ և փոքրիկներ: Մինչ տիրոջիներէն մեռան տասներեք հոգի: Ասոնք ևս ինը վիրաւորներ ունեցան:

Կռուի ընթացքին տիրոջի մը և քրիստոնեայ մը սկսան մենամարտիլ: Անոնք ուժով գրեթէ իրարու կը հաւասարէին, որով մերթ ընդ մերթ զիրար զգետնեցին և հասան ծովեզերք ուր երկուքը միատեղ ծովը ինկան: Բայց դարձեալ չի դադրեցան կռուելէ: Մինչ այս՝ խոշոր ալիք մը զանոնք ծովամոյն ըրաւ, որոնք անմիջապէս խեղդուեցան: Յաջորդ առաւօտ անոնց դիակը գտնուեցաւ ծովեզերքի վրայ, որոնք իրարու փաթթուած էին: Աս-Սահիլի քրիստոնեաներէն ոմանք այս տեսնելով յուզուեցան, ու փոս մը փորելով՝ երկուքը միատեղ թաղեցին:

Ինչ որ կը վերաբերի այս զէպքէն ճողոպրած և Պէյրութ հասածներուն՝ ասոնց վիճակը աննկարագրելի էր: Անոնք մահուան ճիրաններէն խուսափած էին վեց ժամ անընդհատ, իրենցինէն չա՛տ աւելի ուժով խուժի մը դէմ կռուելով: Երբ անոնք Պէյրութ հասան՝ գերեզմաններու մէջ թափառող ուրուականներու պէս էին, առանց ուտելիքի, հագուստի և անկողինի ու վերմակի: Անոնք Պէյրութ ապաստանեցան իրենց համար լոկ եր-

կինքը ծածկոց ունենալով: Բայց հոս ժողովուրդը ան-
միջապէս օգնութեան հասաւ անհրաժեշտը հայթայթե-
լով: Մինչ անդին տիւրքիները կը վայելէին իրենց ա-
ւարը, հոս քրիստոնեաներ կը տառապէին չքաւորու-
թեան և անսուղութեան ճիրաններուն մէջ: Ասոնցմէ
շատեր գոհ կ'ըլլային եթէ օրական կտոր մը հաց և քիչ
մը ջուր գտնէին:

Այս աղէտեալներուն և անոնց աս-Սահիլի բախ-
տակիցներուն ֆրանսացիներ հազուստներ, ուտելիք-
ներ և վերմակներ բաշխեցին, մինչև որ Տէքը գոհ
մնաց իրենց այդ ընթացքէն:

ՉՈՐՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽ

Պատմութիւնը սարսուղեցիկ աղէտներու,
տունց եմքարկուեցան ձէզզիմի, աղ-Պուճայի
եւ ալ-Խարմուպի բնակիչները:

Երբ Պէյրութի արուարձանին մէջ պատահած չա-
րաղէտ դէպքերու լուրը ձէզզիմի և չըջկայքի բնա-
կիչներուն հասաւ, այս վերջինները տիւրքիներու յան-
կարծական յարձակումէ մը վախնալով, սկսան կազմա-
կերպուիլ և ինքնապաշտպանութեան միջոցներու դիմել:

Երբ Շէյխ Ժանալադ լսեց ձէզզիմիներու պատ-
րաստութեան մասին, և իրեն իմացուեցաւ անոնց դի-
մադրելու տրամադրութիւնը, անմիջապէս յարաբերու-
թեան մէջ մտաւ անոնց հետ և նամակով մը թելադրեց
թէ՝ հանդարտ կենան, և ժողովուրդին հանգիստը խռո-
վող քայլեր չառնեն: Ա՛լ աւելին՝ խոստացաւ թէ՝ եթէ
իր ըսածներուն անսան՝ զիրենք պիտի պաշտպանէ բո-
լոր թշնամիներէ, անձամբ ինք պատասխանատու ըլլա-
լով իրենց ապահովութեան:

Այս նամակին պարունակութիւնը մեծապէս յուս-
սադրեց ձէզզիմիները, և ասոնք խզճի ամենայն հան-
գատութեամբ իրենց առօրեայ գործերը շարունակեցին,
ապահով ըլլալով թէ որ և է չարիք պիտի չի պատա-
հեր իրենց:

Այսպէս երբ բարեմտօրէն անտեսած էին ո և է ըզ-
գուշութիւն՝ աչ-Շուֆի տիւրքիները մեծապէս զարմա-
ցուցին զիրենք, երբ այս վերջինները, յունիս ամսուն
մէկ ուրբաթ կէսօրէն վերջ, հազար հինգ հարիւր հո-

գիւղ այդ կողմերը ժամանեցին: Ասոնցմէ մաս մը մօտաւորապէս եօթը հարիւր հատ, յարձակեցան Պէքէսին վրայ, մինչ մնացածը յառաջացաւ դէպի ձէզզին: Անշուշտ այս երկու գիւղերու բնակիչները, անտեղեակ պատահածէն, իրենց առօրեայ զբաղումներով կը պարտապէս զաշտերու և պարտէզներու մէջ:

Տեսնելով այս դաւադրութիւնը, զայրացած ու կրակ կտրած, Պէքէսինցի Ապու Սամրա և երկու հարիւր քաջեր որոշեցին զիմադրել առաջին խումբին:

Երկու թշնամի խումբեր իրարու հանդիպեցան ալ-Ղապաթիյա կոչուած վայրը,

Ապու Սամրա, որ հերոս մըն էր, կառավարելու և հրամայելու մեծ կարողութիւն արտաբերեց: Նոյնպէս քաջութեան ու խիզախութեան տիպար մը հանդիսացաւ այդ օր, այդ գիրկընդխառն, յուսահատական պայքարին մէջ:

Վերջապէս, արտակարգ քաջութիւններ ի գործ դնելէ յետոյ՝ իրեն յաջողութեամբ տիրողները ետ մղել: Ասոնք մօտաւորապէս երկու ժամ տևող կատաղի դիմադրութենէ մը յետոյ նահանջեցին դէպի Խաֆիշա չորս մեռեալ ձգելով իրենց ետին, մինչ քրիստոնեաներէն պատանի մը մեռաւ:

Պաթիրի քրիստոնեաները տեսնելով տիրողներու փախուստը, հետապնդեցին զանոնք, և անոնց զօշակներէն մին գրաւեցին: Ասոր վրայ ցրիւ եկած տիրողներ զիրար խրախուսելով միացան և շրջակայքի գիւղերու բնակիչներուն հետ յարձակեցան քրիստոնեաներու վրայ, որոնք չի կարենալով զիմադրել այս վերակազմուած ամբոխին կատաղի արշաւանքին, խուճապի մատնուեցան ու հուսկ յետոյ փախան: Տիրողներ հալածելով ու սպաննելով զանոնք հասան Պէքէսին ու յափշտակելէ յետոյ այլ և այլ ինչքերը ու արջառները գիւղը բոլորովին այրեցին:

Ինչ որ կը վերաբերի ձէզզինի քրիստոնեաներուն ասոնք և շրջակայքի քրիստոնեաները, մօտաւորապէս երեք հարիւր հոգի, առիւծներու քաջութեամբ զիմադրեցին: Անոնց սիրտը երկաթէ աւելի ուժով և քարէ աւելի կարծր էր: Անոնք շատ տառապած էին 1844ի զէպքերուն, և գիտէին թէ ինչ կը նշանակէր պարտութիւն: Միացած Ապու Սամրայի չորս հարիւր քաջերուն, անոնք թափանցեցան տիրողներու սահմաններէն ներս և ալ-Շուֆի գաւառին մէջ շատ մը գիւղեր այրեցին: Օրուան հերոսներէն է նաև Տարպա Սինի գիւղէն. Եռսուֆ ալ-Մուպայյատ, որ շատ մը քաջագործութիւններ ըրաւ:

Այս առթիւ ձէզզիցիներ մեծ քաջութիւն արտաբերեցին խորհելով թէ, ինչպէս անցեալի մէջ, այս անգամ ալ, տեսնելով իրենց ծրագրին վիժումը, տիրողներ զիրենք հանդիստ կը ձգէին: Բայց հակառակը պատահեցաւ: Ի տես իրենց պարտութեան, վերջին ճիգով մը տիրողներ միացան ու միաձոյլ ճակատ մը կազմած՝ յարձակում մը կազմակերպեցին: Քրիստոնեաներ տեսնելով անոնց ծովու մը պէս յառաջանալը, ընկրկեցան, և բոլորովին յուսահատած սկսան փախչիլ իրենց ետև ձգելով տասը մեռեալ: Տիրողներէն մեռան չորս հոգի:

Անշուշտ տիրողներ իրենց տարած յաղթանակէն զինովցած, մտան ձէզզին և ով որ գտան, կին, երեխայ թէ անկար ծերունի, անխնայ ջարդեցին ու տուններն ալ այրեցին: Մեռեալներուն ընդհանուր թիւը հարիւր վաթսուներ հինգ էր: Այս քրիստոնեաներու ողջ մնացած արենակիցները փախան դէպի Սայտայի ուղղութեամբ: Այս բոլորը լսելով Շէյխ Սաիտ Ժանպազի կալուածներուն տեսուչը, Քազիմ Եռսուֆ Համատա, խաչաձեց անոնց ճամբան ութը հարիւր տիրողներով

և զօրաւոր բախումէ մը յետոյ, պարտադրեց զանոնք իրենց ծննդավայրը ապաստանելու:

Քաղիմ Եղսուֆ չա՛տ գաթան, ու Պիրրատ աղ-Դա-միմիէն աւելի ոճրագործ մէկն էր: Զարագործութեամբ կը գերազանցէր ալ-Հարիթ Իպն Զալիմը: Իր այս նը-կարագիրը յստակօրէն ցոյց տուած էր 1840ի դէպքերու ընթացքին:

Անիկա Ֆարիզ Զուխուր անուն հարուստ քրիստոնեայ բարեկամ մը ունէր: Օրին մէկը հետը շատ մը էշեր ու ձիեր առած, անոր ներկայացաւ ու ըսաւ, «կը վախնամ թէ Պանու ալ-Այտի մեծերը, որոնք քու հարստութեանդ կը տենջան, քեզ մեռցնեն անոր տիրանալու համար: Եկուր միատեղ իմ բնակավայրս Պաաքլին երթանք, քեզ կ'երաշխաւորեմ թէ անոնց չարամտութենէն պիտի խուսափիս»: Համոզելու համար ամէն տեսակ երդումներ ըրաւ և շատ բարիք խոստացաւ: Հաւատալով իր այս ըսածներուն, Ֆարիզ Զուխուր հաւաքեց իր բոլոր ունեցածը, ու զանոնք ջորիներու վրայ բեռցնելէ և բոլոր արջառն ալ հետը առնելէ յետոյ, Քաղիմ Եղսուֆի հետ հեռացաւ գիւղէն:

Երբ գիւղի սահմաններէն քիչ մը դուրս ելան, Քաղիմ Եղսուֆ կրակեց Ֆարիզ Զուխուրի վրայ և զայն մեռցնելէ յետոյ, անոր դիակը ճամբուն վրայ նետեց որպէսզի կէր ըլլայ գայլերու և անգղներու: Անկէ վերջ առանց սրտի ամենադոյզն խայթ մը իսկ ունենալու, տուն տարաւ իր սպաննած բարեկամին ինչքերը և իւրացուց:

Մնացած քրիստոնեաները իրենց կեանքը փրկելու համար, լուր ղրկեցին Սայտա բնակող օտար պետութեանց ղեսպաններուն, խնդրելով որ ղրկենք այս անել կայութենէն փրկեն: Դեսպանները մասնաւոր մարդիկ ուղարկեցին, որոնց հետեւելով ժողովուրդը պիտի կրնար առանց վտանգի Սայտա գալ:

Երբ ճամբայ ելան, բոլորովին վախով համակուած, Քաղիմ Եղսուֆ զանոնք անակնկալի բերաւ՝ յարձակելով անոնց վրայ՝ իր մարդերով՝ մէկէ աւելի ուղղութիւններէ: Գնդակները զգետնեցին զանոնք անխնայօրէն և սուրինները խոցոտեցին զանոնք ի թերու պէս: Օգնութեան և միջամտութեան աղաղակները մնացին ապարդիւն և անարձագանգ: Եւ ի վերջոյ բոլորովին յուսահատած որոշեցին ինքնապաշտպանութեան դիմել, բայց չի յաջողեցան և աշխատեցան փախչիլ, սակայն զարձեալ անյաջողութեան մատնուեցան: Փոթորկալի ծովու վրայ, ալետատան մակոյկի մը մէջ գտնուողներու կը նմանէին: Մահուան հրեշտակը կը ճախրէր անոնց գլխուն վրայ և ամէն բլուրի և ամէն ձորի վերն: Այս անել կացութեան մէջ մնացին աւելի քան երեք ժամ: Մօտաւորապէս ասոնցմէ սեռաւ, բացի վեց մայրապետներէ, չորս հարիւր մարդ որոնց եօթանասունը աբեղաներ էին: Արիւնը կը հոսէր անձրևներէ գոյացող հեղեղներու պէս: Հողին գոյնը փոխուեցաւ, կարծես հին-յով ներկուած ըլլար: Քարերը սարդիոններու վերածուեցան: Անոնցմէ շատ քիչեր աղատուեցան:

Երբ գիւղը մնացողներ լսեցին իրենց հայրենակիցներուն պատահած աղէտը՝ անհունօրէն տրտմեցան, և հաւաքուելով Ճէպէլ Դուրա, փախան Զահլէ ապաստանելու համար: Երբ լսեցին տիւրդիները՝ ուրուրնե-րու պէս սլացան անոնց ետեւէն, և բոլոր անցքերը գոցելէ յետոյ՝ սկսան հրացաններով ու սուրերով կոտորել զանոնք: Այսպէսով անոնցմէ մեռուցին աւելի քան երկու հարիւր մարդ, իսկ մնացածը փախչելով ապաստանեցաւ Պէլէտ աշ-Շաքիֆ, ուր միթուալիներ գայլե-րու պէս անոնց վրայ խոյացան և կողոպտեցին ինչ որ ունէին:

Յաջորդ օրը, որ յունիսի երկրորդ օրն էր, Քաղիմ Եղսուֆ Սավիօրի վանքը դնաց քանի մը երիտասարդ-

ներով: Ասոնք վանքը կողոպտելէ, և տասներեօթը վանականներ մեռցնելէ յետոյ, զայն այրեցին:

Տիւրքիները բոլոր եկեղեցիները թալանի տուին, և տարին ինչ որ գտան, արժէքաւոր կամ ոչ: Ասոնք շատ մեծ գումար սը կը ներկայացնէին, որովհետեւ եկեղեցականներ հաւատալով Շէյխ Սաիտ ժանպլազի պատուոյ խօսքին՝ բան մը թաքցնելու կամ փախցնելու մասին չէին խորհած: Ընդհակառակը, հանգիստ սրտով եկեղեցիներու և սրբավայրերու մէջ նստած էին:

Նոյնն էր նաև շրջակայքի վանականներու վիճակը, որովհետեւ անոնք ալ զինք պատուաւոր մէկը խորհելու սխալը գործած էին, բայց մահուան սարսափը չուտով յաջորդեց հոգիի խաղաղութեան:

ՀԻՆԳԵՐՈՐԴԻ ԳԼՈՒԽ

Հասպայայի նախնիքը որուն յաջորդեց Ռաւայայի կոսորածը:

Հասպայայի և Ռաւայայի զէպքերը ներկայացնելէ առաջ յարմար կը համարենք համառօտ տեղեկութիւն մը տալ անոր նախկին կառավարակաւ վարչաձևին մասին, որ իբր յառաջաբան մը կրնայ ծառայել ստորև տրուելիք անմիջական փոփոխութիւններու:

Նախ ըսինք որ Հասպայա և Ռաւայա երկու զրացի աւաններ են, և որոնք կը գտնուին Դամասկոսի գաւառին մէջ: Հասպայա այս երկուքէն ամենամեծն է, հաստատուած բարձր լեռան մը կողքին:

Անյիշատակ ժամանակներէ ի վեր այս գաւառին կառավարիչները Շինապիզ իշխաններն էին, կրօնքով մահմետական:

Ժամանակին երբ այս գաւառին կառավարիչը էմիր Սատ ատ-Տինն էր և կը բնակէր Հասպայա, սոյն աւանին բնակչութեան մեծամասնութիւնը քրիստոնեաներ էին, քանի մը տիւրքիներով և շատ քիչ թիւով մահմետականներ: Անոր օրով երկիրը շատ ալ խաղաղ չէր, որովհետեւ տիւրքիներէն մրցակից մը իրեն զէմ ըմբոստացած էր: Այս մարզը կը կոչուէր Շէյխ Սալիմ Շամա: Այս վերջինը իշխանազուն ընտանիքէ մը չէր, ինչպէս էին Լիբանանի միւս առաջնորդները: Բայց ան յանդգնեցաւ այսպիսի ապստամբութեան մը, որովհետեւ Շէյխ Սաիտ ժանպլազ Նայֆա անուն քոյր մը ունէր՝ որ ամուսնացած էր տիւրքի Շէյխ Էմին Շամսին հետ: Ասոնք աղջիկ զաւակ մը ունեցան որը իր կարգին ա-

մուսնացաւ վերոյիշեալ Շէյխ Սալիմ Շամսի հետ: Շէյխ Սաիտ ժանպլադ շա՛տ սիրեց զինք, որով մի՛շտ օգնեց անոր զիրքը բարձրացնելու մինչև որ զայն մեծ հարուստներու դասակարգին հասցուց և խոստացաւ անոր, որ եթէ առիթը ներկայանար, իր կարելին պիտի ընէր զինք էմիր Սաա աա-Տինի տեղ կառավարիչ նշանակելու: Անիկա մեծ հաւատք ընծայեց այս խոստումին և ամենուրեք ըսաւ թէ ինք կառավարիչ պիտի նշանակուէր: Ասիկա պատճառ մը եղաւ որ կարգ մը տիւրքիներ և մահմետականներ իրեն յարին: Զի մոռցաւ նաև քորիստոնեաներէն ոմանք համոզելու որ իրեն օգնեն, անոնց շաա մը խոստումներ շռայլելով: Այսպէսով սկսաւ սոյն շրջանի քրիստոնեաներու և տիւրքիներու բախումը:

Սոսովութիւնները այնքան յառաջացան որ՝ իշխանը ստիպուեցաւ Դամասկոս երթալ և իր բողոքը վէճիլին ներկայացնել: Միևնոյն ժամանակ խնդրեց որ վերադարձին բանակ մը իրեն ընկերանայ, որուն ծախսերը խոստացաւ հոգալ տեղական տուրքերէն:

Լիբանի Ընդհ. կառավարիչը ընդունեց իր առաջարկը և հրամայեց որ ութը հարիւր հոգի երթայ, կէսը Հասպայայի և կէսն ալ Ռաշայայի համար: Էմիր Սաա աա-Տինն ալ անոնց հետ վերադարձաւ Դամասկոսէն: Բայց կարճ ժամանակի մը ընթացքին բանակը ետ կանչուեցաւ Դամասկոսէն, որովհետև ուխտագնացութեան առթիւ պէտք զգացուեցաւ, և էմիր Սաա աա-Տինն ալ խորհելով թէ անախորժ դէպք մը կրնար պատահիլ, զինուորներուն հետ ետ Դամասկոս գնաց: Բոլոր Շիհապիդ իշխաններն ալ անոր հետեւեցան՝ նախըզալով թէ՛ ինչ կը սպասէր իրենց չարագործ Շէյխ Սալիմի և իր ըմբոստ զինակիցներուն կողմէ:

Ասոնց մեկնելէն յետոյ տիւրքիներ համաժողովի մը հրաւիրեցին քրիստոնեայ միժերը, որոնց վրայ վստա-

հուծիւն ունէին, և անոնց առաջարկեցին իրենց միասնալով էմիր Սաա աա-Տինի և իր բոլոր զերգաստանին այդ գաւառը կառավարելու իրաւունքը ջնջել:

Քրիստոնեաներ պատասխանեցին և ըսին. —

— Այսպիսի ընթացք մը անարդարութիւն եղած պիտի ըլլար: Որով մենք կը հրաժարինք այս խնդիրէն և ձեր դատողութեան կը ձգենք: Եթէք այն ինչ որ կը խորհիք և կը տեսնէք թէ լաւ է ձեզի համար:

Ատկէ վերջ, տիւրքիներ բազմաթիւ ստորագրութիւններով հանրագրութիւն մը զրկեցին Դամասկոսի կառավարիչին և յայտնեցին թէ՛ իրենք չէին ուզեր որ առաջուայ իշխաններէն ո և է մէկը իրենց վրայ կառավարիչ նշանակուէր:

Կառավարիչը ընա՛ւ նկատողութեան չառաւ այս նամակը: Ընդհակառակը, հրամայեց որ ութը հարիւր հոգի ութ բանակ մը զրկուի Ահմէտ պէյի հրամանատարութեան ներքև և Շիհապիդ էմիր Սաա աա-Տինի ընկերակցութեամբ յանցաւորները պատժելու և խռովաբարները զսպելու համար:

Երբ Շէյխ Սալիմ Շամս լսեց եղելութիւնը ալ՝ Մուխղարա գնաց Շէյխ Սաիտ ժանպլադի օգնութիւնը խնդրելու համար:

Հասնելով Հապպայա, Ահմէտ պէյ ձերբակալեց ըմբոստ տիւրքիներէն ոմանք, և վերջին աստիճան զանոնք շարչարելէ յետոյ, զնաաններու մէջ բանտարկեց:

Շէյխ Սալիմ, Միքայէլ Գաբրիէլ անուն քրիստոնեայ տնտես մը ունէր, որը Շէյխին ձեռքը լաւ գործիք եղած էր: Շէյխ Սալիմ շա՛տ կարևորութիւն կ'ընծայէր անոր ըսածներուն և յաճախ կարևոր հարցերու առթիւ անոր խորհուրդը կը հարցնէր:

Շէյխ Սալիմ խորհելով թէ քանի բանակը հոն է ինք իր նպատակին պիտի չի կրնայ հասնիլ, զայն այդ տեղէն հեռացնելու միջոցներ սկսաւ որոնել: Անմիջա-

պէս մտաբերեց իր տնտեսը և հրամայեց որ զայն իր քովը ալ Մուխադար բերեն: Երբ այս վերջինը ներկայացաւ՝ Շէյխը առաջարկեց անոր որ քրիստոնեաներէն ստորագրութիւններ հաւաքէ պատճառաբանելով թէ՝ երկրին մէջ խաղաղութիւն կը տիրէ, ուստի ու է պէտք չկայ զինուորի: Ասիկա անյաջող փորձէ մը յետոյ ինքզինք արդարացուց ըսելով թէ՝ քրիստոնեաներ այսպիսի առաջարկ մը յարմար չէին տեսներ, որովհետեւ անոր իրագործումը կրնար իրենց հանգիստը վտանգել:

Երբ այս կերպով չի յաջողեցաւ՝ Շէյխ Սաիտ ուրիշ միջոցներու զիմեց: Ասոնցմէ մին եղաւ կաշառակերութիւնը: Իր մարդոց միջոցաւ, բանակի հրամանատարին շատ մը թանկագին նուէրներ զրկեց: Ի մէջ այլոց, օխա մը յամպար ծխամորճի համար, տասը հազար դահեկան, չորս պարկ բրինձ և ցորեն, շատ մը հասակաւորներ և զորքեր իր նուէրներուն կարեւորներն էին: Ասոնց հետ միատեղ ուղարկեց նաեւ նամակ մը որուն մէջ ամենայն հեղութեամբ խոստացաւ թէ ինք անձամբ պատասխանատու էր տիրազիններու ընթացքին:

Երբ հրամանատարը ստացաւ այս նամակը և անոր հետ իրեն ներկայացուած նուէրները և հասկցաւ այդ նամակին նպատակը՝ անոր ամենալաւ բարեկամներէն մին եղաւ: Այդ վայրկեանէն սկսեալ իր ընթացքը փոխեց: Սկսաւ քրիստոնեաները ատել և տիրազիններուն մասնաւոր վերաբերմունք մը ցոյց տալ: Յաճախ այս վերջիններուն չարագործութեանց աչք գոցեց: Ասոնց հետ գաղտնի ժողովներ գումարեց իրենց սրբավայրերուն մէջ, և մասնաւոր կարգադրութիւններ ըրաւ: Շէյխ Սաիտին հետ թղթակցեցաւ անոր քրոջը Նայֆաի միջոցաւ, փափաք յայտնելով թէ՝ կ'ուզէր իրեն հետ բարեկամի մը պէս յարաբերութիւն մշակել:

Քրիստոնեաներ տեսնելով իր այս ընթացքը՝ անմիջապէս գանգատ մը ներկայացուցին Ընդհ. կառա-

վարիչին: Այս վերջինը հրամայեց որ անիկա կախակայուի մինչև որ իր ընթացքը քննութեան ենթարկուէր Հասպայա կազմուած արտասովոր ատեանի մը միջոցաւ:

Երբ վերոյիշեալ ատեանին ներկայացաւ, հրամանատարը, իր լաւ գործերը փայլուն գոյներով նկարագրող տեղեկագիր մը ներկայացուց, միեւնոյն ժամանակ ցրելով քրիստոնեաներուն գանգատը և յայտնելով թէ անիկա լոկ զրպարտութիւն մըն էր և աւելցնելով թէ տիրազիններ կրնային հաստատել այդ պարագան:

Անշուշտ քրիստոնեաներ մերժեցին այսպիսի տեղեկագիր մը ընդունիլ:

Վերոյիշեալ ատեանին ատենապետը ձօրճաւ արձալալ անուն քրիստոնեայ մըն էր: Հրամանատարը զայն իր քովը բերել տուաւ, և պատուիրեց որ իրեն համար տեղեկագիր մը պատրաստէ: Երբ այս վերջինը մերժեց՝ սկսաւ զայն չարչարել և նոյնիսկ սպառնաց մահով պատժել եթէ չարունակէր իրեն հակառակիլ:

Այդ ժամանակ Հասպայայի մէջ Գաբրիէլ Քասապ անուն յոյն կաթոլիկ քահանայ մը կար: Երբ ուրիշներու շարքին աս ալ օր մը ատենին ներկայ կը գտնուէր՝ տեսաւ թէ ինչպէս Ռայսը կը նեղէր որպէսզի իր տեղեկագիրը պատրասէր:

Հրամանատարը և քահանան լաւ բարեկամներ էին երբ այս վերջինը ժողովասրահ մտաւ, հրամանատարը խորհեցաւ թէ անիկա կ'օգնէր իրեն: Ուստի ան զիմաւորեց քահանան երբ անիկա սրահին մէջէն դէպի իրենց կը յառաջանար: Ժպտաղէմ ու գոհ սրտով բարեւելէ յետոյ՝ մեծ յարգանքով զայն իր քովը, ժողովասաններուն ամենավերը, բազմոցին վրայ նստեցուց: Մեծապէս յարգեց ու պատուեց զայն: Ի վերջոյ բացատրեց անոր ձօրճաւ արձալալ տեղեկագիր մը պատրաստելու հակառակութիւնը, որը լիւրի պիտի ա-

պացուցանէր իր անմեղութիւնը: Անկէ վերջ քահանան բարկացած երևոյթով մը դարձաւ շօրճաս ար-Ռայսին ու ըսաւ.—

— Զարմանալով կը զարմանամ մեր տիրոջ հանդէպ ցուցուցած քու անհնազանդութեանդ:

Ռայս ասոր վրայ ծայր աստիճան գրգռուեցաւ և կարծեց թէ անիկա խենթ մըն էր և ըսաւ.—

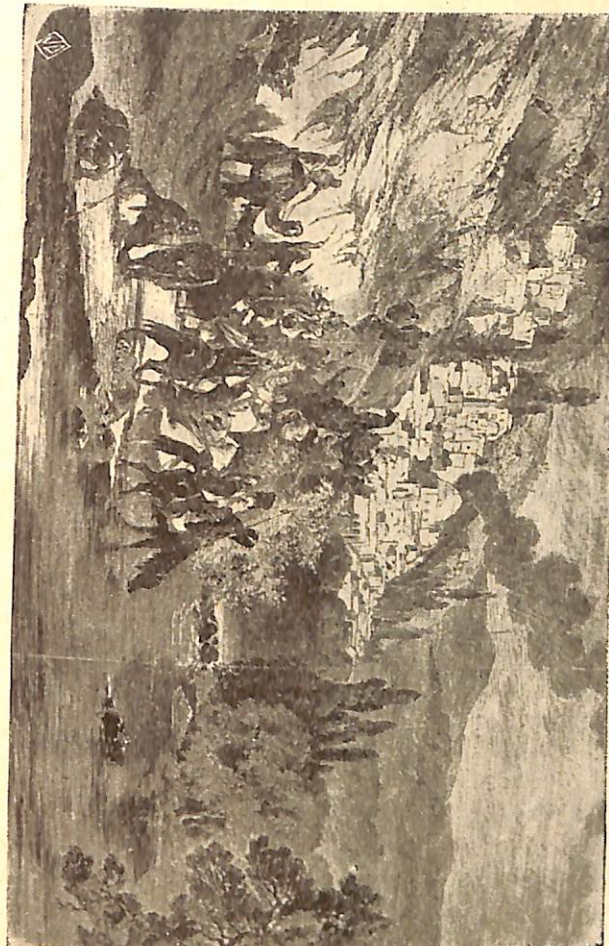
— Ի՞նչ կ'ուզես որ գրեմ անոր համար:

— Գրէ՛ թէ անիկա կաշառք ընդունեց Սաիտ Ժան-պլատէն, այսքան արծաթ, այսքան մետաքսեղէն հագուստներ, շատ մը թանկագին առարկաներ, քիլօներով ցորեն: Ըսէ՛ թէ տիրազիններ զինք կաշառեցին թանկագին առարկաներով ու գեղեցիկ ընծաներով, և թէ ամէն օր անոնց հետ գաղտնի ժողովներ կը սարքէ և անոնց կը գործակցի ստորերկեայ որոգայթներ լարելու: Գրէ՛ նաև թէ անոնց բոլոր չարագործութիւնները զոհունակութեամբ կը զիտէ առանց անոնց խոչնդոտ հանդիսանալու և թէ անոնց փայտահատները և աղքատները քրիստոնեաներու մեծաւորներուն չարքին բարձրացուց: Ուստի գրէ՛ տեղեկագիրը այսպէս: Ես անոնցմէ մին պիտի ըլլամ որ իր ստորագրութիւնը պիտի դնէ անոր, ճիշդ ու ճիշդ հիմա և հոս:

Բոլոր ներկաները քահանային այս ըսածներուն լիաթօք խնդացին, մեծապէս զարմանալով անոր յանդգնութեան:

Իսկ գալով Ահմէտ Պէյին, այս անախորժ ու անաղկնկալ դէպքը զինք չա՛տ զարմացուց և չփութութեան մատնեց: Արագօրէն գոյնը փոխեց, որովհետև քահանային կողմանէ այսպիսի վերաբերմունք մը չէր ակնկալեր: Ուստի աշխատեցաւ ինքզինքը արդարացնել լուսաբանելով իր տիրազիններուն հետ ունեցած գաղտնի ժողովներուն նպատակը և աւելցնելով թէ ինք նուէր կամ կաշառք չէ ընդունած:

մըստման վիկտոր

Այս արդարացումին քահանայ Գաբրիէլ պատասխանելով ըսաւ .

— Ինչ որ կը վերաբերի ժողովներու, ասոնք այնպէս բացայայտ կերպով եղած են որ ո՛չ վիճաբանելու և ո՛չ ալ ապացոյցի պէտք կայ : Իսկ գալով նուէրներուն և կաշառքին, ասոնք Միքայէլ Գաբրիէլի միջոցաւ եղած են : Ուստի թո՛ղ ուրանայ եթէ երբեք կրնայ :

Վերոյիշեալ Միքայէլը ևս ժողովին ներկայ կը գտնուէր : Քահանային վերջին խօսքերը լսելով աչքերը մթազնեցան, և ինչ ըսելը շուարեցաւ : Բայց երկար լռութենէ մը յետոյ դարձաւ դէպի քահանան և բոլորովին չփոթած ըսաւ .

— Եղելութիւնները այն չեն ինչ որ դուք կը խորհիք, և ես այդքան բարոյապէս ինկած մէկը չեմ ինչպէս որ դուք կը կարծէք : Այո՛, ճիշդ է որ ես անոր նուէրներ բերի Շէյխ Սաիտէն, բայց ասոնք բոլորովին անմեղ, բարեկամական ընծաներ էին, և ո՛չ թէ կաշառք կամ խռովութիւն յարուցանելու միջոց :

Այս հասու սուրի մը հարուածներէն աւելի զօրաւոր խօսքերը լսելով, հրամանատարը անմիջապէս հեռացաւ ժողովէն : Լեզուն խածաւ ու անիծեց այն ժամը երբ քահանայ Գաբրիէլ եկած էր :

Պաշտօնապէս իր ընթացքին ապօրինութիւնը մերկացնելէ յետոյ՝ տեղեկագիր մը զրկեցին այս հաստատելով, որմէ յետոյ կեդրոնէն զայն հեռացուցին իր պաշտօնէն :

Իրեն յաջորդեց Օսման պէյ անուն հրամանատար մը :

Ինչ որ կը վերաբերի տիւրքիներուն՝ երբ ասոնք տեսան թէ Ահմէտ պէյ չի յաջողեցաւ իրենց նպատակին իրագործման մէջ, և թէ Ընդհանուր Կառավարիչը զայն հեռացուց իր պաշտօնէն, շատ ատելութիւն սնու-

ցանցքին քրիստոնեաներու հանդէպ և իրենց յարաբե-
րութիւնները անոնց հետ փափուկ հանգամանք մը ստա-
ցաւ: Այդ վայրկեանէն սկսեալ, զանազան միջոցներու
մասին խորհեցան որպէս զի քրիստոնեաները և էմիր
Սատ առ-Տինը փճացնեն:

Իրենց այս նպատակը իրագործելու գլխաւոր մի-
ջոցը եղաւ սերտ յարաբերութիւն մշակել նորեկ պէկին
հետ, և անոր մօտենալ զրամով ու խոստումներով: Նո-
րէն սկսան գաղտնի ժողովները որոնց կը մասնակցէին
Շէյխ Խաթթար ալ-Ամատ, Ալի Համատա և Նայֆա,
Շէյխ Սաիտի քոյրը: Շէյխ Սալիմ Շամաս ալ յաճախ
կը մասնակցէր այս ժողովներուն: Անոնք չի դադրեցան
յարատեօրէն ժողովներ գումարելէ, մինչև որ խռովու-
թիւնը տարածուեցաւ երկրի մէջ և չարիքը անխուսա-
փելի դարձաւ:

Երբ Մայիս ամսոյն երեսունը հասաւ, մաս մը տիւր-
զիներ Հասպայայի պաղարը գացին առուտուր ընելու,
ինչպէս որ տեղական սովորութիւնն էր: Երբ անոնք հոն
էին, տիւրզի կին մը եկաւ եւ իմացուց թէ Հաւուրանէն
խումբ մը տիւրզիներ, միացած, Ուատի առ-Դայմի եւ
Իքլիմ ալ-Պալանի տիւրզիներուն, պատրաստ էին գա-
լու: Ասոնք մօտաւորապէս հինգ հազար հոգի էին, եւ
կ'երևայ որ մասնաւոր նպատակով եկած էին:

Տիւրզիներ այս լուրը երբ առին շա'տ յուսահաղըր-
ուեցան եւ շատ ուրախացան՝ տեսնելով իրենց մօտալուտ
յաղթանակը: Ուստի առանց ժամավաճառ ըլլալու, ար-
տօրանօք իրենց ապրանքները ծախելէ յետոյ, շտապե-
ցին եկողներուն միանալու:

Ինչ որ կը վերաբերի քրիստոնեաներու, երբ այս
վերջինները տեսան իրենց շուրջը տեղի ունեցող ան-
ցուղարձը և տեղեկացան իրականութեան՝ սիրտերնին
վախով համակուեցաւ եւ սարսափը պատեց բոլորը:

Այս միջոցին պատուիրակութեամբ մը իրենց կացութիւ-
նը տեղեկացուցին Օսման պէյին, որը արտաքուստ մեծ
եռանդ ու կամեցողութիւն ցուցուց զիրենք պաշտպա-
նելու խնդրին մէջ, և պատուիրեց անոնց որ չի խռո-
վին:

Յաջորդ օրը Օսման պէյ անձամբ գնաց տիւրզինե-
րուն քով և հոն մնաց գրեթէ մինչև կէս գիշեր: Անի-
կա անցաւ ալ-Պայայատա սրբավայրը և հոն ալ տիւրզի
երեւելիներու և Նայֆա Ժանպաղի հետ ժողով մը գու-
մարելէ յետոյ՝ վերադարձաւ իր պաշտօնատեղին:

Յունիսի երրորդ օրը տիւրզիներ սկսան հաւաքուիլ
Ուատի առ-Դայմ, Մաթալ աշ-Շամս և Իքլիմ ալ-Պալան:
Հաւուրանցի տիւրզիներու խումբ մըն ալ, մօտաւորապէս
3000 հոգի, Մուհամմէտ Իպն Իսմայիլ ալ-Աղբաշի ղե-
կավարութեամբ միացաւ անոնց: Ասոնք բոլորը միատեղ
յառաջացան դէպի Հասպայա, քաղաքին բոլոր ճամբա-
ները խափանեցին և զայն պաշարեցին խիտ շարքերով
նեղ օձիքէ մը սեղմ:

Քրիստոնեաներէն հազար հոգի գացին ասոնց արշա-
ւանքը կասեցնելու և դիմադրելու:

Անմիջապէս կռիւը սկսաւ, որը շա'տ ճակատագրա-
կան եղաւ երկու կողմերու համար ալ: Յարձակումներ
և նահանջներ իրարու յաջորդեցին: Հակամարտ խումբ
ները երբեմն իրարու այնքան մօտեցան որ՝ մենամարտ-
ներ, սուսերամարտներ և զօտեմարտներ անխուսափելի
եղան: Լեռներ, բլուրներ և բլրակներ դողացին մար-
տիկներու գրոհին ահաւորութենէն և զէնքերու շաչիւ-
նէն: Դնդակները կարկուտի պէս տեղացին և վառօդին
ծուխը չըջակայքը թանձր խաւով մը պարուրեց: Երկու
կողմերն ալ չի դադրեցան կռուելէ ու մենամարտելէ,
մինչև որ վերջապէս տիւրզիներ թիւով շա'տ նուազե-
ցան և զգացին թէ եթէ չարունակեն բոլորովին պիտի

ողնջանան: Որով նահանջեցին իրենց սրունքներուն բո-
լոր ուժերը հաւաքած:

Քրիստոնեաներ տեսնելով իրենց յաջողութիւնը՝
չա՛տ քաջալերուեցան, բայց զանոնք չի հետապնդեցին,
այլ, վերադարձան քաղաք և բոլոր տիւրզիներու քու-
ները այրեցին:

Այդ օր տիւրզիներէն մեռաւ մօտաւորապէս հա-
րիւր երեսուն հոգի, մինչ քրիստոնեաներէն քսանըվեց:

Յաջորդ օրը տիւրզիները մե՛ծ ամբոխ մը կազմե-
ցին, նոյն իսկ միատեղ առնելով վիրաւորները ու հաշ-
մանդամները, և յարձակեցան քաղաքին վրայ յուզուած
ու ալեկոծ ծովու մը պէս:

Քրիստոնեաները գացին անոնց հանդիպելու քա-
ջաբար և ժայռէ սիրտերով: Ասոնց հետ միատեղ գնաց
նաև թրքական բանակը՝ հետը ունենալով թնդանօթ
մը: Անշուշտ քրիստոնեաները բանակին օգնութեան
վստահեցան, բայց չէին գիտեր թէ ի՛նչ որոգայթներ
իրենց համար լարուած էր: Օսման պէյ պատուիրած էր
քրիստոնեաներուն որ տիւրզիները թնդանօթին հասո-
ղութեան սահմաններուն մէջ քշեն, որուն պատուէրը
քրիստոնեաներ սիրով կատարեցին՝ տեսնելու համար թէ
ի՛նչ պիտի պատահէր: Երբ ասոնք կը կոռէին՝ Օսման
պէյ կոռէին բոլորովին ձեռնպահ մնաց, եւ լոկ երեք
կեղծ, մինակ վառօդով լեցուն թնդանօթներ արձակելէ
յետոյ՝ բանակն ալ հետը առած, վերադարձաւ քաղաք:

Հոս քրիստոնեաներուն պատուիրեց որ սեւայ հա-
ւաքունին, ուր գիրենք ամբողջը միատեղ պաշտպանել
խոստացաւ: Քրիստոնեաները հաւաքուեցան սեւայ,
ինչպէս որ հրամայուած էր: Երբ քրիստոնեայ քաջեր
հեռացան ճակատէն, տիւրզիները որ այս առիթին կը
սպասէին՝ մտան քաղաք և սկսան քրիստոնեաներու
տունները կողոպտել, որմէ յետոյ կրակ տուին տուններուն

և տարին եկեղեցիներու մէջ ինչ որ գտան:

Երբ բոլոր քրիստոնեաները սեւայ հաւաքուեցան՝
Օսման պէյ լուր ղրկեց որ զէնքերը յանձնեն, դարձեալ
վստահեցնելով գիրենք կեանքի ապահովութեան և պաշտ-
պանութեան: Պիտի մերժէին զէնքերը յանձնել եթէ
երբեք յուսահատած չըլլային, բայց պարագաներու բեր-
մամբ վերջապէս տեղի տուին անոր խաբեբայութեան
և յանձնեցին իրենց զէնքերը, որովհետեւ վանդակներու
մէջ կղզուած թռչուններու պէս եղած էին: Երբ բոլոր
զէնքերը հաւաքուեցան, անոնցմէ հինգ բեռ Ռաշայայի
տիւրզիներուն ղրկեց, և մնացածն ալ Հասպայայի տիւր-
զիներուն համար պահեց:

Բոլոր քրիստոնեաները սեւայի մէջ մնացին մինչև
որ սովը սկսաւ անոնց մէջ և հացին օխան եղաւ երեսուն
դահեկան: Նոյն իսկ այս գումարը վճարելու յօժարող-
ներ չի կրցան հաց գտնել: Այս անտանելի կացութիւնը
տեւեց ութը օր, որու ընթացքին քրիստոնեաները մե՛ծ
վախի ու յուզումի մատնուեցան և ապաւինեցան Ամե-
նակարողին գթութեան:

Իններորդ օրը, Օսման պէյ հրաման տուաւ որ սե-
ւայից դուռները բանան, և տիւրզիներուն իմացուց թէ
կրնային իրենց նպատակը իրագործել: Ատոր վրայ տիւր-
զիներ անմիջապէս ներս խուժեցին զէնքերով ու բիրե-
րով զինուած:

Առաջին փնտռուած քրիստոնեան Ճօրճաս ար-Ռայ-
սը եղաւ, որովհետեւ անիկա յայտնի զէմքերէն էր, եւ
էմիր Օստ ատ-Տինի գործերուն տեսուչը: Ռայս պահ-
ւելած էր իր զինուոր բարեկամներէն մէկուն սեւայի
տան կիներու յարկարածին մէջ: Երբ տիւրզիները
զայն կը փնտռէին, իր բարեկամը՝ որ մահմետական մըն
էր, զինք տիւրզիներուն յանձնեց: Ասանց այլևայլի
տիւրզիները յարձակեցան անոր վրայ լախտերով, սու-

**Բերով և Բիրերով ու ձեռքերը կտրելէ յետոյ մեղուցին՝
մահերու ամենասուկայիտը:**

Յետոյ սեռային երկրորդ յարկը բարձրացան, էմիր-Սատ առ-Տինի գլուխը կտրեցին և բակը նետեցին: Այս յետոյ ընծայ զրկեցին Շէյխ Սաիաին, իբր վրէժխնդրութիւն այն թշնամութեան որ այս երկուքին միջև գոյութիւն ունէր:

Ասով ալ չի գոհանալով՝ Էմիր Սաա առ-Տինի հինգ մերձաւոր ազգականները բռնեցին և տեղնուտեղ յօշոտեցին: Յետոյ, սուրերնին չողչողացնելով, կատղած գայլերու ու գազաններու պէս ընդհանուր յարձակում մը գործեցին քրիստոնեաներուն վրայ և սկսան զանոնք ոչխարներու պէս մորթել: Անոնցմէ ոմանք կտրտեցին կացիններով, կարծես վառելու փայտեր ըլլային, և ուրիշներ մէկիկ մէկիկ անգամահատեցին: Այրեր խողխողունացան իրենց կէով թւերուն մէջ, և մանուկներ մորթուեցան իրենց մայրերու կրծքին վրայ: Տիրազիները մարդոց կ'ըսէին, «Երեսնիդ խաչակնքեցէք և հողինիդ սուրբ Կոյս Մայրամին յանձնեցէք, որովհետեւ պիտի մեռնիք» ու տակաւին խօսքերնին չի վերջացուցած, սուրերու մահամերձ հարուածները կը տեղացնէին:

Հետևեալները իրենց գործած շատ մը յանձապարտ
ու ամօթալի արարքներէն ոմանք են որ թարգ
տեղի չէ ունեցած :

Իրարու վրայ մորթեցին մարդու մը երկուքէն մինն չէ տասը տարեկան հինգ երեխաները: Անոնց միւը իրեն հօրը կերցնելէ յետոյ՝ ան ալ մորթեցին: Կին մը որ դիւ մազրեց իր որդին պաշտպանելու համար, մեռցուեցաւ անոր հետ: Եւ այսպէս շարունակուեցաւ մինչեւ որ թափուող արիւնէն արուակներ կազմուեցան: Շատ մը այլազան ձայներու, և մորթուողներու աղիողորմ աղաղակներուն ընդմէջէն կը լսուէր, «Փառք ի բարձունս Ամեն

նակարողին: Օ՛հ ինչ ժամ էր այդ, կարծես վերջին դասատառանէն ժամ մը: Սարսափով և անէծքով օժտած այդ պահը ա՛լ աւելի քստմնեցուցիչ կ'ըլլար, որովհետեւ մարդոց, կրիներու և մանուկներու սրտապատառ աղաղակները ձորերն ու լեռները կը լեցնէին: Յուսահատութեան նոպաներու մատնուած՝ կրծքեր կը ծեծուէին եւ այտեր կ'ապտակուէին: Ժայռերը կակուղցան այս աղաղակներէն և նոյն իսկ քարսիրտ Նիմրօտ պիտի խղճար: Ընդհակառակը, ասոնք ա՛լ աւելի կարծրացուցին տիւրզիւներու սիրտերը աւելի սոսկալի չարագործութեանց հրաշներցին: Որով անոնք բոլորովին ինքնազսպումի հագուստներէն մերկացած՝ վրէժի ու արեան պատմուճաններ հագան և վանեցին իրենց սրտէն գութը: Այդ օր չատ մը անվայել ու վայրենաբարոյ արարքներ գործեցին ռոտակոխելով առնականութեան և համամարդկային օրէնքները: Այնպէս զարհուրելի են իրենց ի գործ դրած խժժուած թիւնները որ, զանոնք պատմելը լոկ, մարդու խիղճը կը գալարէ: Այդ օր մեռցուած քրիստոնեաներու թիւը հազար հարիւր է: Միմիակ անոնք ազատուեցան որոնք մեռելներու տակ պահուած, և կամ իրենք զիրենք խենթի մը պէս սեռային շրջաբակէն զուրս հեռացնէին: Ասոնց հետ միատեղ ազատուեցան նաեւ քանի մը ուրիշներ որոնք սեռայ չէին ապաստանած:

Դէպքէն յետոյ Օսման պէյ իր զինուորները առնեալով Դամասկոս գնաց: Հետը տարաւ նաև որբացած քրիստոնեայտղաքները որոնք մահմետականութիւնը ընդունած էին: Դեռ Դամասկոս չի հասած՝ ճամբորդութեան միջոցին տիրադի մը կացինը ձեռին յարձակեցաւ այս տղաքներէն մէկուն վրայ և սկսաւ կացնահարել: Երբ աղուն հայրը, որ հեռուէն խուճերն կ'ընկերանար, տեսաւ այս, Օսման պէյին զմեց արդարութեան համար: Բայց պէյը չանսաց անոր պաղատանքին մինչև որ ըստ

տիպեց այս մարդը որ վճարէ տասնըվեց հազար դահեկան, որը առնելէ յետոյ է որ յանձնեց տղան բոլորովին կէս մեռած վիճակի մը մէջ:

Յաջորդ օրը, որ Յունիսի տասներկրորդն էր, քանի մը տիւրզիններ միացած Իսմայիլ ալ-Ադրաշի ղեկավարութեան տակ գտնուող, և Հաւուրանէն եկած տիւրզի խումբին, պաշարեցին Ռաշայան: Ամէն կողմէ ներս խուժելով կալանաւորեցին քրիստոնեաները, որոնք թըրքական բանակին ներկայութեամբ ապահով զգացած էին: Տիւրզիները քրիստոնեաներուն խօսեցան շատ քաղցր և հանդարտեցուցիչ լեզուով մը, բայց Հասպայայի եղբւրթիւնները արդէն իսկ այս վերջիններուն ականջը հասած էր: Որով անոնք գիտցան թէ այս մարդիկը ո՛չ իրենց երդումը պիտի յարգէին և ո՛չ ալ իրենց ուխտը: Ուստի սպասեցին այն օրուան երբ տիւրզիները պիտի յարձակէին ու ամէն ջանք ի գործ դրին ինքնապաշտպանուելու և միւսներուն վիճակին չարժանանալու: Բայց Հաւուրանի և Իքլիմ ալ-Պալանի տիւրզիներուն զայրոյթը օրէ օր աւելցաւ անոնց հանդէպ, եւ անոնք սկսան հետզհետէ բոլոր փախուստի աւցքերը խափանել:

Ժամանակ մը յետոյ տիւրզիներ յարձակեցան հրացաններով և կացիններով և մօտաւորապէս անոնցմէ եօթը հարիւր հոգի մեռցուցին, իսկ անոնք որ ազատուեցան՝ ապաստանեցան ներսի անմարդաբնակ ու խուպան վայրեր: Հասպայա, Ռաշայա և չըջակայքի գիւղերու մէջ մեռցուած քրիստոնեաներու թիւը կը հասնի մօտաւորապէս հազար ութը հարիւրի:

Բոլոր այս դէպքերը պատահեցան բանակին ներկայութեան որ չի հակառակեցաւ այս ոճիրներուն, նոյն իսկ բառ մը արտասանելով: Իսկ ա՛լ աւելի սարսափելին այն է որ՝ փոխանակ օգնելու քրիստոնեաներուն այս յաղթահարութեան օրերուն՝ ընդհակառակը մասնակցեցաւ այս արիւնի հարսանիքին:

Վ Ե Յ Ե Ր Ո Ր Դ Գ Լ Ո Ւ Խ

Ջահլէի գրաւումը որու պատճառաւ բնա-

կիչները ստիպուեցան նահանջել

Ջահլէ գիւղաքաղաք մըն է Պէյրութի արեւելեան կողմը ոտքով տասը ժամուայ հեռաւորութեան մը վրայ: Բնակչութիւնը մօտաւորապէս ութը հազար հոգի է: Կանոնաւոր շէնքերով, պարտէզներով և ածուներով չորջապատուած գեղեցիկ գիւղաքաղաք մըն է Ջահլէն: Գետակ մը կ'անցնի անոր կեդրոնէն, հատու սուրի մը պէս, որուն ջուրը բիւրեղի մը պէս ականակիտ է: Բընակչութիւնը շատ քաջ և կայտառ քրիստոնեաներէ կը բաղկանայ, որոնց և տիւրզիներու միջև շատ մը արիւնշաղկանայ, որոնց և տիւրզիներու միջև շատ մը արիւնշաղկան ժամանակ առաջ, Պանու ալ-Բանդար, ալ Մէթնի տիւրզիներուն ազգակիցը, բռնի կերպով դրաւած և իշխած էր ալ-Բարինի: Որով էմիր Պէշիր ալ Շիրապի շատ մը իրաւասութիւններ տուած էր Ջահլէ-ցի բրիտոնեաներուն: Ասոնք մեռցուցած էին քսան տիւրզիներ և մնացածներն ալ դուրս վտարած: Այս դէպ-տիւրզիներ և մնացածներն դադրեցան փրասներ հասցնելէ եւ քէն յետոյ տիւրզիներ դադրեցան փրասներ հասցնելէ եւ դաւաճանելէ: Այս շրջանին մէջ տիւրզիներ աւելի տկար էին և ցած մակարդակի մը տէր: Ուէ տիւրզի չէր կըրէին և ցած մակարդակի մը տէր: Ուէ տիւրզի չէր կըրէին իր գլուխը բարձր բռնել անոնց ներկայութեան:

Յեառոյ քրիստոնեաներ մեծցուցին էմիր Տիապ ալ-Հար-
ֆուլը և յաղթեցին իր միթուալի խումբը: Որով ամբողջ
իրենց թշնամիները յարմար առիթի մը կը սպասէին
վրէժ լուծելու և մաքրելու այդ պարտութեան ամօթը
իրենց ճակատէն: Ուստի 1840ին, որու ընթացքին ընդ-
հարումներ սկսան քրիստոնեաներու և աշ-Շուֆի տիւր-
զիներուն միջև՝ տիւրզիները յարձակեցան քրիստոնեա-
նեւրու վրայ: Առաջիններուն միացան քանի մը հազար
արաբներ, քիւրտեր և միթուալիներ լքելով քրիստոնե-
աները և աշխատեցան ասոնց պարտութիւնը օր առօր
իրականացնելու: Ասոնցմէ շատեր մեռան:

Բայց երբ 1844ը հասաւ, քրիստոնեաները պողպատե-
այ սրիտերով յարձակեցան տիւրզիներուն և ասոնց բո-
լոր դաշնակիցներուն (արաբ, քիւրտ, միթուալի) վրայ
ու շատերը մեծցուցին, իսկ մնացածներն ալ անմարդա-
բնակ վայրեր փախցուցին: Ասկէ յետոյ, Չահլէի քրիս-
տոնեաները իրենք զիրենք շա՛տ հպարտ զգաղին, իրենց
ուժերը կեդրոնացուցին և տիւրզիները չընկալատեցին
միշտ անոնց վրայ յոխորտալով: Իրենց այս հպարտ-
կեցուածքը շատերը սարսափեցուց և լոկ իրենց անունը
վախ կ'ազգէր տիւրզիներու և միթուալիներու որոնք
նոյն իսկ կը սոսկային անոնց ծծկեր մանուկներէն:

Այս ատեններ էր երբ Պարիտան կոչուած միթուալի
գիւղին մէջ գիւղացի մը Չահլէցի քրիստոնեայ պահակ
մը այնպէս ծեծեց որ՝ խեղճ մարդը մեռաւ: Երբ այս
լուրը քրիստոնեաներուն հասաւ, այս վերջիններէն
խումբ մը իրենց ձիերուն վրայ նստած արշաւեցին Պա-
րիտան գիւղը, բայց բնակիչները փախան: Վրիժաժա-
րաւ ամբողջ մտաւ գիւղ, կողոպտեց ինչ որ գտաւ, եւ
տունները կրակի տուաւ: Պալապէքի մեծաւորները տե-
սան այս, բայց ուէ մէկը համարձակութիւն չունեցաւ
միջամտելու:

Այս և ուրիշ պատճառներ տիւրզիներու և միթուա-
լիներու առեւութիւնը դէպի Չահլէի քրիստոնեաները
օրէ օր սաստկացուցին, և ասոնք սկսան զաղանի որո-
գայթներ լարել: Որով, երբ այս վերջին դէպքերը ըս-
կան երկիրը յուզել՝ և թշնամութիւնները վերանորոգ-
ուեցան տիւրզիներու և քրիստոնեաներու միջև՝ Շէյխ
Խաթթար ալ-Ամատի որդին Շէյխ Ալի, մօտաւորապէս
երկու հարիւր հոգիով՝ յարձակեցաւ Չահլէի մօտ Տահր
ալ-Պայտար կոչուած բլրակին վրայ: Եւ այդտեղ դանուող
համանուն գիւղին բնակչութեան հետ կռիւը սկսաւ:
Թարձակումներ և հակայարձակումներ տեղի ունեցան:
Այդ շրջանի զիմադրողները չորս հարիւր հոգի էին: Կարճ
ժամանակուայ մը միջոցին, շատ մը ուրիշներ ալ լսելով
հրացանաձգութեան ձայնը միացան կռիւին: Հետզհետէ
կռիւը աւելի սաստկացաւ, և ժամանակ մը յետոյ քը-
րիստոնեաները յաղթահարեցին տիւրզիները ու քաջա-
բար զանոնք մէկգլի չարտեցին: Շէյխ Ալի ոտքէն վիրա-
ւորուեցաւ: Վէրքը իր մահուան պատճառ եղաւ:

Դիպուածով մը Շէյխ Ալիին հայրը անկէ կ'անցնէր
եւ երբ որդւոյն դժբախտութիւնը իմացաւ՝ անմիջապէս
պատերազմի դաշտը ուղղուեցաւ և ասանց վայրկեան
մը իսկ կորսնցնելու յարձակողականի սկսաւ իր բոլոր
քաջերով: Քրիստոնեաները զիմադրեցին անվեհեր կեր-
պով, որ վերջ ի վերջոյ օրհասական կռիւի մը վերածուե-
ցաւ: Հետզհետէ սկսան աւելի ու աւելի մօտենալ, իրա-
բու վրայ խոյացան, իրար բախեցան, յարձակումներ ու
հակայարձակումներով: Այսպէստես օրուայ հինգ ժամը:
Միւսնոյն ժամանակ չընկալաքէն շատ մը հակառակորդ
ներ միացած էին կռիւին, որով քրիստոնեաները խոհե-
մութիւն սեպեցին Չահլէ ապաստանիլ, տիւրզիներէն
քսան հոգի մեծցնելէ յետոյ, մինչ իրենցմէ մեռած էր
տասը: Այս տասին մէկը մեծցուած էր տիւրզիներուն

դրօշակը փախցնելու ժամանակ, որը նախատական ձևով մը կը ծածանէր: Քրիստոնեաներէն մին չի գիտնալով այս, զինք տիրաւոր կարծած ու կրակելով մեռցուցած էր:

Յունիս մէկին, մօտաւորապէս վեց հարիւր զահլէցիներ Քաֆր Սիլուան գացին զայն պաշտպանելու համար: Այս խումբին պետը Ապտալլա Ապու ինաթիրն էր: Եռուսուֆ պէկ Քարամ, Լիբանանցի նշանաւոր հերոսը, լուր զրկած էր զահլէցիներուն և շրջակայքի գիւղերու քրիստոնեաներուն զանոնք վատահացնելով թէ ուէ վտանգ չկար, և թէ ինք չուտով պիտի գար լաւ զինուած խումբով մը զիրենք ազատելու: Նոյնպէս լուր զրկած էր Ապտալլա Ապու ինաթիրին որ ներկայ գտնուի, որպէսզի միասին ուսումնասիրեն ժողովուրդին ապահովութեան հարցը: Երբ Ապտալլա նամակը ստացաւ լուր ուղարկեց թէ ներողամիտ գտնուին իր բացակայութեան համար: Միւսինոյն ժամանակ տիրաւորներու կարեւոր ուժ մը Քուրնաս յիլէն բիրտօրէն զահլէցիները այդ շրջաններէն վտարած էր՝ զանոնք պարտութեան մատնելով: Ասոնց միջեւ յուսահատական կոիւ մը տեղի ունեցաւ որ մօտաւորապէս եօթը ժամ տևեց: Տիրաւորներէն տասնըհինգ հոգի մեռան, իսկ քրիստոնեաներէն՝ ինը: Քրիստոնեաները Չահլէ վերադարձան վախնալով թէ աւելի ուժով յարձակումի մը ենթարկուին զիրենք շրջապատող թշնամիէն: Ասոնցմէ ոմանք ալ, ալ-Պէքաւի դաշտը գացին իբր պահակ, եւ ուրիշներ իբր շրջիկ պահակ սկսան երկիրը պաշտպանել: Ընդհարում մը տեղի ունեցաւ անոնց եւ տիրաւորներու միջեւ, և առաջինները յաղթեցին տիրաւորները ու գրաւեցին անոնց ձիերն ու հրացանները:

Երբ տիրաւորները իրենց նպատակին հասան՝ ուրիշ գիւղերու քրիստոնեայ բնակիչները ցրուելով՝ և տեսան թէ մնացածները տեղերնին ամուր կը մնային՝ իրենց

բոլոր ուշադրութիւնը կեդրոնացուցին Չահլէն գրաւելուն, որը իրենց նպատակակէտը եղաւ: Որով, չա՛տ մը զինուած խումբեր հաւաքեցին և լուր զրկեցին Պաալպէքի միթուալիներուն և անոնց Պանու ալ-Հարֆուշ ամիրաներուն, որոնք իրենց միացան արաբներու ամբօխով մը, թափառաշրջիկներով և քիւրտերով: Ասոնց առաջնորդներն էին, Իսմայիլ ալ-Ատրաշ, Էմիր Համուտ Ռասլան և Շէյխ ինաթթար ալ-Ամատ: Անոնց հետ միաստեղ տարին նախ քրիստոնեաներու խումբ մը որոնք անկարող էին հակառակելու: Հեծեալ թէ հետեակ, իրենց թիւը տասը հազարէն քաշել էր: Այս սարսափեցուցիչ ուժով յառաջացան Չահլէի վրայ, և տարածուեցան շրջակայքի դաշտերուն մէջ:

Չահլէի բնակչութիւնը, օտարներով միատեղ, հինգ հազար էր, և երբ ասոնք տեսան թշնամիին ահագին զանգուածը՝ որ հետզհետէ կը ստուգարանար, համոզուեցան թէ պիտի չի կրնային նոյն իսկ ինքնապաշտպանութեան զիմել: Որով լուր զրկեցին Պէյրութի ֆրանսական հիւպատոսին և խնդրեցին օգնութիւնը: Ազաչեցին անոր որ փախային բարեխօսէ, որպէսզի տիրաւորները հեռանան այդ վայրերէն, և կամ բանակ մը զրկէ քաղաքը պաշտպանելու համար:

Փաշան պատասխանեց թէ կը հրամայէ տիրաւորներուն հեռանալ, և թէ բանակ մը պիտի զրկէ որպէս զի դիմադրողը պատժէ: Խոստացաւ նաև թէ ինքը Խուրշիտ փաշա, անձամբ պիտի հետեւի բանակին և պիտի չը ձգէ որ տիրաւորները ուէ վտանգ հասցնեն քրիստոնեաներուն: Այս բոլորը պայմանաւ որ քրիստոնեաները արգիլեն իրենց Սյա բոլորը պայմանաւ որ քրիստոնեաները արգիլեն իրենց զի իրեն համար կարելի ըլլայ տիրաւորներուն վրայ յարձակելու և անոնց Չահլէն գրաւելու նպատակը վիժեցնել:

ԵՆԼՈՒՖ պէկ Քարամ, որու մասին արդէն արտա-
յայտուեցանք՝ հասաւ իւր խումբով և ալ-Մէթն գաւառին
մէջ, համանուն գիւղին քով զիրք բռնեց: ԵՆԼՈՒՖ աղա
աշ-Շանդիրի ևս ալ-Մէթնէն և շրջակայքէն զօրաւոր
խումբ մը կազմեց և հոն զիրք բռնեց: Հիւպատոսները
պատուիրեցին անոնց որ հոն մնան իրադարձութիւնները
տեսնելու համար: Որով անոնք իրենց զիրքերուն վրայ
մնացին սպասելով նոր զէպքերու:

Ինչ որ կը վերաբերի Խուրշիտ փաշային՝ ասիկա
Նուրի պէյը Զահլէ զրկեց, չոկատ մը զորքով և ռազմա-
մթերքներով:

Միևնոյն ժամանակ զահլէցիներ կազմակերպուեցան
ու ինքնապաշտպանութեան պատրաստուեցան, և Տէյր
ալ-Քամարէն ու ուրիշ քրիստոնեայ գիւղաքաղաքներ
քէն օգնութիւն խնդրեցին, բայց բացի ալ-Արքու-
պի բնակիչներէն՝ ուրիշ ուէ մէկ օգնութիւն չստա-
ցաւ:

Նուրի պէկ երեք օրէն Զահլէ հասաւ և հրամայեց
զօրքերուն որ քաղաքին շրջակայքը վրաններ լարեն,
մինչ տիրողներու ամբոխը զօրքերու չորս զին կը թա-
փառէր: Բայց անիկա ասոնց չի հակառակեցաւ ո՛չ գործ-
քով և ո՛չ ալ խօսքով: Որով երբ զահլէցիներ տեսան
թշնամիին օր ըստ օրէ զիրենք սեղմելը, և Նուրի պէյի
ուխտադրութիւնը ու նենգութիւնը՝ քաղաքին երեք
երևելիները զրկեցին ԵՆԼՈՒՖ պէկ Քարամին՝ խնդրելով
անկէ որ իրենց օգնութեան փութայ, քանի որ ազատ-
ուելու ուրիշ ուէ միջոց չունէին այլևս:

Քարամ խոստացաւ զալ երկրորդ օրը որ կիրակի էր:
Որոշալ ժամուն պատուիրակութիւն մը գնաց Հաթառ ալ
Աղրաշ (խուլ ժայռ) կոչուած վայրը զինք գիմաւորելու:
Զահլէցիներ ոչխարներ մորթեցին և համադամ կերա-
կուրներ պատրաստեցին իրեն և իր զօրքերուն համար,

ու բոցավառ սիրտերով իրեն գալստեան սպասեցին: Երբ
որոշալ ժամանակը անցաւ և անիկա չեկաւ՝ վախերնին
ու հետաքրքրութիւննին աւելի սաստկացաւ և նորէն
յուր տունին անոր՝ տեղեկացնելով վտանգաւոր դրութիւնը
որուն մէջ կը գտնուէին, և եթէ ինք չի գար իր քաջա-
րի հերոսներով՝ իրենց ինչքերը պիտի կողոպտուէին և
իրենք ալ սպաննուէին, որովհետև իրենց կացութիւնը
օրէ օր կը վատանար թշնամիին թիւը աճելուն պատ-
ճառաւ:

Այս լսելով ԵՆԼՈՒՖ պէկ Քարամ ներողութիւն խն-
դրեց իր այդ օր չի գալուն համար, և խոստացաւ յա-
ջորդ օրը գալ իր քաջերով: Այս լուրը զահլէցիներուն
անհուն ուրախութիւն տուաւ, վախը փարատեցաւ և
ուրախութեան ու խրախճանքի ցոյցեր ըրին իրենց մօ-
տալուտ յաղթանակէն գինովցած:

Բայց երկրորդ օրը որ երկուշաբթի էր, Յունիս
տասնըութը, տիրողներ զանազան ուղղութիւններէ
յարձակում գործեցին քաղաքին վրայ և հերոսական
գիմադրութեան հանդիպեցան քրիստոնեաներու կողմէ:
Յուսահատական էր անհաւասար ուժերու այս պայքարը,
մարդիկ առիւծներու պէս իրարու վրայ կը խոյանային
և երկիրը կը զոգար հերոսներու գարշապատներուն տակ:
Վառօղի ձայնը լեռները կը սարսէր:

Ասոնք չի դադրեցան իրարու վրայ խոյանալէ,
յարձակելէ և հակադարձակելէ, ու զիրար հրմշտկելէ
մինչև որ երկուստեք չարաչար յոգնեցան և ծանր
կորուստներու դատապարտուեցան: Վառօղին ծու-
խը զիրենք պարուրեց օրը գիշերի փոխելով...

Այս վիճակը շարունակեց չորս ժամ, որու ընթացքին
անոնք բոցերէ աւելի առք կռիւ մղեցին: Բոլոր այս
մենամարտի ընթացքին զահլէցիներ յուսացին թէ ԵՆԼ-
ՈՒՖ պէկ Քարամ կուգար իրենց օգնելու, ինչպէս

խոստացած էր: Որով կարևոր ուժ մը չի կեդրոնացուցին քաղաքին այն մասին վրայ ուրկէ կը յուսային թէ Գարամ կրնար գալ:

Երբ Շէյխ Սաթթար ալ Ամատ այս իմացաւ, խուժմը կազմեց իր ամենալաւ քաջերէն, և քրիստոնեաներուն զօշակները որ տիրազինները կըցած էին անոնցմէ ձեռով մը առնել՝ պարզելով, այդ ուղղութենէն յառաջացան քաղաքին վրայ:

Երբ քրիստոնեաներ այս լքուած մասէն անոնց յառաջանալը տեսան՝ կարծեցին թէ Եղևուֆ պէկ Գարամն էր որ իրենց օգնութեան կուգար իր քաջերով և ռազմամթերքով: Անշուշտ խորհելով թէ ազատուած էին՝ մեծապէս ուրախացան, և իրենց ուժերը ալ աւելի կեդրոնացուցին տարբեր ճակատներու վրայ: Երբ անոնք այսպէս խրախճանքի մէջ էին՝ պատերազմի կրակը ճորճատեցաւ իրենց լքած գիրքին կողմը: Յարձակողներու աղաղակը սկսաւ որոտումի մը պէս պայթիլ, վառօդի ձայնին միացած: Երբ տեսան թէ երկինքը մարդ կը տեղացնէր քաղաքին ներսէն ու դուրսէն, և Նուրի պէկ իրենց թշնամացած էր միւսներուն միանալով զահլէցիներ իրենց ընտանիքներն հետերնին առած, ու ինքնապաշտպանուելով՝ նահանջեցին Պիսքէնթէյի ճամբով և ապաստանեցան ալ Մէթնի չըջակայ գիւղերը: Ասոնցմէ ոմանք մինչև ծովեղերքը հասան:

Այս ընդհարումի միջոցին տիրազիններէն մեռաւ մօտաւորապէս հարիւր հոգի, իսկ քրիստոնեաներէ: ութսուունը հինգ և թերևս քիչ մըն ալ աւելի:

Չահլէի բնակչութեան նահանջելէն յետոյ իրենց թշնամիները (տիրազիններ, արաբներ, քիւրտ՝ ր և միւթուալիներ) մտան քաղաք և թալանեցին ինչ որ գտան իսկ մնացածն ալ կրակի տուին: Նոյնպէս մեծոցին որու որ հանդիպեցան: Ասոնց մէջ կային Յիսուսեան հիգհայրեր և ֆրանսական գօլէճի աշակերտներ:

Այս դէպքէն յետոյ, Չահլէի բնակիչները ցրուեցան բոլոր ուղղութեամբ լեռնային կածաններէ՝ տաքին, ցուրտին, անօթութեան և ուրիշ չա՛տ մը փորձանքներու ենթակայ: Բայց շնորհիւ իրենց տոկունութեան՝ և արժանապատութեան՝ Յրանսայէն եկած նիւթական օգնութենէն բաժին չառին և իրենք անձամբ աշխատեցան իրենց ապրուստը ճարելու ինչպէս որ կ'ընէին այս դժբախդ դէպքէն առաջ:

Չահլէի անկումը թշնամիներուն ձեռքը, քրիստոնեաներու համար մեծ կարևորութիւն ունեցող դէպք մըն էր, որովհետև անիկա իրենց ամենալաւ յենակէտներէն ու կեդրոններէն մէկն էր և հիմա անիկա իբր գործիք մը կրնար ծառայել իրենց թշնամիներուն որոնք անհունօրէն կը փափաքէին բոլոր քրիստոնեայ քաղաքները գրաւել:

ԵՕԹՆԵՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽ

Յէյր ալ—Քամարի անխիղճ ու խուժողով
կոստութիւնը որ կարծես վերջ չունէր, եւ
ուր արիւնը ջուրի պէս կը հոսէր:

Տէյր ալ—Քամար, որ Պէյրութի հաշաւային կողմը
կը գտնուի, և անկէ վեց ժամ հետոյ է, զմայլելի բնա-
նկարներով հրապուրիչ քաղաք մըն է: Աւելի քան եօթը
հազար հաշուող բնակչութիւն մը ունի, որ քրիստոնե-
ականքէ և տիւրքիներէ կը բաղկանայ: Այս քաղաքը
շատ գեղեցիկ և արդի ճաշակով կառուցուած շէնքեր ու-
նի, որ մարդ Լիբանանի ուէ մէկ ուրիշ վայրին մէջ չի
կրնար տեսնել: Բնակիչները առաքինի են, քաջ եւ
անվեհեր—հազուադիւրս յատկութիւններ որոնք քիչերու
վերապահուած են: Մինչև 1223 Մ. Յ. Տէյր ալ—Քամար
Լիբանանի կառավարիչներուն մայրաքաղաքն էր, նա-
մանաւանդ Մանիտի և Շիհապի իշխաններու օրով: Այս
թուականէն յետոյ, էմիր Պէշիր ալ—Շիհապի նախըն-
տրեց Պէյթ ատ—Տինի մէջ բնակիլ, որով հոն մեծ սեռայ
մը շինել տուաւ, և ապաստանեցաւ մինչև 1257 Մ. Յ.
երբ նոյն տարին երկրէն մեկնեցաւ իր Եգիպտական
կառավարութեան հետ ունեցած բարեկամական յարա-
բերութեանց շնորհիւ, նամանաւանդ որ Սիւրիան ալ
արդէն օսմանցիներէ գրաւուած էր: Որով, Լիբանանի
ներքին խռովութիւններուն սկսելուն վաղորդայնին իսկ՝
տիւրքիները մէկ նպատակ ունէին—կործանել Տէյր ալ
Քամարը: Ուստի անմիջապէս քաղաքը պաշարեցին, եւ

ժրեք օր տեղող անհաւասար ու յուսահատական դիմադը-
րութենէ մը յետոյ, կարողացան զայն գրաւել շնորհիւ
սովին ու հիւանդութիւններու որոնք սկսած էին տա-
րածուիլ: Երբ տիւրքիները քաղաքին տիրացան, ներս
խուժեցին և սկսան այրել, թալանել ու սպաննել վայ-
րագորէն: Այս բոլորը կատարուեցան Նաքատի մեծաւոր-
ներու գլխաւորութեամբ, որոնք արտաբերեցին վատ ու
ամարդի գործունէութիւն մը որ կրնար արդէն իրենցմէ
յուսացուիլ:

Սակայն ժամանակի ընթացքին քաղաքը վերա-
կանգնեցաւ ու ծաղկեցաւ, և քրիստոնեաներ կրցան կա-
մաց կամաց իրենք զիրենք ազատել տիւրքիներու լու-
ծէն: Երբ Սուրիա և Լիբանան օսմանցիներու կողմէ գը-
րաւուեցան, քրիստոնեաներ չուզեցին որ տիւրքիներ-
ը զիրենք կառավարեն: Օսմանեան վերին Հրամա-
նատարութիւնը իրենց առաջարկին տեղի տուաւ, և քը-
րիստոնեայ կառավարիչ մը նշանակեց անոնց վրայ ու
կանոնաւոր բանակ մը ևս տրամադրեց ընդհանուր ա-
պահովութեան հսկելու համար: Անշուշտ, անցեալի մէջ
իրենց ունեցած խռովարար ու վնասակար գործունէու-
թեան համար Նաքատի մեծաւորներ երկրէն դուրս վը-
տարուեցան:

Այսպէսով քրիստոնեաները կառավարութեան հովա-
նաւորութեան տակ հանգիստ, խաղաղ և ապահով շըր-
ջան մը բոլորեցին: Որով երբ երկրորդ խռովութիւննե-
րը ծայր տուին, անոնք արգիլեցին իրենց «խենթերը»
և տաք—գլուխ երիտասարդները ուէ ցոյցի մասնակցե-
լէ և գործունէութիւն ունենալէ, նամանաւանդ որ իրենց
համայնքին վարչաձեւը միւս քրիստոնեաներէն զատ էր:
Ուստի այս երկրորդ զէպքերուն ձեռնմուխ չեղան, և ո՛չ
ալ անոնցմով հետաքրքրուեցան:

Այսպէսով, երրորդ խռովութիւններու միջոցին

ասոնց գրեթէ ոչինչ պատահեցաւ պատմելու արժանի։ Ընդհակառակը, արիւնալի բախումներու տեղի չի տալու համար, աշխատեցան իրենց երիտասարդները զսպել ամէն կարգի տեղական խռովութիւն անմիջապէս խափանելով և սխալ հասկացողութիւնները լուծելով։

Ինչ յետոյ այս գաւառէն շատ մը երեւելիներ տեսակցութիւն մը ունեցան Շէյխ Պէշիր Նաքատի հետ, որովհետեւ անոր խօսքին կը հաւատային և անիկա իրենց մեծ հաւատք ներշնչած էր։ Երկուստէք համաձայնեցան որ բոլորն ալ իրենց կարելին ընեն կռիւէ և ընդհարումէ խուսափելու։ Վերջապէս որոշեցին որ եթէ երբէք այս անկարելի ըլլար իրադրո՞ծել բոլոր երկրին մէջ՝ զոնէ իրենք ջանան յարաբերութիւնին չի խզել ու խռովել։ Քրիստոնեաները մեկնեցան վերջնականապէս որոշելով իրենց տուած խոստումը յարգել։

Այս տեսակցութենէն յետոյ քրիստոնեաներ իրենց ամենակարելին ըրին թշնամութեանց տեղի չի տալու համար։ Խաղաղութիւն փափաքելով երկրի բոլոր ժողովուրդներուն, խոյս տուին ընդհարումներէ որոնք կրնային համայնքին անդորրութեան ու շահին վնասել։ Քրքութեանց և բախումներու տեղի տուող ցոյցերէ և ընթացքէ մը միշտ հեռու կեցան։ Որով խաղաղութիւն տիրեց մինչև որ տիւրքիներ քրիստոնեայ մը սպաննեցին որ Վահագա Շամուն կը կոչուէր։

Երբ Տէյր ալ—քամարցիներ այս իմացան, բարկութեամբ և զայրոյթով բոբրօքեցան, և ասիկա իբր ազդանշան մը ու նախաբան մը նկատեցին այն չարիքներուն որոնք կրնային յաջորդել, նամանաւանդ երբ տեսան շատ մը զինուած տիւրքիներ որոնք կը թափառէին քաղաքին բոլոր տիւրքը։ Իրենք ալ նոյն ընթացքին հետեւեցան և ինքնապաշտպանութեան պատրաստութեան ձեռնարկեցին վախնալով որ մի գուցէ անախորժ

դէպք մը կրնար պատահիլ իրենց անհետատեսութեան պատճառաւ։ Որով քրիստոնեայ երիտասարդներ գըրգռեցան և անոնց արիւնը սկսաւ ալ աւելի եռալ իրենց երակներուն մէջ հակառակորդները սուրով դիմագրաւելու տենչէն բոցավառած։

Այդ օրերուն քրիստոնեայ մը տիւրքի մը տեսնելով յարձակեցաւ անոր վրայ և՛ ճարպիկ դարձուածքով մը անոր գէնքերը առնելէ յետոյ՝ իր իսկ գէնքերով վերաւորեց զայն կողէն։ Երբ քրիստոնեայ մեծաւորներ եզելութիւնը իմացան, շատ չփոթեցան և անմիջապէս վերաւորը կառավարիչին տունը տարին ուր ան մեռաւ քիչ յետոյ։

Այսպէսով քրիստոնեաներ և տիւրքիներ միշտ իրարմէ հեռու մնացին, բայց տիւ եւ գիշեր սպասեցին զիրար կողոպտելու յարմար առիթի մը։ Երբ իրաց կացութիւնը այս վիճակի հասաւ, տիւրքիներ իրենց մեծերուն լուր զրկեցին իմացնելով թէ քրիստոնեաներէն ինչպէս կը նեղուէին և օգնութիւն խնդրեցին անոնց կողմէ սպառնացող վտանգին կարենալ դիմադրելու համար։ Լրատուներ շուտով գացին և հաղորդեցին իրենց պատգամը և աւելցուցին թէ ինչպէս քրիստոնեաները տիւրքի մը սպաննած էին, և թէ Տէյր ալ—Քամարի մէջ կռիւը սկսած էր արդէն։

Հետզհետէ Շէյխ Պէշիր Նաքատին լուր եկաւ թէ տիւրքի մը սպաննուած էր օճառի գործարանին մէջ, ուրիշ մը կիրի փուռին մէջ խողխողուած, մէկ ուրիշ մը գնդակահարուած, չորրորդ մը թոպամահ եղած, իսկ ուրիշ մըն ալ քարկոծուած։

Տարի մը առաջ Շէյխ Պէշիր Նաքատ ուզած էր Տէյր ալ—Քամարէն դուրս, քաղաքին քով, տուն մը շինել ալ։ Բայց քրիստոնեաները ասոր հակառակած էին եւ հրովարտակով մը շէնքին կառուցումը խափանած։

մը ներկայ գտնուելու խոստումը, խափանելով հասարակ
փողովուրդին մէջ վէճն ու կռիւը, ինչպէս որ ձեր պան-
ծալի սովորութիւնը եղած է անցեալի մէջ: Վերջ: Գըր-
ւած ի ալ—Մուխթարա, 28 Մայիս 1860ին, ստորագրե-
ւած Սահա ժանպլադ:

Երբ Տէյր ալ—Քաճարի քրիստոնեայ մեծաւորները
իմացան նամակին պարունակութիւնը, մեծապէս ուրա-
խացան հեղինակին լաւ տրամադրութեանց համար եւ
ըսին:—

— Մենք միշտ խաղաղութիւն ուզած ենք և առած
կռիւը: Ամէն ոք գիտէ թէ սկիզբէն ի վեր մենք չենք
զադրած յարատեօրէն աշխատելու խաղաղութիւնը վե-
րահաստատելու համար:

Այսպէս ըսելով մեկնեցան բոլորովին հանգիստ սիր-
տով և ուրախ տրամադրութեամբ, մոռնալով իրենց ներ-
քին վախն ու կասկածները:

Բայց դեռ տեղերնին չէին հասած, երբ ճամբու ըն-
թացքին լսեցին ահեղ հրացանաձգութիւն մը ալ—Մա-
ասիրի կողմէ և տեսան թէ եօթանասուն Տէյր ալ—Քա-
ճարցի քրիստոնեաներ օգնութեան կը փութային իրենց
այդ կողմը գտնուող սզգակիցներուն: Տակաւին ասոնք
չի հասած, տիւրզիները արդէն իսկ մտած էին այս
տունները և կողոպտելէ յետոյ՝ հրոյ ճարակ ըրած: Ան-
կէ ալ կը յառաջանային դէպի Տէյր ալ—Քաճար: Քը-
րիստոնեաները այս տեսնելով կրակ բացին տիւրզիներ-
ու վրայ և սպաննեցին անոնց զրօշակակիրը, որուն
անմիջապէս ուրիշ մը յաջորդեց: Աս ալ սպաննեցին,
որուն ուրիշ մը յաջորդեց: Աս ալ իր նախորդներուն
վիճակին արժանացաւ, և այսպէս տեեց մինչև որ եօթը
հոգի մեռան այս զրօշակին պատճառաւ: Բացի ասոնցմէ
ուրիշ քանի մը հաստ ալ սպաննուեցան, որով տիւր-
զիները ստիպուեցան նահանջել: Քրիստոնեաները Տէյր

ալ—Քաճար վերադարձան և այդ օր բոլոր գիշերը ար-
թուն հսկեցին:

Առաւօտ կանուխ, մութնուլուսին, հրամանատար
մը եկաւ Պէյրութէն հարիւր զինուորով և նամակ մը
տուաւ քրիստոնեաներուն Սուրչիտ փաշային կողմանէ
գրուած, որու մէջ փաշան կը հրամայէր Տէյր ալ—Քա-
ճարի բնակիչներուն հետո կենալ երկրի մէջ ծայր տը-
ւած խռովութիւններու մասնակցելէ և կ'աւելցնէր որ
իրենց պաշտպանութեան համար զրկած էր այդ զինուոր-
ները:

Միւս օրը զինուորները ետ Պէյրութ վերադարձան
ոչինչ ըրած: Ասոնց հետ միատեղ գացին նաև հոն առա-
ջուց գտնուող պահակներու ընտանիքները իրենց ինչքե-
րը հետեւնին առած: Այդ օրուա ժամը երեքին տիւրզի-
ները սոսկալի յարձակում մը գործեցին Տէյր ալ—Քա-
ճարի վրայ խելագարած բորենիներու պէս ամէն կողմէ
խոյանալով և հանդիպածնին սպաննելով՝ ո՛չ ծերի, ո՛չ
պառաւի, կնոջ կամ մանուկի խնայելով:

Տիւրզիները մօտաւորապէս չորս հազար հոգի էին,
ձիաւոր եւ հետեւակ, կատարեալպէս զինուած:

Շէյխ Սահա ժանպլադ ալ—Շուֆի տիւրզիներուն
պետն էր, և Ալի Համատայի հետ յարձակումի յառա-
ջապահը: Շէյխ Պէյիր Նաքատ և իր ազգակիցներէն
ոմանք ալ—Մուհասիֆի տիւրզիները առաջնորդեցին,
և Պանու Ապտէլ Մէլիք ընտանիքէն ոմանք, ալ—ժուրտի
տիւրզիները առաջնորդեցին: Շէյխ Մահմուտ ալ—
Վարին Արքուպի տիւրզիներու և Շէյխ Մահմուտ ալ—
Այտ Վերին Արքուպի տիւրզիներու առաջնորդներն
էին:

Իսկ ինչ որ կը վերաբերի քրիստոնեաներուն՝ ասոնք
իրենց թիւին ներած չափով խուճերու բաժնուեցան եւ
պաշտպանողականի զիմեցին:

Երկու հակամարտ ուժերու միջև վառօդին բոցը փայլատակեց զերթ կայծակ, փոթորիկի մը պէս մարդոց վրայ խուժելով: Այս ահաւոր կացութիւնը շարունակեց մինչև որ օրը սկսաւ տարածամիլ և սաթէ մը աւելի խաւար գիշերը յաջորդեց: Եւ գիշերուա ահաւոր ու մեռելային լուսթեան մէջ հրացաններու որոտին ու բոցին, փոխարինեցին մորթելն ու խոխոզելը:

Հակառակ իրենց կատաղի յարձակումին և ջախջախիչ մեծամասնութեան՝ տիւրզիները չի կրցան քաղաքը գրաւել, և Շէյխ Պէշիր Նաքատ հրամայեց որ վերադառնան: Այս հրամանին համեմատ բոլորը քաշուեցան, և այդ գիշեր տիւրզիներէն ոչ ոք մնաց հոն:

Վախնալով մօտալուտ չարիքէն, կոռու ընթացքին շատ մը քրիստոնեաներ սեռայ ապաստանած էին իրենց ընտանիքներով:

Այդ օր տիւրզիներէն մեծաւ աւելի քան հարիւր եւ քրիստոնեաներէն մինակ տասնընօթը հոգի:

Երբ Տէյր ալ—Քամարի խռովութեանց լուրը Պէյրութի հիւպատոսներուն հասաւ, այս վերջինները զիմում կատարեցին Խուրշիտ փաշային որ տիւրզիները արգիլէ Տէյր ալ—Քամարի վրայ յարձակելէ որովհետեւ այս քաղաքը կայսրութեան հովանաւորութեան տակ էր, և առաջարկեցին որ մեծապատիւ տիար Մուր, Բիւտանական կայսրութեան Սիւրիոյ հիւպատոսը, անձամբ Տէյր ալ—Քամար երթայ քրիստոնեաները ազատագրելու ու Պէյրութ բերելու, և կամ հասկացողութեան մը գալու տիւրզի մեծաւորներու հետ որպէս զի անոնք քրիստոնեաները չի ջարդեն: Փաշան պատասխանեց թէ տեղի ունեցած զէպքերը այսպիսի նեղութիւն մը չէին արդարացներ, և խոստացաւ Դահիր փաշան հոն զրկել: Պրն. Մուրի և Խուրշիտ փաշայի տեսակցութեան Դահիր փաշա ևս ներկայ էր, որով նոյն օրն իսկ խնդիրը կար-

գաղթուեցաւ:

Իսկ ինչ որ կը վերաբերի տիւրզիներու, ասոնք իրենց պարտութեան յաջորդ օրը աւելի մեծ բազմութեամբ մը կեդրոնացան քաղաքին բոլորափքը, եւ յոխորտալով բնակչութիւնը կոռու հրաւիրեցին ու ըսին թէ այս անգամ ալ զիրենք վտարեն:

Միւսնոյն ժամանակ Շէյխ Սաիտ Ժանպլազ Պէշիր ալ—Տին հասաւ իր մարդոցմով և ասոնցմէ մաս մը հոն ձգելէ յետոյ՝ մնացածը Շէյխ Պէշիր Նաքատի օգնութեան շրջեց: Ասոնք եօթը դրօշակներ ունէին որոնք կը ծածանէին օդին մէջ, թմբուկներու ձայնը սարսաղագեցիկ աղմուկ մը կը գոյացնէր, և ծովածաւալ ամրոխին ներս ներկայութիւնը ահ կ'ազդէր: Իւրաքանչիւր խումբին առջևէն ձիաւորներ կ'ընթանային:

Երբ քրիստոնեաները այս բոլորը տեսան, համոզուեցան թէ քաղաքը անպատճառ պիտի գրաւուէր: Որով յուսահատեցան և զգացին անխուսափելի մահուան ուրաւականին ճախրելը իրենց գլխուն վերեւ: Մանաւանդ քանի որ առաջուց ի վեր նպատակ չունէին կոռուելու՝ այս ուղղութեամբ նախապատրաստութիւն չէին տեսած: Այլ աւելին՝ արդէն իսկ իրենց ունեցած վառօդը և ուստի զքիւրքը վերջանալու վրայ էր: Թէև բաւականաչափ ալիւր զրկուած էր իրենց Պէյրութէն, սակայն փոխադրութեան միջոցին ասկէ կարեւոր մաս մը տիւրզիները իւրացուցած էին: Այս պատճառաւ օր ըստ օրէ անօթու թիւնը ա՛յն աստիճանի ծաւալեցաւ որ օխա մը ալիւրին արժէքը բարձրացաւ աւելի քան երեսուն դահեկանի, ան ալ աղտեղութեամբ խառնուած:

Երկրորդ օրը երբ քրիստոնեաները տիւրզիներու կողմանէ յարձակման ենթարկուեցան, առաջիններուն պետերը պահակատան հրամանատարին ներկայացան և առաջարկեցին թէ կա՛մ տիւրզիները վտարէ, և կամ

իրենց ռազմամթերք տայ որ ինքնապաշտպանութեան գիմեն: Ահա թէ ինչ ըսաւ ան:

— Ես արթօնութիւն չունիմ ո՛չ տիրազինները վտարելու եւ ո՛չ ալ ձեզի ռազմամթերք տալու, բայց կը թելադրեմ որ Շէյխ Սաիտին յանձնուիք եւ անիկա ձեզի համար աւելի օգտակարը ու բարին կ'որոշէ:

Վաղուց ի վեր Տէյր ալ—Քամար հաստատուած էր Պրն. Ուիլքեմ Պըրտ անուն ամերիկացի միսիօնար մը: Շատ բարեսիրտ, գթառատ ու ազնիւ մարդ մըն էր այս ամերիկացին:

Քրիստոնեայ մեծաւորներէն ոմանք ասոր գիմելով խնդրեցին որ բանակցութեան մէջ մտնէ Շէյխ Պէշիր Նաքատի հետ աղերսելով որ տիրող այս անյանդուրժելի կացութեան վերջ մը տայ:

Պրն. Պըրտ անմիջապէս Պէշիր պէյ Նաքատին ներկայացաւ, և քրիստոնեաներուն փափաքը հաղորդեց, որուն այս վերջինը պատասխանեց.

— Քու ըսածներդ նկատողութեան պիտի առնուին իմ կողմանէ, և քու սիրոյդ համար իմ կարելին պիտի ընեմ ամէն չարիք խափանելու: Ես արդէն իսկ ներածեմ անոնց, թէ և ուրիշ կերպ կրնայի ընել: Եթէ երբէք քաղաքը գրաւէի իսկ՝ պիտի չայրէի՝ և հեռու պիտի կենայի քրիստոնեաներու փնասելէ, խղճալով անոնց կիներուն և զաւակներուն, և անոնց արջառները ու ինչքերը պիտի չի յափշտակէի: Հիմա, նորէն քու սիրոյդ համար, կը կրկնեմ թէ հոն կուուելու նպատակաւ ուէ մէկը պիտի չի ձգեմ որ մտնէ:

Երբ այս երկուքը խօսակցութեամբ զբաղած էին՝ և թշնամութեանց վերացման համար գաղափարներ կը փոխանակէին, ի՞նչ զարմանք... եւ ահա Պաաքլինի տիրազինները եկան ու անոնց հետ խուժը մը մեծամեծ տիւրզի շէյխներ իրենց հետևորդներով: Ասոնք ներս

մտնելով բարեկեցին Պէշիր պէյ Ապու Նաքատը ու իրենց տեղերը գրաւելէ յետոյ ըսին.

— Ո՛վ վսեմ տէր և անվահեթ ռազմիկ, դեռ մինչեւ ե՞րբ պիտի ներս Տէյր ալ—Քամարին: Մենք եկանք Ձեզի հարցնելու եւ ճշմարտութիւնը Ձեզմէ ունենալու:

— Եղածը եղած է, և ինչ որ պիտի պատահէր, պատահեցաւ: Ուստի մենք ուէ նպատակ չունինք նոր կըսու մը սկսելու: Պատասխանեց անիկա:

Դեռ իր խօսքը չաւարտած՝ ներս մտան Նաքատի ներէն Շէյխ Սէլիմ և Սաիտ իրենց հետևորդ ունենալով շատ մը լաւ զինուած տիրազիններ ալ—Ղարպէն, ալ—Մէթնէն և ալ—Շահարէն որոնք աւելի քան երեք հազար մարդիկ, սկսան Պէշիր պէյ Ապու Նաքատին բոլոր տիքը վխտալ:

Իսկ Պրն. Ուիլքեմ Պըրտ, խորհելով թէ յաջողած էր Նաքատը համոզել՝ Տէյր ալ—Քամար վերադարձաւ եւ քրիստոնեաներուն հաղորդեց իր տեսակցութեան արգիւնքը որ մասամբ խաղաղեցուց զանոնք:

Թէ և որոշ չափով հանգստացան, որպէս զի մօտաւոր չարիքը բոլորովին փարատի, անոնք նամակ մը գրեցին Շէյխ Սաիտին իրենց ազատագրման շուրջ: Այդ ժամանակ անիկա Ապտաս—Սալամ պէյին հետ կը գտնուէր Պէյթ ատ—Տինի մէջ: Սալամ պէյ հոն գտնուող զօրաբանակին հրամանատարն էր: Քրիստոնեայ մեծամեծներէն ոմանք աղերսեցին այս նամակին մէջ որ իրենց արթօնուի զինք տեսնել և որ իրեն պիտի ներկայանային շատ հեզ ու խոնարհ կերպով:

Երբ այս տեսակցութիւնը շնորհեցաւ իրենց, անոնք կեանքերնին, պատիւնին և ինչքերնին բոլորովին յանձնեցին անոր գութին, աղերսելով որ իրենց օգնէ այս անել կացութենէն ազատելու, գթայ վրանին և ներէ իրենց անցեալի սխալները: Իբր պատասխան այս

ցին ու տարածեցին իրենց խումբերը քաղաքին բոլոր փողոցներուն և անցքերուն մէջ, քաղաքը յարձակող տիւրքիներէն պաշտպանելու պատրուակով: Քրիստոնէականներուն հրամայեցին որ իրենց մեռելները թաղեն, որուն անոնք չուտով ձեռնարկեցին:

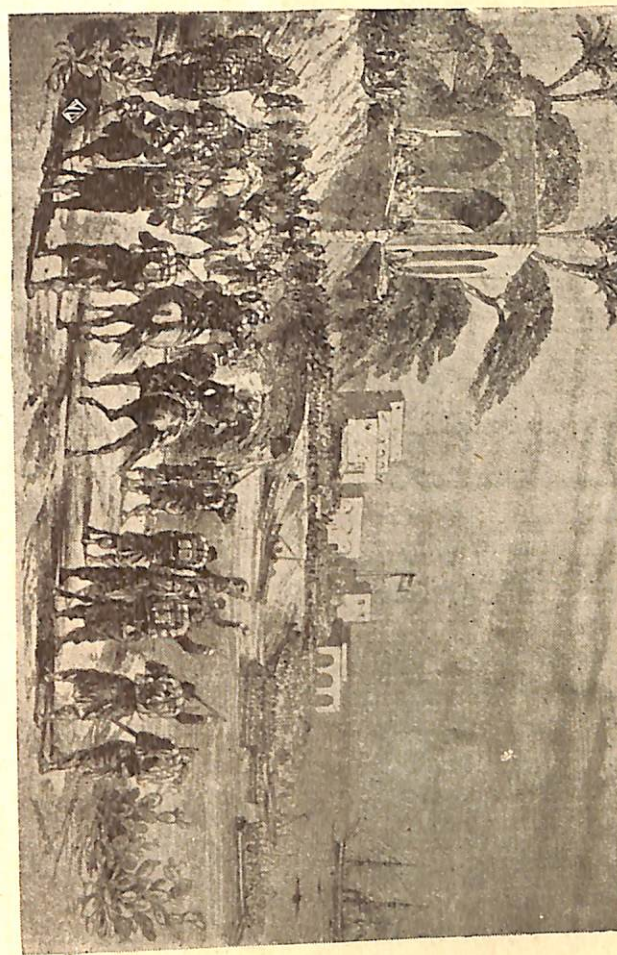
Ասկէ յետոյ վերոյիշեալ շէյխերը իրենց խումբերը մի առ մի այցելեցին և պատուիրեցին թէ ունէ չարիք չի հասցնեն քաղաքին:

Տէյր ալ—Քամարի հոգևոր հայրը, աս—Սուսա, զանոնք իր տունը ճաշի հրաւիրեց: Հացկերոյթը վերջացնելէ յետոյ՝ քաղաքէն հեռացան իրենց հետ տանելով նաև հոն գտնուող բոլոր տիւրքիները:

Արևմարին Դահիր փաշա քաղաք մտաւ հետը ունենալով հարիւր զինուոր: Իրեն կ'ընկերանային Շէյխ Սաիտ ժամապաղ և Սլի Համատա հազար հինգ հարիւր տիւրքիներով: Այս երկու շէյխերը Դահիր փաշային միացած էին անոր քաղաք մտնելէն առաջ: Շէյխ Պէշիր Նաքատն ալ ներկայ էր երբ ասոնք իրենց ուժերը միացուցին:

Դահիր փաշային ժամանելէն և սեփայ իջևանելէն յետոյ քրիստոնեայ մեծաւորներ ներկայացան անոր և իր ուշադրութիւնը հրաւիրեցին իրենց դժբախդ կացութեան վրայ, և արտասուալիր ու պաղատաքին խընդրեցին որ իրենց ապահովութիւն և ազատութիւն չընորհէ: Ասոր ի պատասխան անիկա առարկեց թէ ինչպէս անցեալի մէջ քրիստոնեաները անզուսպ և ըմբոստ ընթացք մը ունեցած էին կառավարութեան հանդէպ և վաղուց ի վեր ճանչցուած օրէնքներուն համաձայն չէին վարուեր, և թէ ինչպէս կ'աշխատէին մահմետականներու յատուկ մենաշնորհներ իւրացնել: Քրիստոնեաները անոր ոտքերուն առջև ծուռկի եկած լալազին պատասխանեցին:

Քրիստոնեայի զինուորը քաղաքը յարձակող տիւրքիներէն պաշտպանելու պատրուակով:

— Մենք սխալած ենք, և կը խնդրենք Ձեզմէ որ մեզի ներէք, որովհետեւ մենք միշտ հնազանդ գտնուած ենք թագաւորական հրամաններու և սուրբ օրէնքին (Ղօրան) պատուերներուն:

— Անցեալը անցած է, և թող ձեր սիրտն ու միտքը չի խռովին:

Ասոնցմէ ոմանք խնդրեցին Պէյրութ երթալ և հոն ապաստանիլ մինև խռովութիւններու վերջանալը, որմէ յետոյ խոստացան իրենց ծննդավայրը վերադառնալ անմիջապէս:

Ասոնց պատասխանելով ըսաւ.

— Կ'երևի դուք մտադրած էք քաղաքը կործանել անկէ հեռանալով, որովհետեւ ձեր կողմանէ այսպիսի ընթացք մը զայն աւերակի կը վերածէ, և օսմանեան պետութիւնը չի կրնար զիչիլ որ քաղաքը ամայնանայ, որովհետեւ դուք վսեմաշուք կայսրութեան զաւակներն էք և Տէյր ալ—Քամար մե՛ծ վարկ ունի Բ. Դրան քով: Ուստի ձեր տուները մնացէք, և ազատ պիտի ըլլաք ներկայ գծրախտութիւններէ:

Այս լսելով՝ քրիստոնեաները խնդրեցին որ իր ըսածը գրաւոր կերպով հաստատէ որպէս զի աւելի վստահ ըլլան իրենց ըսուածներուն:

— Առաջարկնիդ կ'ընդունիմ, պայմանաւ որ դուք ալ ձեր կարգին խոստումնագիր մը ստորագրէք զիս եւ րաշխաւորելով թէ ձեր առօրեայ գործերով զբաղուած խաղաղ կեանք մը պիտի ապրիք. թէ Լիբանանի վարչական գործերուն, որոնք ձեզի չեն վերաբերիր, ունէ կերպով միջամուխ պիտի չըլլաք, և թէ ձեր գործերը կառավարութեան յանձնէք, թէ եթէ ձեզմէ ունէ մէկը անհնազանդութիւն մը ընէ և կառավարիչէն ձերբակալուի՝ ձեզմէ ուրիշներ կառավարիչին չի պէտք է հակառակին:

Իրմէ բաժնուելով այս գրութիւնը պատրաստեցին և խօթանասուն երեւելիներ ստորագրեցին զայն:

Իսկ Դահիր փաշա ասոնց մեկնումէն յետոյ Պէյթ առ — Տին գնաց, և զինուորները Տէյր ալ — Քամար մնացին արդէն իսկ հոն գտնուող պահակ խումբին հետ: Շէյխ Սաիտ Ժանպլաղը կանչել տուած էր փաշան հոն, ուր երկու քին միջև համաձայնութիւն մը գոյացաւ:

Յաջորդ օրը քրիստոնեայ մեծաւորներ ստորագրեալ լաւ խոստմնագիրը առնելով Դահիր փաշային ներկայացան:

— Անշուշտ լաւ գիտէք թէ ըսաւ անիկա խօսակցութիւնը սկսելով, Լիբանանի աթմու խռովութիւնները ֆրանսական էնթրիկի արդիւնք են: Պրանսա գրգռեց Պէյրութի քրիստոնեաները. որոնք իրենց կարգին դըրս գոեցին Լիբանանի քրիստոնեաները: Վաղը պիտի տեսնէք թէ պէյրութցիներ ինչպէս պիտի վարձատրուին իրենց այս գործունէութեան համար:

— Եթէ Ձերդ մեծապատուութեան ըսածը ճշմարտութիւն է՝ մենք խռովութիւններ արժարժելով չի պէտք է մեղադրուինք, որովհետեւ Պէյրութի մէջ ուէ մէկուն հետ յարաբերութիւն չենք մշակած այս ուղղութեամբ, և ո՛չ ալ երկրին ուրիշ բնակիչներուն հետ:

Յետոյ անոնք ներկայացուցին այդ գրութիւնը որ պատրաստած էին իր փափաքին համեմատ: Ասիկա մատուցանելէ յետոյ, իրենք ալ անոր խոստմնագիրը պահանջեցին. որու մէջ նա պիտի երաշխաւորէր Տէյր ալ — Քամարի մէջ կեանքի և ինչքի ապահովութիւն: Որով ան ալ իրենինը ներկայացուց որու պարունակութեան համեմատ կը խոստանար պաշտպանել բնակչութիւնը այն պայմանաւ, որ երբ անոնք քաղաքին մէջն էին: Բայց եթէ երբեք ուէ մէկը հեռանար և դուրսը իրեն վտանգ մը պատահէր, ինք պատասխանատու չէր կրնար ըլլալ:

Այս հասկացողութեան համեմատ լուր ղրկեց Տէյր ալ — Քամարի կեդրոնին ևս:

Ժողովուրդը կեանքի ապահովութեան վերահաստատուելիւ զգալով դարձեալ իր առօրեայ գործերով ըսկաւ պարապիլ:

Յաջորդ առաւօտ Դահիր փաշա Տէյր ալ — Քամար մեկնեցաւ, անկէ ալ Պէյրութ երթալու համար: Այս տեսնելով քրիստոնեայ մեծաւորներ իրեն ներկայանալով ըսին.

— Ա՛հ... դուք մեզ կը լքէք երբ տակաւին վրտանգի մէջ կը գտնուինք և շրջապատուած ենք մեր թըշնամիներով որոնք մեզ պաշարած են և կ'արգիլեն ցորենի և այլ ուտելիքի մուտքը:

— Քանի որ կը վրդովիք իմ հեռանալովս ըսաւ անիկա, հոս կը մնամ մինչև որ կառավարութեան ուժերը ժամանեն, որոնք անշուշտ պիտի բաւեն ձեր պաշտպանութեան համար:

Ասկէ յետոյ հոն երկու օր մնաց: Այս միջոցին զինուորական ուժերը Սայտայի վրայով նապուլէն հասան իրենց հետ թնդանօթ և ռազմամթերք բերելով: Երբ Դահիր փաշա վերջնականապէս որոշեց Պէյրութ երթալ՝ քրիստոնեայ մեծաւորները և զինուորական պետերը ի մի հաւաքելով ըսաւ.

— Ձեր ապահովութեան մասին վստահ եղէք, որովհետեւ հիմա բաւականաչափ ուժ կայ ձեր պաշտպանութեան համար տրամադրուած: Կայսերական բանակին հրամանատարները մասնաւոր հրահանգ ստացած են ձեզ պաշտպանելու եթէ պէտքը ներկայանայ:

Իր ըսելիքը վերջացնելէ յետոյ՝ փափաք յայտնեց որ քրիստոնեաներ իրենց յայտնի ընտանիքներէն երկու կարկառուն զէմքեր ընտրեն որպէս զի իրեն հետ Պէյրութ երթան վերջնական հասկացողութեանց և խա-

ղաղութեան վերահաստատման համար: Անոնք սոյն առաջարկը սիրով ընդունեցին: Իրեն ընկերացան Ճօրճա ալ—Հալապի և Փարուն Շաուլ:

Իր մեկնումէն յետոյ, տիւրքիները դարձեալ շարունակեցին քաղաքին բոլորտիքը վխտալ, և բոլոր անցքերը խափանեցին անգիլելով մուտքն ու ելքը: Իսկ ինչ որ իբր ուտեստ և պաշար կուգար քաղաքին բնակչութեան համար՝ իրենք կ'իւրացնէին, և կը մեռցընէին անոնք որ քաղաքին պարիսպներէն դուրս կը գլուխէին:

Օր ըստ օրէ վախը սկսաւ տիրապետել Տէյր ալ—Բամարցիներու սրտին մէջ, յոյսերնին յուսահատութեան վերածուեցաւ, քաջասրտութիւնին քայքայուեցաւ, խորհելու հաւասարակշռութիւնին կորսնցուցին եւ վերջապէս սուղուեցան անկումի և անձկութեան ովկիսսնի մը մէջ:

Հակառակ այս բոլորին, միշտ օգնութիւն յուսացին ամենակարող ու ամենակալ Աստուծոյ: Բայց ասոր հետ միատեղ, դարձեալ վիճակնին չի բարեփոխուեցաւ: Կացութիւննին օծուած էր գոհարութիւններով ու սոսկումով մինչև Յունիս 16, Չորեքշաբթի օրը, երբ խումբ մը տիւրքիներ քաղաք մտան զանազան ուղղութիւններէ անոր մէջ տարածուելով շնչերակներու պէս: Ասոնք քրիստոնեաներուն ըսին.

— Ընդհանուր կառավարիչին հրամանին համեմատ՝ մեր պետերը ուղարկեցին մեզ ձեզի պաշտպանելու համար:

Երբ քրիստոնեաները տեսան ամբոխին խուժելը ասանց զօրքերու միջամտութեան՝ խորհեցան թէ այս վերջինները տեղեկութիւն չունէին անցուղարձէն, ուստի անմիջապէս պատուիրակութիւնով մը յերկայացան տեղական կառավարիչին անոր պատմելու եղելութիւնը:

— Չեմ կրնար տիւրքիները լոկ խօսքով զսպել պատասխանեց անիկա սառն կերպով: Իսկ ինչ որ կը վերաբերի բերտ ուժի՝ ասիկա գործածելու իրաւասութիւն չունիմ: Տիւրքիներու վրայ կրակել պիտի ըլլար արարք մը, որմէ ամէն պարագայի տակ պիտի զգուշանամ:

Տեսնելով իր այս անտարբեր վերաբերմունքը խընդրեցին որ Պէյթ աստ—Տինէն Ապտաս—Սալամ պէյը կանչել տայ:

Կառավարիչը լուր ուղարկեց այս ուղղութեամբ եւ պէյը քիչ յետոյ ներկայացաւ: Ժողով մը գումարեց քըրիստոնեայ մեծաւորներու հետ և աշխատեցաւ զանոնք հանդարտեցնել նոր խոստումներ չապշելով անոնց պաշտպանութեան համար: Պատուիրեց ունէ պարագայի տակ զէնք չի բարձրացնել տիւրքիներու դէմ որովհետեւ անոնք պիտի չի կռուէին: Տիւրքիները պիտի պատժուէին իրենց այս ապօրինի ընթացքին համար, մինչ քրիստոնեաները ազատ պիտի ձգուէին: Եւ աւելցուց ըսելով թէ օրէնքի գործադրութիւնը իրմէ պիտի պահանջուի և արդիւնքը իր վրայ պիտի ծանրանայ իբր պատասխանատու այս բոլորին:

— Համոզուած եղէք որ եզրակացուց անիկա, եթէ տիւրքիներու հետ կռուիք՝ ես բանակով ձեր վրայ պիտի յարձակիմ, իսկ եթէ անոնք սկսին կռուիլ՝ ես անոնց աններող թշնամին պիտի ըլլամ:

Երբ քրիստոնեաներ լսեցին իր այս խօսքերը, հասկցան անոնց ետին քօղարկուած ծուղակը, և գիտցան թէ բոլորը, բանակն ալ միատեղ, իրենց թշնամիները կ'ըլլային և յատկօրէն տեսան իրենց վրայ տարածուող չարաչուք աղէտը: Բայց հակառակ ասոր, չձած, մընացին հոն ուր որ էին, Աստուծոյ օգնութիւն սպասելով:

Իսկ ինչ որ կը վերաբերի տիւրքիներու, ասոնց

թիւը հետզհետէ աճեցաւ զարնան անձրևներէն գոյացած յորդառատ հեղեղի մը պէս, այն աստիճան որ առանց ուէ նեղութեան քաղաքը զրաւեցին: Սկսան խանութներու և տուներու տախտակները քակել և տանիլ ինչ որ գտան:

Այս տեսնելով քրիստոնեայ մեծաւորներ անմիջապէս հաւաքուեցան և Ապտաս Սալամ պէյին ներկայանալով խնդրեցին որ արգիլէ տիւրզիներուն այս ընթացքը, և յիշեցուցին զանազան խոստումները որ ինք ըրած էր իրենց յոյսը զգուելով:

— Բաւականաչափ ուժ չունիմ զանոնք զսպելու համար, բայց Շէյխ Նաքատին պիտի խօսիմ այս ուղղութեամբ, եղաւ անոր պատասխանը:

Եւ անմիջապէս լուր ուղարկեց վերոյիշեալ շէյխին որ իրեն օգնէ տիւրզիները արգիլելու:

Քիչ յետոյ լրատուն վերադարձաւ իրեն հետ բերելով Շէյխ Պէշիրի ազգականներէն ոմանք, որ տիւրզիները արգիլեն և ցրուեն:

Մինչ այս, տիւրզիները ազատօրէն թափանցեցան խանութ խանութ և տունէ տուն որովհետեւ անոնց արգիլումը որ մասամբ տեղի կունենար՝ աւելի ցոյցի համար էր, և ոչ թէ ճշմարտապէս պաշտպանելու նպատակաւ: Որով քրիստոնեայ մեծաւորներ դարձեալ ներկայազան Ապտաս Սալամ պէյին և տեղեկացուցին իրեն կացութեան ծանրութիւնը, խնդրելով որ վերջ մը դնէ տիւրզիներու այս ընթացքին:

— Այդ չեմ կրնար ընել ըսաւ անիկա: Ազատուելու մէկ միջոց ունիք—յանձնուիլ Շէյխ Պէշիրին, որովհետեւ ան շատ աւելի բազմաթիւ մարդիկ ունենալով աւելի կարող է այս ուղղութեամբ ձեգի օգնելու քան ես:

Իր խօսքին հնազանդեցան, և անձնատուութեան խոստումնազիր մը պատրաստեցին ի սէր պաշտպանութեան

և կեանքի ապահովութեան: Ամիկա Շէյխ Պէշիրին ուղարկեցին տիւրզիի մը միջոցաւ որ Համատ Մահմուտ կը կոչուէր:

Քիչ յետոյ տիւրզիները, որ հետզհետէ կը բազմանային, շատ աճեցան թիւով և տուները խուժեցին ըսելով թէ վերոյիշեալ շէյխը զիրենք զրկած էր իրենց պաշտպանութեան համար ուէ հաւանական յարձակում և կողոպուտ արգիլելու:

Այսպէս ըսելով սկսան քրիստոնեաներու զէնքերը հաւաքել ի նշան անձնատուութեան: Երբ հակառակողներ գտնուեցան, տիւրզիները անոնցմէ բռնի առին:

Քրիստոնեաները այս տեսնելով մեծապէս վախեցան ու տխրեցան, և համոզուեցան իրենց կործանման եւ սերունդներուն բնաջնջման: Ասոր համար սեռայապաստանեցան իրենց զաւակներով ու ինչքերով, որով քիչ յետոյ լաւ բազմութիւն մը գոյացաւ հոն:

Այս միջոցին, Հապիպ ալ—Պահութ անուն քրիստոնեայ մը սեռային գրան առջև, պահակատան քով կեցած էր՝ երբ տիւրզի Ալի Պէշիր յարձակում գործեց անոր շվրայ և զինուորներու ներկայութեան գնդակով մը զեւտին տապալեց զայն: Երբ Պահութ անզգայ ինկաւ՝ Պէշիր խոյացաւ անոր վրայ և թուրը մերկացնելով սկսաւ կտոր կտոր ընել զայն, որուն ո՛չ մէկը արգելք հանադիսացաւ: Այս ողբերգութեան շատ մօտ վայրի մը մէջ եւս տիւրզիները երկու արեգայ սպաննեցին նոյն ձեւով:

Այդ օր Շէյխ Ժամպլագ Տէյր ալ—Գամար զրկած էր աչ—Շուֆի երկու գլխաւոր տիւրզիները: Ասոնցմէ մին կը կոչուէր Զահիր Օսման, Պանու Ապու—Շաքրաէն և Ահմէտ Ալի, Պանու Ապտաս—Սամատէն: Ասոնք հաւաքուած տիւրզիներուն հրապարակախօսելով ըսին:—

— «Ահաւասիկ ժամը որ կը սպասէինք օրէ օր, և

վերջապէս այսքան սպասուած առիթը ներկայացաւ: Տէյր ալ—Քամար ձեր ձեռքերուն մէջն է հիմա, որով զգուշացէ՛ք անկէ յիշատակ մը ձգելէ ձեր ետին: Կործանեցէ՛ք ինչ որ կը տեսնէք և ինչ բանի որ կը հանդիպիք ըլլան անոնք ցած թէ բարձր դասակարգի մարդիկ խեղանդամներ և կամ մանուկներ իրենց մօր արգանդէն մէջ: Այրեցէ՛ք տունները և կործանեցէ՛ք զանոնք մինչև իրենց հիմնաքարերը: Այսպէս ընելով դուք պիտի ազատէք ձեզի և բոլոր աշխարհը, որովհետև այս քաղաքը զօրաւոր աշտարակ մըն է անհաւատներու համար, եւ վահան մը այս ապիկարներու պաշտպանութեան: Զեղմէ ով որ գլխայ քրիստոնեաներէն ունէ մէկուն՝ տիւրազի կրօնքէն ու համայնքէն պիտի արտաքսուի:»

Այս հրապարակախօսութեան վերջանալէն յետոյ՝ որուն ունկնդրեցին մեծամեծներ և հասարակ ժողովուրդը, երեք կրօնաւոր պետեր, երեւելի շէյխեր, որոնք մեծ ժողովրդականութիւն կը վայելէին՝ գործի ձեռնարակեցին: Ասոնք էին.— Հասան Դալի, Ճաշտաէն, Փարիզ Ալլամա և Սալամ Ամմատ, Մասիբ ալ—Փախարէն: Երեքը միատեղ սկսան բարձրաաղաղակ պոռալ տիւրդիներու ամբոխին մէջ:

— «Հնչա՛ծ է ժամը որուն համար տարիներ ակընդէտ կը սպասէինք և որ վերջապէս մեզի հասաւ շնորհիւ մեր Տէրոջ, Ստեղծագործութեան Պետին: Մի՛ խորհիք որ ձեր այս սուրբ նպատակին իրագործման մէջ պիտի յաջողիք լոկ ձեր ուժով, այլ մեր Տէրոջ ալ—Հաքիմի և իր ուղղափառ մարքարէներուն զօրութեան շնորհիւ: Որով յիշեցէ՛ք Տէրը մեծ գոհունակութեամբ, փառք եւ պատիւ իր անուան, գերիշխան արքան մարդկային ցեղին, և հարուածեցէ՛ք ուժգնօրէն բնաջնջելու մեր Տէրոջ և իր կրօնքին թշնամիները: Ասոնք են մեր կրօնքին ամենամեծ հակառակորդները: Մինք կը խնդրենք

ձեզմէ որ երգմամբ խոստովանիք մեր Տէրոջը անուամբ, որ կը պաշտենք, Համգայի, Սալամի և ուրիշ մարքարէներու անուամբ, և մեր Սուրբ Գրոց անուամբ, որ ունէ քրիստոնեայի մը պիտի չի խնայէք: Իսկ ինչ որ իբր աւար կ'առնէք, ըլլան անոնք ստացուածքներ և հօտեր ու արջառներ՝ ասոնց գործածութիւնը բոլորովին ներքի է բոլոր նախադարձակներու և ոչ յարձակողներու նմանապէս: Ասոնք կ'ըսենք մեր սուրբ կրօնքին օրէնքներուն յենելով ու մեր կրօնապետներու և ուսեալ մարգոց թելադրութեանց համեմատ: Իսկ ո՛վ որ չի հնազանդի մեր ըսածներուն՝ օտարական մը պիտի նկատուի մեր համայնքին մէջ, և ալ—Հաքիմի, Ամենակարողին, զայրոյթը անոր գլխուն շանթի մը պէս պիտի պայթի: Եթէ երբէք կը խորհիք թէ իրենց անհաւատ թագաւորներուն օգնութիւնը կրնան հայցել՝ բնա՛ւ մի խրաչիք եւ երբէ՛ք մի մտահոգուիք այդ մասին, որովհետև դրախտի ապագայ բնակչութեան թիւը մեծապէս կը գերազանցէ գոթաքի բնակիչներունը, և մեր Տէրոջ ու իր քարոզիչներուն ուժը չարաչար պիտի կործանէ իրենց թագաւորները և վատթար բանակները:»

Երբ տիւրդիներ լսեցին այս խօսքերը, մեծապէս ուրախացան և պատրաստուեցան սուրբ պատերազմ մղելու: Այդ գիշեր բոլորովին զբաղեցան թալանով: Տարին ամէն ինչ, նոյն իսկ կիները մերկացուցին եւ հագուստները առին, մինչև որ տուններու մէջ քար ու տախտակ մնաց որոնցմէ անոնք չիմուած էին: Կիներու այնպիսի տեղերը խուզարկեցին որ ըսելն իսկ անվայել է—արարք մը որ չէ գործադրուած անցեալի ու ներկայի վայրենի ցեղերու կողմանէ:

Քրիստոնեաներէն սեռայ չապաստանողներ պահվրտած էին հորերու, քարայրներու, փապուղիներու եւ նմանօրինակ վայրերու մէջ: Ոմանք ալ Տէյր ալ—Քա-

մարէն հեռանալով Պէյթ առ—Տին գացած էին զօրքերու հրամանատար Ապտաս—Սալամի քով ապաստանելու։ Բայց շատ մը կիներ տիրզիներու ձեռքը ինկած էին, որոնք կը պատռէին անոնց քօղերը անմարգավայել վերաբերմունք մը ունենալով անոնց հանդէպ։ Յետոյ լըսւեցան մօրթուղներու օգնութեան աղաղակներ, լացիք և կոծի շիւան մը, սրտածմլիկ ու աղիտաւոր, որոնք կը խանգարէին ջրվէժներու և առուներու քաղցրամրմունջ խոխոջը։ Բայց մէկը չի գտնուեցաւ այս բարբարոսութիւնը արգիլելու։

Յաջորդ առաւօտ, տիրզիները աւելի մօտեցան քաղաքին իրենց կիներով ու զաւակներով։ Ասոնք հետերնին բերած էին ձիեր, էշեր, ուղտեր, աւարնին տանելու համար։ Ասպատակեցին բոլոր շուկաները և փողոցները։ Կարծես մեղուներու փեթակ մը պարպուած ըլլար։ Կը վազէին, կը բեռցնէին, տակաւին չի բաշխուած աւարը կը բաժնուէին խլացուցիչ ըզզիւնով մը։ Տնական կառասիներ, անօթներ, գործիքներ և ուտեստեղէններ, կապոցներ շինելով բեռցուցին իրենց հետ բերած անասուններու վրայ։ Տարին ամէն ինչ որ գտան, նոյն իսկ սեւ ղրուշնոց արծէք ներկայացնող առարկայ մը չի ձգեցին ետևնին։ Այս բոլոր ժամանակամիջոցին, տեղական կառավարիչը բնաւ չի միջամտեց։

— Ես չեմ կրնար տիրզիները զսպել ըսաւ անիկա քրիստոնեաներուն, բայց ով որ արծէքաւոր առարկաներ ունի՝ թող սեքայ բերէ ուր ես գանոնք խնամքով կը պահեմ։

Այս լսելով, անոնք որ ցրուած էին, հաւաքուեցան և իրենց զարգեղէնները ու թանկարժէք առարկաները միատեղ առնելով սեքայ մտան։ Իսկ անոնք որ արդէն հոն ապաստանած էին, նոյնը ըրին, որով արծէքաւոր առարկաներու մեծամասնութիւնը այս հաւաքումի կա-

ռավարիչին տրուեցաւ պաշտպանութեան համար։

Տիրզիները տարին ինչ որ գտան, որոնք մնացած էին տուներու և խանութներու մէջ։ Ասոնք նոյն իսկ պեղումներ կատարեցին պահուած զրամներ կամ զարգեղէններ գտնելու համար։ Վերջապէս ամէն ինչ ըրին, և ոչինչ խուսափեցաւ իրենց ուշադրութենէն։

Բոլոր քաղաքը իրենց փափաքածին համեմատ կողոպտելէ յետոյ, սկսան յարձակիլ և սպաննել անոնք որ տուներու մէջ ապաստանած էին։ Ձի խնայեցին ո՛չ ծերերու և ո՛չ ալ մանուկներու։ Զանոնք կտոր կտոր ըրին սուրերով և կացիներով։ Անդամահատեցին մանուկները, յղի կիներու արգանդները սուրերով բացին և կոյս աղջիկները առեանգեցին։ Երբ տունի մը թալանելը կը վերջացնէին, զայն կրակի կուտային։ Յաճախ դուռները կը գոցէին որ ներս ապաստանած մանուկներն ու կիները այրին առանց կարենալ փախչելու։ Այսպէս շարունակեցին մինչև որ երկինքը ծածկուեցաւ գորշ ամպով մը և փողոցները արիւնով ներկուեցան։

Այս ճակատի վրայ իրենց յաղթանակը և արիւնալի գործունէութիւնը վերջացնելէ յետոյ՝ սեքայ մտան կառավարիչին և գինուորներու ներկայութեան առանց սոսնցմէ ամենադոյզն արգելքի հանդիպելու։ Ինչպէս արդէն տեսանք՝ ասոնք քանիցս խոստացած էին քրիստոնեաները պաշտպանել։ Հոս, յարձակեցան քրիստոնեաներու վրայ, որոնք այլևս փախչելու ուէ միջոց չունէին, և սկսան կրակել անոնց վրայ ու անոնց կողերը կողտըտեցին կացիներով։ Ասոնցմէ շատերուն մատները կտրտեցին նախ քան անոնց մեղուիլը և ըսին, «ասոնք այն մատներն են որ խաչակնքեցին»։ Իսկ ոմանց գլխուն ջուր սրկեցին ըսելով, «մաղերդ շատ է երկնցած, պէտք է որ սափրուիս»։ Մկրտութիւնը ծաղրելու նըսպատակաւ այսպէս կ'ըսէին։

Այս բոլորէն յետոյ, դարձեալ յարձակում մը գործեցին քրիստոնեաներու վրայ սուրերով ու կացիններով զանոնք բոլորովին կոտորեցին: Ոմանք անդամահատեցին չա՛տ պաղարիւնութեամբ և ծանր-ծանր որպէս զի զանոնք տանջանքներու ամենազարհուրելիովը չարչարեն: Ասոնք դժոխքի մէջ բնակող սատանաներու երևոյթը ունէին: Դահիճները մորթեցին մանչ զաւակները իրենց մօրկան կուրծքին վրայ, և ամուսինները իրենց կնոջ ծունկերուն վրայ:

Քրիստոնեաներու մէջ կին մը կար որ մէկ հատիկ զաւակ մը ունէր, և որ Հապիպ իպն Փարիզ ալ—Հատաւար կը կոչուէր: Այս դժբախդ մայրը ձայնին բոլոր ուժովը կը պոռար, «ես ձեր դրացին եմ, գոնէ գթացէ՛ք այս որդիիս որ բոլոր զաւակներէս մինակ վերապրողն է:» Բայց անոնք մորթեցին զայն իր մօր կուրծքին վերայ առանց հիւլէի մը չափ ազդուելու այս խեղճ մօրկան պաղատանքներէն: Տղուն այս եղբրական վախճանը տեսնելով՝ մայրը սկսաւ խելայեղօրէն մազերը փետտել, կուրծքը քարերով ծեծել լուսնոտի մը պէս, մինչև որ մարեցաւ, և վերջապէս մեռաւ տեղն ու տեղ:

Ուրիշ կին մը ևս իր վեց տարեկան զաւակը գրկած էր կրծքին վրայ: Տիւրզիները յարձակեցան վայրենի զազաններու պէս, և աշխատեցան որդին մօրմէն առնել: Այս տեսնելով խեղճ մայրը ծածկեց զաւակը իր իսկ հագուստներով, մինչ մանչը սարսափած կը փաթթուէր իր մօրկան ու կուլար: Կինը կը պոռար լալազին ըսելով, «օ՛հ որդիակն իմ, թող արիւնս սրտիս մէջ սառի, քեզ ազատելու մէկ միջոց կայ—զոհուիլ փոխան քեզի»: Եւ աղերսեց ոճրագործներուն որ ընդունին իր այս առաջարկը: Բայց հազիւ թէ վերջացուցած էր խօսիլ՝ երբ անոնք մանչը երկու մասերու քաժնելով իր վրան նետեցին: Խեղճ մայրը երբ այս տեսաւ՝ խորհելու հաւա-

սարակչութիւնը կորսնցուց, և խենթի մը պէս գրկեց իր որդիին դիակը ու ըսաւ, «ես չեմ կրնար քու կորուստին դիմանալ, և քու մահուընէդ յետոյ՝ ես պիտի չ'ապրիմ»:

Այսպէս, հեծծեց ու ողբաց և լալով հետեւեալ տողերը ըսաւ:

Ո՛վ իմ առանձնութեանս սփոփանք,
Այճեռուս յոյսն էիք, եւ իմ միակ յոյսը,
Ու դժբախտութիւններուս միակ մխիթարիչը:
Առանց քեզի ի՞նչ հաճոյք ունի կեանքն ինձ համար,
Քեզ կորսնցնելով, կ'ասեմ կեանքը բազմաչարչար:

Այս տեղերը վերջացնելէ յետոյ՝ դանակ մը առաւ, զրաւ զայն սրտին՝ ու պառկեցաւ վրան իր բոլոր ուժովը: Մահը վայրկենական եղաւ:

Ուրիշ մայր մը ևս տեսնելով իր որդիին մորթուիլը՝ խենթացուց, ու խլացաւ: Անզգայ գետին ինկաւ, և զինքըն ալ միւս դիակներու հետ այրեցին հակառակ որ տակաւին մեռած չէր:

Իսկ ուրիշ կնոջ մը երեք զաւակները մեռցուցին իր իսկ ծունկերուն վրայ հակառակ անոր որ կինը կ'աղերսէր և գթութեան համար անոնց ոտքերը կը համբուրէր:

Եթէ երբէք գրի առնելու ըլլանք բոլոր նոյնանման դէպքերը և շմեցուցիչ ոճիրները, լայնածաւալ գիրքի մը էջերը չա՛տ նեղ պիտի ըլլային, ու զանոնք գրելու համար մեղան պիտի չի բաւեր: Իսկ այս բոլորէն ա՛լ աւելի զարմանալին այն է որ՝ այս դէպքերը պատահեցան կառավարչին իսկ ներկայութեան: Անիկա ամենայն անխղճութեամբ հեռացուց այն բոլորը որ իր ոտքերը կը համբուրէին և կիցով դարկաւ անոնց ըսելով թէ իր ճամբան կը խափանէին: Աւելի՛ դժբախդ պարագայ մընալ որ կ'արժէ յիշել և որ արդէն գրուած է մեր պատ-

մութեան մէջ՝ այն է, թէ բոլոր շրջակայքի քրիստոնեաները ալ—Մուսնասէֆէն և ալ—Ժուրտէն Տէյր ալ—Քամար եկած էին որովհետեւ հոն կառավարական ուժ կար, խորհելով թէ կրնային պաշտպանուիլ։ Որով երբ այս փոթորիկը պայթեցաւ՝ շատ զղջացին իրենց այս ընթացքին համար, բայց ինչ կրնային ընել, քանի որ այս էր Տէրով կամքը։

Իսկ ինչ որ կը վերաբերի տիւրքիներու՝ յիշուի առնոք սուրբ պատերազմ մը մղեցին բոլոր օրը մէնչև որ ձեռքերնին յոգնեցաւ գանկեր ջախջախելէ և մարմիններ կտրտելէ։ Ասոնցմէ ոմանց ձեռքերուն վրայ արիւնը այնպէս սառած էր, որ հազիւ տաք ջուրով կրնային այս աղտեղութիւնը մաքրել։ Գտնուեցան այնպիսիներ, ուրոնց հազուստները արիւնը այնքան ծծած էին, որ նուռի ծաղիկներու պէս կարմրած էին։

Տէյր ալ—Քամարի այս զէպքը իր տեսակին մէջ ամենազարուբեկին էր որ իր նախորդը չի խուսած անեւրեւկայելի ոճիրներ կը պատկերացնէր։ Արիւնը ջուրի պէս հոսեցաւ, գանկեր կոտորուեցան և մարմիններ յօշոտուեցան։ Մորթուողներու աղաղակը, կիներու աղիտ զորմ ճիչը և զայրացած տիւրքիներու հավարը սեւայր հիմքերէն կը սարսէին։ Քրիստոնեաներ մատաճառի ձեռքերուն տակ եղող ոչխարներու պէս էին, կամ ատաղձազործի տախտակին նման։

Այս եղբրական օրը որ իր զժբախտութեան տեսակէտէն ուէ ուրիշ օրուայ մը հետ չէր կրնար բաղդատուիլ՝ ընդհակառակը, խրախճանքի և ուրախութեան օր մըն էր տիւրքիներու համար, որոնք ամենանուիրական ու բախտաւոր օր մը կը սեպէին։

Տէյր ալ—Քամարի ջարդը վերջացնելէ յետոյ, Պէյթ ատ—Տին գացին։ Երբ ասոնք սեւայ կը մօտենային, Ապտաա Սալամ պէյ քրիստոնեաները, որ մեծ վախի մատ-

նուած էին, հաւաքեց ու անոնց ըսաւ .

— Տիւրքիներու յարձակումը պիտի չի կրնամ սանձել։

Որով անոնք Հին Դրան քովի հրապարակը գացին։ Հոս տիւրքիները անմարդաբնակ վայրերէ եկած վայրենի զազաններու պէս վրանին յարձակեցան և զանոնք սուրերով ու կացիներով կտոր կտոր ըրին, ինչպէս գառնուկները կը յօշոտուին գայլերէ։

Այս ջարդի ընթացքին հարիւր ինը հոգի մեռաւ ալ—Մասսիրէն և Պէյթ ատ—Տինէն, առանց նկատի առնելու Տէյր ալ—Քամարի բնակիչներէն շատերը որոնք փախչելով իրենց քաղաքէն, Պէյթ ատ—Տին ապաստանած էին։

Պէյթ ատ—Տինի սեւայիմ մէջ գտնուող բոլոր քրիստոնեաներէն լոկ վեց հոգի ազատուեցան որոնք կառավարական պաշտօնեաներու կիներուն յարկաբաժինը ապաստանած էին։ Կիները խղճալով անոնց վրայ, չէին ձգած որ տիւրքիները զանոնք սպաննեն։ Որով կիներու հաւատարմութիւնը և ազնւութիւնը գերազանցեցին փաշաներու և իշխաններու խոստումները։ Այս վերջինները հակառակ իրենց կրկնակի երդունեալ խոստումներուն և ներած կարողութեան՝ ոչինչ ըրին։

Այս ջարդն ալ վերջացնելէ յետոյ՝ տիւրքիները դարձեալ գացին Տէյր ալ—Քամար վերջին փայլ մըն ալ տալու իրենց հոն ձգած աւերակ տեսարանին։ Հոն ժամանելով, Շէյխ Համուտ Մանսուր Նաքաա իր եղբայրը Շէյխ Փարիս, Ալի Համաա և տիւրքիներու մեծ ամբոխ մը, քրիստոնեաներու եկեղեցիները խուժեցին և ձերբակալելով կրօնաւորները, հրամայեցին որ ծուկի գան ինչպէս կ'ընէին աղօթելու առեն։ Ասոնց ծնրադրած միջոցին, տիւրքիները յարձակեցան վրանին և կացիներով ու բերերով կտոր կտոր ըրին զանոնք։

Եկեղեցիներէն մէկուն մէջ արեղայ մը գտան: Ասոր մասները և ականջները կտրեցին, նստեցուցին ու բերանը խճաքարեր զնելով ըսին, Վերմա ուրեմն հաղորդուէ ձեր Բրիստօսին մարմնով: Յետոյ մեռցուցին զայն:

Բոլոր խորանները կործանեցին, բոլոր կոչնակները փշրեցին և այրեցին ինչ որ մնացած էր: Քաղաքի տուններէն ոմանք մինչև իրենց հիմերը կործանեցին:

Որքացած մանչեր և այրիացած կիներ բոլորիկ ու մերկ լեռները փախան, որովհետև իրենց ամէն ինչքը յափշտակուած էր, և ոչինչ ունէին զիրենք պատասպարելու: Անօթի ու ծարաւ թափառեցան անմարդաբնակ վայրեր մինչև որ ուժասպառ և ոտքերնին արիւնլուա ալ չի կրցան շարունակել: Զաւակները իրենց մայրերը կորսնցուցին, և մայրերը չի գիտցան իրենց զաւակներուն ուր ըլլալը: Շատ ու շատ տառապեցան յոգնութենէ, անօթութենէ և ծարաւէ: Կրծքերնին ծնծեցին, և արցունքէ թրջած այտերնին ապտակեցին իրենց վիշտին ահաւորութենէն:

Տէյր ալ—Քամարի մէջ մեռցուածներու թիւը երկու հազար հարիւր էր, որոնց մեծամասնութիւնը այդ քաղաքէն էին, իսկ մնացեալը շրջակայքէն որ հոն ապաստանած էին, խորհելով թէ կրնային պաշտպանուիլ զինւորական ուժերու շնորհիւ: Հրգեհներէ գոյացած ծուխը ամպերու պէս ելեք օր երկնակամարին վրայ մնաց, և բոլոր շէն քաղաքէն իբր յիշատակ մնացին անոր բնակիչներուն դիակները որոնք կեր եղան երկինքի թռչուններուն և երկրի գազաններու, իսկ անոնց արիւնը բորենիներ ու շունք խմեցին:

Խուրչիտ փաշա Տէյր ալ—Քամար հասաւ ջարդի օրուայ յետմիջօրէին, և տեսաւ թէ ինչպէս ճամբաները խափանուած էին դիակներով և թռչուններ ու գազան-

ներ խոյացած անոնց վրայ: Իր ճամբան շարունակեց, առանց ներս մտնելու, դէպի Պէյթ ատ—Տին. և հոն գիշերեց թէ ինչու և թէ ինչպէս, չենք գիտեր:

Իսկ տիւրզիները գիշերը անցուցին Տէյր ալ—Քամար, գինովցած իրենց խրախճանքէն հրացանաձգութիւններ ընելով մինչև առաւօտ: Երկրորդ օրը Խուրչիտ փաշա լուր զրկեց տիւրզիներուն հրամայելով որ քաղաքէն հեռանան և հոն չի վերադառնան ուէ մէկուն մնասելու համար, խտրել պատուիրելով որ ո՛վ որ չի հնազանդի, ցկեանս բանտարկութեան կը դատապարտուի: Այս հրամանը տալով, իր նպատակը վերոյիշեալ եպերելի տեսարանը երկրի ընդհանուր բնակչութենէն քողարկել էր:

Տիւրզիներ իր հրամանին բնաւ չանսացին: Ընդհակառակը, իրենց առաջուա ընթացքը շարունակեցին:

Տէյր ալ—Քամարի մէջ լոկ մէկ շէնք կանգուն մընացած էր, որը հրեայ ընտանիքի մը կը պատկանէր: Էմիր Պէշիր Մուհամմէտ Ռասլան մարդիկ զրկած էր որ այս տունը պաշտպանէին: Որով անիկա պահապաններու հսկողութեան տակ էր մինչև Խուրչիտ փաշայի գալուստը, ուր աւելի քան երեք հարիւր յիսուն մարդիկ ապաստանած էին թշնամիներով չրջապատուած:

Տիւրզիներու խումբ մը կազմուեցաւ այս վերջին կայանը ևս կործանելու, և ազգանշանի մը վրայ տիւրզիներ հոն թափեցան ովկիանէ յորդող ջուրի պէս:

Երբ պաշարեալները տեսան այս ինչ որ թանկարժէք առարկաներ, գրամ, զարդեղէն ևն. ունէին, հաւաքեցին ու Շէյխ Պէշիր Նաքատին տունին որպէս զի եկողներուն չարամտութիւնը արգելէ: Անիկա առաւ իրեն տրուածները, բայց ոչինչ ըրաւ այս ուղղութեամբ:

Խուրչիտ փաշայի հետ միատեղ, Էմիր Մալհամ Ռասլան ևս եկած էր խումբ մը զինուած մարդերով: Այս

վերջինը, իր ազգակիցը եղող էմիր Մուհամմէտը կը ներկայացնէր և եկած էր այս շէնքը պաշտպանելու համար, որովհետեւ այդ տան ընտանիքին անդամներէն մէկը Քաղաքապետութեան մէջ պաշտօն ունէր: Մեծ ջանքերէ յետոյ՝ հազիւ հրեայ ընտանիքը կրցան ազատել, և միասին հեռացան:

Ասոնց մեկնումէն յետոյ, տիրազիւներու ամբօրէն մտաւ տան մէջ, և սկսան մեռցնել բոլորը, նոյն իսկ առանց խնայելու մանչերու և կիներու: Յետոյ թալանեցին ինչ որ գտան, կիներէն առին իրենց զարդեղէնները և շէնքն ալ կրակի տուին: Կիները ստիպուեցան զուրա ելլել բոլորովին մերկ և բոպիկ:

Միևնոյն օրը Շէյխ Ժանպալադ Ամատիդներու, Նաքատիդներու և Համիտներու մեծաւորներով, հետը ունենալով նաև ուրիշ երեւելի տիրազիւներ, խուրշիտ փաշային այցելութեան եկաւ և որուն ներկայացաւ խելագար ուրախութեամբ:

Փաշան շնորհակալութիւն յայտնեց անոնց սուրբ պատերազմ մղած ըլլալուն և իրեն տրուած տեղեկութեանց համար: Մեծապէս գնահատեց անոնց քաջութիւնը և կորովը որ ի սպաս դրած էին:

Նոյն օրուայ ժամը ութին Տէյր ալ—Քամարի մէջ յայտարարեց թէ, ինք հողն ու քարը պիտի պաշտպանէ քանի որ ոչ ոք մնացած է պաշտպանելիք:

Թալորդ օրը տիրազիւները, իր ներկայութեան, Պէյթ ատ—Տինի մէջ վաճեցին էմիր Քաղիմ ալ—Շիհապի տունը: Ուէ շէնքի չի խնայեցին, բացի կառավարական սեփայլէն որ զինուորներով գրաւուած էր: Վերջին հրդեհը բոլորովին կատարեւորեց աւերակ քաղաքի մը տեսարանը: Բնակիչներու դիակները կերեզան վայրենի գազաններու, ու տունները բուերու և ագռաւներու բոյներ դարձան:

Իսկ ինչ որ կը վերաբերի փախչելով ազատուողներու՝ ասոնք բոլորովին անմարդաբնակ վայրեր գացին. կիրճերու, քարայրներու և փապարներու մէջ ապաստանեցան, մինչև որ գաղտնի ճամբաներէ Սայտայի կողմը հասան: Ասոնք չէին կրնար գիշերը ցերեկէն զանազանել, և շատերը կը գիշերէին Սայտայի պարտէզներուն մէջ, ծառերու տակ, և շատեր ալ բաց հրապարակներու վրայ կարելի եղածին չափ պատերու և ուէ բանի շուքը օգտագործելով, արևու կիզիչ ճառագայթներէն և գիշերուա խոնաւ ցօղէն պաշտպանուելու համար:

Հրեայ ընտանիքին անդամները և քանի մը ուրիշներ որ կրցած էին անոնց հետ ազատուիլ, ալ—Շուս վէյֆադ հասան: Հոս էմիր Մուհամմէտ Ռասպան ուտելիք և հագուստներ տուաւ, որմէ յետոյ ասոնք ալ փոխադրուեցան Սայտա իրենց լացող ու թշուառ բախտաւորներուն քով:

Աղէտեալներէն այն որ ֆրանսացիներու Սայտա ունեցած կայանը եկաւ՝ հիւպատոսներէ բաւական նիւթաւան օգնութիւն ընդունեց իր հազարումէկ պէտքերէն լոկ ոմանց գոհացում տալու չափ:

Եւ ո՞ր քար սիրտը պիտի չի զգացուէր զանոնք այս դժբախդ վիճակի մէջ տեսնելով: Եւ ո՞ր աչքերը արցունք պիտի չի քամէին լսելով անոնց աղերսագին լացն ու կոծը: Եւ ո՞վ կրնար տանիլ տեսարանը այդ կոյս աղջիկներու թափառումին, որոնք տուններու մէջ պատսպարուած և քօղերով ու հագուստներով պարուրուած, հիմա հրապարակներու վրայ կը թափառէին քօղազերծ ու գրեթէ մերկ: Ասոնք, որոնց սեղաններուն աւելցուքէն անօթիներ կրնային կշտանալ, շա՛տ գոհ կ'ըլլային եթէ երբէք ուրիշներու փոզոցներու մէջ նետած փշրանքները կարենային գտնել, և ուէ տեսակի հին քուրջերով մուրացկաններու պէս պատսպարուիլ:

Երբ այս դժբախդ կացութեան լուրը առաւ Պէյրութ գտնուող Ընդհանուր Սիւրիոյ Անգլիական հիւպատոսը, Պրն. Մուր, նաեւ զրկեց Սայտա և Նահր ատ—Տամուր որպէս զի ազէտեալները Պէյրութ փոխադրեն: Ասոնք չորս հազարէ աւելի էին, որոնք տեղաւորուեցան քաղաքին զանազան մասերուն մէջ:

Այս բոլորէն յետոյ, Խուրչիտ փաշա իր Հազմիէյի զինուորական կայանը վերադարձաւ շա'տ հպարտ եւ ուրախ, իր զինուորական պարտականութիւնը լաւ կատարած ըլլալուն համար, որովհետեւ խաղաղութիւնը վերահաստատած էր:

Իսկ ինչ որ կը վերաբերի Տէյր ալ—Քամարի տեղական կառավարչին, երբ իր պաշտօնը ամենայն խղճմամբ կատարեց՝ պաշտօն մը որ իրեն տրուած էր Ամենակարողին հրամանաւ, իր պաշտպանութեան յանձնուած բոլոր արժէքաւոր առարկաները հաւաքեց և աւանակներու վրայ բեռցնելով՝ Սայտա ուղարկեց: Յետոյ սեւայը վառեց, հազուադէպէն մերկանալով, լոկ ճերմակեղէնները վրան, Պէյրութ գնաց զանգատելու թէ տիւրքիները սեւայի վրայ յարձակած էին և զայն կողոպտելէ յետոյ կրակի տուած, ինչպէս ըրած էին Տէյր ալ—Քամարի բոլոր միւս տուները:

Իրեն աւանդ տրուած ապրանքները Սայտա զրկած էր, յետոյ Պէյրութ փոխադրելու նպատակաւ: Երբ ասոնք մաքսատունէն պիտի անցնէին, մաքսատան տնօրէնը ուղեց սնտուկները և ծրարները քննել իրենց արժէքին համեմատ մաքս նշանակելու համար: Բայց ապրանքները փոխադրողներէն ոմանք որ վերոյիշեալ կառավարչին գործակալներն էին՝ հակառակեցան ասոր: Քրիստոնեաներ եղելութիւնը պատմեցին Սայտայի ֆերանսական հիւպատոսին, որը անմիջապէս դալով հրամայեց որ սնտուկները բանան: Եւ ի՞նչ հրաշք... անոնց

մէջէն հանուեցան բոլոր այդ արժէքաւոր առարկաները որ Տէյր ալ—Քամարցիներ տուած էին տեղական կառավարչին որպէս աւանդ: Հիւպատոսը սոյն ապրանքները ու առարկաները իր հովանաւորութեան տակ առաւ և սպասեց որ իրենց արժանաւոր տէրերը պահանջեն: Իր այս ընթացքին ուէ թուրք կամ արապ չի հակառակեցաւ:

ՈՒԹՆԵՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽ

Դավասկոսի նախնիքը եւ Ալեքիացի Էմիր
Ապսէլ—Քասիրի դերը, որ մեծապէս
օգնեց քրիստոնեաներու, եւ բարի
ու անաչառ գտնուեցաւ
անոնց հանդէպ

Այս կոտորածը նկարագրելէ առաջ, որ իր նմանը
չէ ունեցած նախորդ դարերու մէջ, կը նախընտրենք
տալ անոր սկզբնական պատճառները, ի գիտութիւն բո-
լոր անոնց որոնք օտար են այս նիւթին:

Նախ պէտք է ընթերցողը գիտնայ թէ Դավասկոսի
ջարդը իսլամական կրօնքի օրէնքներով չէր թոյլատրե-
ւած: Ընդհակառակը ասիկա ուղղակի արդիւնքն էր կարգ-
մը վէճերու, որոնք անհիմն պատճառներու վրայ կեր-
տուած, հետզհետէ զարգացան եւ ի վերջոյ ծնունդ տուին
այս զգուելի ոճիրներու:

Դավասկոսի կոտորածին ամենակարեւոր պատճառ-
ներէն մին է սա պարագան, որ 1248 Յ. Մ. երբ Սիւ-
րիա գրաւուեցաւ եգիպտացիներու կողմէ՝ մեր երկրին
բոլոր ազգութիւններուն եւ համայնքներուն միջեւ հա-
ւասարութիւն հաստատուեցաւ:

Այս անտանելի էր մահմետական հասարակութեան
ցած դասակարգին համար: Հակառակ որ սոյն նոր դրու-
թիւնը հաստատող պաշտօնական օրէնքներ չէին հրա-
տարակուած տակաւին, իբր արդիւնք եգիպտական կա-
ռավարութեան ճնշման, մահմետականներու աւելի ցած,

նեղմիտ ու մոլեռանդ դասակարգը հնազանդեցաւ: Եր-
կրին բոլոր իսլամները ակամայ ընդունեցին այս փոփո-
խութիւնը, թէեւ ներքուստ հակառակ, արտաքինապէս
ընա՛ւ յայտնի չընելով իրենց դժգոհութիւնը:

Մէկ ուրիշ պատճառ մըն ալ այն էր թէ, 1856ին
քրիստոնեայ եւ օսմանեան պետութեանց միջեւ դաշնագիր
մը ստորագրուեցաւ, որուն համաձայն Սուլթանը կը
ստիպուէր հաւասար նկատել իր բոլոր հպատակները
անխտիր, եւ որ սոյն պարագան Սուլթանը հրովարտա-
կով մը հաստատեց: Այս առթիւ նոյնպէս, քրիստոնեա-
ներ, հրեաներ եւ հեթանոսներ արտօնուեցան զլիսահարկ
վճարել ի փոխան իրենց պաշտպանութեան: Բոլորը
անխտիր հաւասար իրաւունքներ վայելեցին: Ասոնք
արտօնուեցան նաեւ բանակին մէջ ծառայելու, ինչպէս
կ'ընէին մահմետականները: Այս բոլորը չատ տհաճու-
թիւն պատճառեցին մանաւանդ մահմետականներու ցած
դասակարգին, որոնք խորհեցան թէ այլևս կրնային
քրիստոնեաները ջարդել, եւ ամենայն խղճմտութեամբ
իւրացնել անոնց երբեմնի պիղծ նկատուած ինչքերը,
քանի որ հիմա անոնք ալ միևնոյն առանձնաշնորհում-
ները կը վայելէին ինչպէս իրենք:

Սուելի կարեւոր եւ անմիջական պատճառ մըն ալ հե-
տեւալն էր: Երբ քրիստոնեաներ սկսան մահմետական-
ներու յատուկ առանձնաշնորհումներ վայելել, իրենց
յարաբերութիւնները անոնց հետ համեստ ու բարւոք
վիճակի մը մէջ չպահեցին, ինչպէս կ'ընէին այս նոր
դրութեան հաստատուելէն առաջ: Այլ՝ սկսան յոխորտալ
եւ կանանչ կերպասներ ու կտաւներ գործածել: Նոյնպէս,
գինեւոտներ հաստատեցին հրապարակներու վրայ ի
մեծ գայթակղութիւն մահմետականներու, որովհետեւ ա-
սոնք բոլորովին հակառակ էին ոգելից ըմպելիներու
գործածութեան:

Այսպէս ուրեմն, ժամանակի ընթացքին յանցանք յանցանքի վրայ բարդուեցաւ: Մահմետականներ, հակառակ իրենց դժկամակութեան, ստիպուած էին լռել, քանի որ քրիստոնեաներ օրէնքի պաշտպանութեան տակ էին: Բայց և այնպէս, միշտ ալ յարմար առիթին սպասեցին իրենց վրէժը լուծելու և քրիստոնեաները լրտեսեցին, ինչպէս որսորդ մը կ'ընէ իր հալածած որսը:

Մահմետական տարրին դէպի քրիստոնեաները ուսնեցած ատելութիւնը աւելի հրահրուեցաւ օսմանեան պետութեան ծառայութեան մէջ գտնուող քանի մը վատահոգի չարամիտներու կողմէ՝ որոնք այս թէ այն պատճառաւ հակառակ էին քրիստոնեաներու:

Այս խռովարարները չի վարուեցան ինչպէս կ'ընէին եգիպտական կառավարութեան պաշտօնեաները երբ Սիւրիա անոնց իշխանութեան տակ կը գտնուէր, որոնք ուէ խտրութիւն չէին դնէր համայնքներու, կրօնքներու և յարանուանութեանց միջև: Ընդհակառակը, անոնք կ'աշխատէին կնճիռները շուտով յարգել, քան զանոնք բազմապատկելով մեծածաւալ ու աղիտաբեր խռովութիւններու տեղի տալ: Ասոր համար էր որ անոնց օրով ուէ մէկը չէր կրնար ուրիշի մը իրաւունքներուն միջամուխ ըլլալ նոյն իսկ որքան ալ հարուստ և աղղեցիկ մէկը ըլլար:

Վերոյիշեալ բոլոր տուեալներով միատեղ, երբ Լիւբանանի վաթսուեանկան խռովութիւնները վրայ հասան՝ և մահմետական ցած դասակարգի պատկանողներ տեսան թէ ինչպէս կառավարութիւնը կողմնակից էր քրիստոնեաներու ջարդուելուն, և զգացին թէ կառավարական պաշտօնեաներ տիւրքիները կը քաջալերէին այս ուղղութեամբ՝ իրենք ալ մեծապէս փախաբեցան միեւնոյն ատիթը ունենալով:

Նամանաւանդ երբ յետոյ մահմետականներ ականա-

տես եղան Ուաթի ատ—Դայմի մէջ զինուորներու ի գործ դրած ապիկարութեանց՝ և տեղեկացան Ահմէտ փաշայի դիւային նպատակին որ բնաջնջել էր քրիստոնեաները՝ յարաբերութիւնին բոլորովին խզեցին այս վերջիններուն հետ, և սկսան զանոնք անպատուել, ծեծել, հալածել և նոյն իսկ սպաննել առանց ուէ պատճառի: Քրիստոնեաներ այս բոլորը լուռ ու մուռջ տարին սպասելով նոր դատաստանի մը:

Այս միջոցին էր երբ Ահմէտ փաշա հաւաքեց շրջակայքի քրիստոնեաները քաղաքին մէջ, և միջնաբերդը թնդանօթներով ու պատերով ամրացնելէ յետոյ՝ զանոնք հոն պատսպարեց:

Մահմետականներու զայրոյթը ա'լ աւելի սաստկացաւ, որոնք, ի տես այս պաշտպանութեան, իրենց հաւածանքը կրկնապատկեցին:

Քրիստոնեաները իրաց այս վիճակը տեսնելով մեծապէս խռովեցան, որովհետեւ վստահ էին որ իրենք այնքան տկար, չէին կրնար պաշտպանուիլ զիրենք չըրջապատող զայրացած ամբոխէն: Չէին կրնար փախչիլ ևս, որովհետեւ որ ուղղութեամբ ալ երթային, ամէնուրեք տիւրքիներու կամ մահմետականներու պիտի հանդիպէին: Որով աղերսագիր մը ներկայացուցին Ահմէտ փաշային իրենց Առաջնորդին միջոցաւ, խնդրելով որ ապահովութիւն խոստանայ իրենց:

Փաշան քրիստոնեաներու թաղը զրկեց Հասպայա և Ռաշայա գտնուող զինուորական ուժերը զանոնք պաշտպանելու համար, և ջանաց համոզել թէ ուէ վտանգ չէր կրնար պատահիլ, որովհետեւ Բ. Դուռը Դամասկոսի վրայ մասնաւոր ուշադրութիւն կը դարձնէր, և թէ ինք ամենափոքրիկ խռովութիւն մը իսկ պիտի արգիլէր: Իր այդ խոստումներուն հաւատալով, քրիստոնեաներու վախը մասամբ մեղմացաւ, և հանգարտեցան:

Զինուորները օրերով քրիստոնեաներու թաղերուն մէջ մնացին, ուր անոնք լաւ ընդունելութեան արժանացան: Կերան ու խմեցին ամենաբնական կերակուրներ և ըմպելիներ ու շատ մը նուէրներ ստացան որպէս զի թալանէ հեռու կենան, և զիրենք լաւ պաշտպանեն:

Իսկ մահմետականներ երբ ըմբռնեցին քրիստոնեայ թաղերու մէջ զինուոր զրկուելուն ճշմարիտ նպատակը՝ իրենց հալածանքը ա՛լ աւելի սաստկացուցին: Անոնց յուսորտանքը և արհամարհանքը դէպի քրիստոնեաներ ա՛յն աստիճանի հասաւ, որ անոնք սկսան խաչեր գծել փողոցներու մէջ և պատերու վրայ: Անոնց վրայ Յիսուսը ներկայացնող և շան պոչ կամ իշու գլուխ կրող ծաղրանկարներ փակցուցին:

Քրիստոնեաները ստիպեցին որ այդ խաչերու վրայ թընեն զանոնք նուաստացնելու համար. իսկ, անոնք որ գետնի վրայ գծուած էին, կոխկրտեն, այս կերպով զիրենք մեծարած ըլլալու համար: Երբ քրիստոնեաներ այս արարքներով զբաղուած ըլլային, մահմետականներ կ'ըսէին անոնց, «օ՛հ անիծուածներ... ուրացէ՛ք նայինք, ո՛վ դուք կրօնքի և Աստուծոյ թշնամիները»:

Քրիստոնեաները չէին համարձակեր ուժ գործածելու անոնց հանդէպ, որովհետեւ կը մտաբերէին Զահլէի դէպքը և թշնամի խուժերը որոնցմով շրջապատուած էին: Որով անոնք ոչինչ կրնային ընել, եթէ ոչ հիւպատոսներու միջոցաւ խնդրագիրներ ներկայացնել Ահմէտ փաշային. որոնց ան կը պատասխանէր շատ քաղաքավարի, և ամէն գնով անոնց ապահովութիւն կը խոստանար:

Երկուշաբթի առաւօտ մը, 9 Յուլիս 1860ին, փաշային տունը կարեւոր ժողով մը գումարուեցաւ: Ներկաներէն ոմանք էին:— Ապաի էֆէնտի, Սաիտ աղա-Իպն Շամտին աղա, Ահմէտ աղա ալ—Իսլամպուլի և

քաղաքին ոստիկանապետը: Ասոնք որեւեցին որ ոստիկանապետը ձերբակալէ անոնք որ քրիստոնեաները ծաղրած էին խաչեր գծելով և անոնց ձեռքերն ու ոտքերը չղթալակալ՝ կարծես աղքատաւորներ ըլլային, կամ զատապարտուածներ, տանի քրիստոնեաներու թաղերը աւելի տալու: Այս կարգադրութեան նպատակը մահմետականները աւելի զայրացնել էր, և հրահրել զանոնք որ այս նուաստացման դէմ ըմբոստանան:

Որով ոստիկաններ մեկնեցան հետերնին աւելներ, ձեռնակապեր ու ոտնակապեր առած: Երբ Պապ ալ—Պարիտ հասան, հոն ձերբակալեցին երկու երիտասարդներ որոնք վերոյիշեալ յանցանքները գործած էին: Զանոնք չղթալակարկ ընելէ յետոյ՝ դէպի քրիստոնեաներու թաղերը յառաջացան: Փողոցներէն և շուկաներէն անցնելու ժամանակ միւսնեակ մը բարձրադաղակ յայտարարեց նոր հրամանին գործադրութիւնը: Երբ քրիստոնեաներու թաղերը հասան՝ երկու երիտասարդները սկսան գործի:

Զահլէի և Տէյր ալ—Բամարի չարաղէտ լուրերը արդէն իսկ Դամասկոս հասած էին, և այստեղուա մահմետականներու ախորժակը սրուած էր աւարի, կոտորածի ու աւերումի ակնկալութիւններով, որով բոլոր տկար հոգիները զօրացան:

Երբ մահմետականներ տեսան սոյն երիտասարդները այսպիսի նուաստացուցիչ դերի մը մէջ, բորբոքեցան ու փրփրեցան ուղտերու պէս որոնք բեռ մը շատ ծանր կը գտնեն և կ'ընդիմանան զայն տանելու: Որով խուժով յարձակեցան ոստիկաններու վրայ և կալանաւորները արձակելէ յետոյ, ասոնցմէ մաս մը շտապեց Մեծ Մըզկիթը ուր կարճ տեսակցութիւն մը ունենալէ յետոյ Շէյխ Ապտալլա ալ—Հալապիի հետ, մզկիթէն մեկնեցան, և սկսան փողոցներու մէջ բոլոր ուժով պոռալ, «օհօօ

պաշտպանեցէք ճշմարիտ կրօնքըն:

Մինչ այս, Դամասկոսի մահմետականներ արդէն իսկ վեց հարիւրէ աւելի կացիներ, հրացաններ և սուրբեր պատրաստած էին և պահած իրենց խանութներուն մէջ: Խոռվայոյզօրէն, կարծես գինովներ, առնելով այս զէնքերը, խումբ առ խումբ յարձակեցան քրիստոնեայ թաղերու վրայ:

Հոս գտնուող զինուորները որոնք տեղեակ չէին փաշային ստորերկրեայ ու լիրբ դաւադրութեան՝ կրակեցին յարձակողներու վրայ, որոնցմէ երկու հատ մեռան և շատերն ալ վիրաւորուեցան: Մնացեալները այս տեսանելով փախուստի դիմեցին: Հիմա եթէ երբէք փաշան ուզէր խաղաղութիւն վերահաստատել՝ այս ու ամոր նման քանի մը փոքրիկ ցոյցեր բաւական էին, որովհետեւ այս զէպքերէն յետոյ, մահմետականներ կէս ժամի չափ լուռ ու հանդարտ մնացին:

Բայց անմիջապէս միջնաբերդէն փողահարութիւն մը լսուեցաւ, որ զինուորները հոն կը կանչէր: Սկսան նաև միջնաբերդէն կեղծ թնդանօթներ արձակել որոնցմէ բռնկած քուրջ մը քրիստոնեաներու թաղին մօտ գտնուող շուկան ինկաւ և հրդեհեց: Մահմետական զիւղացիներ որոնք տիրազիններու հետ հոն կը գտնուէին՝ տեսնելով այս, մեծ խումբով մը յարձակեցան քրիստոնեաներու վրայ: Ասոնք քրիստոնեաներու ստացուածքները օրինաւոր սեպեցին իրենց իւրաքանչիւրին համար, թէ՛ ցած և թէ՛ բարձր դասակարգէն:

Մահմետականներու գլխաւոր նպատակներէն մէկն էր ռուսական հիւպատոսարանը կործանել: Ուստի առաջին առթիւ յարձակեցան անոր վրայ հիւպատոսը մեռցնելու նպատակաւ: Պարագայի բերմամբ հիւպատոսը կը բացակայէր, որով չի յաջողեցան իրենց նպատակը գործադրել: Բայց տեղն ու տեղ խողխողեցին թարգմանը,

Խալիլ Շէհաաին, ու հոն գտնուող բոլոր պաշտօնեաներն ու սպասաւորները: Ասկէ յետոյ կողոպտեցին հիւպատոսարանը և լաւ մը մաքրելէ յետոյ՝ կրակի տուին:

Այս ամբոխը նոյնը ըրաւ Ամերիկեան, Աւստրիական, Հոլանտական, Պէլճիքական և Յունական հիւպատոսարաններու: Բայց այս հիւպատոսներէն ուէ մէկը չի գըտան բացի Ամերիկեանէն, որը լաւ մը ծեծեցին ու վիրաւորեցին, և խորհելով թէ մեռած էր, հեռացան:

Միևնոյն ժամանակ ամբոխը մտաւ քրիստոնեայ թաղերու մէջ, մեռցուց մարդիկը, անդամահատեց փոքրիկները, թալանեց ինչ որ գտաւ, և կիներն ու աղջիկները գերի տանելէ յետոյ՝ տունները այրեց:

Հոս ի գործ դրուած ոճիրները անհամար և աննկարագրելի են: Յղի կիներու արգանդները սրածեցին և տակաւին արևուն չի ժպտած աչքեր վերջնականապէս կուրցուցին: Զի մեռցուցած կիներնին մերկացուցին և հրամայեցին որ այդպէս պտըտին ծաղրանքի ու ամօթինշաւակ: Հրապարակաւ սեռային յարաբերութիւն ունեցան կիներէն անոնց հետ, որոնք սիրեցին, և դպան ու քննեցին կիներու այնպիսի մասերը որոնք յիշել անպատշաճ է: Իրենց հարէմը ղրկեցին գեղեցիկ կիները և ստիպեցին որ իրենց ծառայեն ու անասնական կիրքերնուն գոհացում տան:

Պարտադրեցին որ մարդերէն շատերը կրօնափոխ ըլլան, և երբ ասոնք ընդունեցին, յաճախ խնայեցին անոնց կեանքը, բայց անմիջապէս յետոյ մեռցուցին առարկելով թէ կրնային ետ իրենց սխալ ճամբան վերադառնալ:

Մեռցուցին ով որ գտան. ըլլայ կրօնաւոր, կաղ, կոյր կամ հաշմանդամ: Նույնպէս մեռցուցին կիներէն անոնք որ իրենց մէկ սիրելին պաշտպանեցին:

Մահմետականներու աչքին եւրոպացիները բոլորու-

վին իրենց արժանիքը կորսնցուցին: Զանոնք ո՛չ յարգեցին և ո՛չ ալ կարևորութիւն տուին անոնց: Այլ անոնց հետ վերաբերուեցան ճիշդ այնպէս, ինչպէս եւրոպացիներ վարուած էին դամասկոսցիներու հետ, առանց զանազանութիւն և խտրութիւն դնելու անոնց միջև: Անշուշտ սատանան էր որ մահմետականներու խորհիլ տըռաւ թէ եւրոպացի պետութիւններու կրակը մարած էր, և սուրն ալ փայտի վերածուած: Որով, անոնց ուէ կարևորութիւն չի տուին, և զանոնք բնաւ նկատողութեան չառին:

Այս վիճակը տեւեց ինը օր շարունակ առանց դադարի: Գիշերը անոնց համար ցեբեկի պէս էր, որովհետեւ հրդեհը չորսդին կը լուսաւորէր երկնամբարձ բոցերով: Որով անոնց աչքէն ոչինչ կը վրիպէր, նոյն իսկ կը տեսնէին փապուղիները և ամենաթափուն անկիւնները:

Հորերը իջան և մեռցուցին բոլոր անոնք որ հոն ապաստանած էին: Տանիքներու վրայ բարձրացան և բռնեցին հոն գտնուողները: Իսկ հորերու մէջ ապաստանածներէն անոնք որ մահմետականներու տեսողութենէն վրիպեցան՝ հրդեհուած տուներու պատերը վրանին փըլչելով ցեխերու մէջ մեռան:

Այն սև օրերուն այնպիսի սրտաճմլիկ դէպքեր պատահեցան քրիստոնեաներու թաղին մէջ, որոնց մարդկային աչքը բնաւ ականատես չէ եղած և նմանը ականջներ չեն լսած: Որովհետեւ մարդ կը տեսնէր արեան հոսիլը առուակներ կազմած, և երկինքի ամպերը լիզող բոցը: Հրդեհներէ գոյացած գորշ մուխը մշուէ վարազոյրի մը պէս պարուրած էր երկիրը: Ոճրադործներու հաւարը կ'արձագանգուէր ու կ'արձագանգուէր ձորերու և կիրճերու մէջ, մինչ կ'իններու օգնութեան աղաղակը քար սիրտերն իսկ կարող էին ծակել: Անոնք չորս գի կը վազէին բոլորովին մերկ, և մարդկային գլուխներ գետնի

վրայ քարէ գնդակներու պէս կը գլորուէին: Շատ մը քրիստոնեաներ մեռան հրդեհուող տուներու մէջ: Ասոնցմէ շատերն ալ թաքստոցներու մէջ սովամահ եղան ուստեստի չգոյութենէն:

Հակառակ մահմետականներու այսքան գրգռուած և ջղածիգ վիճակին անոնցմէ շատեր միւսնոյն վատ վերաբերմունքը չունեցան քրիստոնեաներու հանդէպ: Ընդհակառակը, գտնուեցան այնպիսիներ որոնք թէ՛ նիւթապէս և թէ՛ բարոյապէս քրիստոնեաներու օգնեցին: Ասոնք դրամ տուին, և ընտիր կերակուրներ պատրաստելով քրիստոնեաներու հրամցուցին:

Ալ—Մէյտան թաղամասին մէջ, Սալէհ աղա ալ—Մուհայինի և Սաիտ աղա ան—նուրի, ազնիւ ու ճշմարիտ աստուածավախներ, արգիլեցին իրենց թաղեցիները ջարդարարներու ամբոխին միանալէ, կամ ուէ կերպով աջակցելէ անոնց: Սալէհ աղա իր տանը մէջ պատասպարեց խումբ մը քրիստոնեայ աղէտեալներ, որոնց կերակուր և պտուղներ տուաւ մերթ ընդ մերթ:

Այս խռովութեանց միջոցին, տիւրդիներէ բաղկացած կարևոր ուժ մը եկաւ ալ—Մէյտան իրենց քաղաքամիջի գործադրած ոճիրը և անվայել ընթացքը հոս ալ բեմադրելու համար: Սակայն ալ—Մէյտանցիները զէնքով զիմադրեցին և չի ձգեցին որ անոնք թաղը մը տնեն:

Հոս ուշադրաւ պարագայ մը կայ որ կ'արժէ յիշել: Քրիստոնեաները, դէպքին չսկսելէն առաջ մեծապէս կը վախնային ալ—Մէյտանցիներէ անոնց մէջ շատ մը խառնակիչներ գտնուելուն համար: Կը խորհէին թէ քաղաքամիջի թաղերը աւելի ապահով կրնային ըլլալ քանի որ շատ մը մեծաւորներ, զարգացածներ, հարուստներ և կրթուածներ հոս կը գտնուէին: Որով երբ խռովութեան սկզբնական նշանները տեսան՝ ասոնցմէ շատեր

կեղրոնական թաղեր ապաստանեցան, և շատեր ալ իրենց արժեքաւոր առարկաները հոն փոխադրեցին: Սակայն կեղրոնական թաղերը գտնուող քրիստոնեաներու գրեթէ ամբողջն ալ ջարդուեցան, և բոլոր ինչքերնին թալանի տրուեցաւ:

Երբ վսեմաշուք էմիր Ապտէլ—Քաթիր տեսաւ այս բոլոր դժբաղդ պատահարները՝ և քաղաքին մէջ տիրող խռնակութիւնը, ու աւերումի և կոտորածի սանձարձակ տարածուիլը՝ մեծապէս խղճահարեցաւ և ցասումը զինք պատեց: Իր մաքուր և վեհանձն նկարագիրը ըստիպեց զինք որ օգնութեան փութայ ու ազատագրէ զանոնք այս սփռախտութենէ հրապարակներու վրայ անսձամբ միջամտելով:

Անմիջապէս իր քաջարի հետևորդները ցրուեց բոլոր փողոցներու և ճամբաներու մէջ, ջարդարարները և հաւաքուած ոճրագործներու ամբխը հանդարտեցուց: Մարեց հրդեհը և կիներու, աղջիկներու, այրերու ու մանչերու սեծ բազմութիւն մը ազատեց անիրաւութեան և բռնապետութեան սուրէն: Անոնց սոսկումը վստահութեան փոխեց: Շատ բարի վերաբերումով մը, անոնց վրդովուած սիրտը քաղցր ու ազնիւ խօսքերով խաղաղեցուց: Երկար ժամանակ անոնց համար ահագին դրամ ծախսեց, գրեթէ իր հարստութեան մեծամասնութիւնը, որը իր արժանիքը աւելի բարձրացուց և թագաւորներու ուշադրութեան արժանացաւ: Բարձր դասակարգի մարդիկ և իշխաններ զինք գովեցին ու պատուեցին: Այսպէսով շատ փայլուն անուն մը և նշանաւոր համբաւ ունեցաւ որ յամպարի պէս պիտի բուրէ զարեւու ընդ մէջէն սերունդէ սերունդ: Շատ մը թագաւորներ և իշխաններ առաջին կարգի շքանշաններ և յոյժ թանկագին նուէրներ ուղարկեցին իրեն:

Ես ինքս այսպէս երգեցի ի պատիւ իր վսեմութեան

Լիբանան ժամանող Ֆրանսական
բանակին հրամանատարը

որպէս յարգանքի և շնորհակալութեան արտայայտութիւն:—

Թող չի դադրին Դամասկոսի Ամիրային
Բիւր յարգանքներ ասկէ մինչեւ յաւիտեան:
Մսաւ քաղաք երբ մահն անոր եր փարած,
Մարդկանց միսը շուկան անուրդի հանուած:
Զրկեծի պէս մարեց բոցը կլանող,
Ուտեստ տուաւ չխաւորին նաեւ փող:
Եւ օրերն քաղաքին եղան խաղաղ
Որպէս պայծառ գիւտերն միապաղաղ:
Անուն մը ձգեց Դամասկոսի մէջ իր ետին,
Որ պիտի՝ յիշուի մինչեւ օրը Համբարձման,
Մեռեալներն իսկ պիտի՝ կարդան անխափան:
Մարդկանց կեանք պարգեւեց Տերոջ հրամանաւ,
Եւ չի ձգեց արեան հոսիլը բնաւ:
Թող չի դադրին իր անուան յարգանք բազում
Տերը շնորհեւ սերունդին բարիք անպատում:

Եթէ երբեք ուզենք մի առ մի թուել այս յարգելի
իշխանին կողմանէ ի գործ դրուած բարիքները, պէտք
է մեծ հատոր մը պատրաստենք: Թող Աստուած իր պա-
հապանը ըլլայ, երկար կեանք պարգեւէ իրեն, ամէն
փորձանքէ հեռու պահէ զինք և օգնէ իրեն իր օրինա-
կելի կեանքին տեղութեան ու բարի ըլլայ անոր հան-
դէպ:

Ահմէտ փաշա ուզեց Դամասկոսի քրիստոնեաները
ջարդել, ինչպէս ան ըրած էր Ուստիւստ—Դայմի և
Տէյր ալ—Փամարինները: Որով հրամայեց որ աղա-
տուած քրիստոնեաները միջնաբերդը հաւաքուին եթէ եր-
բեք կուզեն պաշտպանուիլ որովհետեւ ինք չէր կրնար
արդէն իսկ ընդարձակօրէն ծառայած խռովութիւնը զըս-
պել և արգիլել մահմետականները զիրենք ջարդելէ:
Ուստի քրիստոնեաներ փութացին հոն հաւաքուիլ: Սա-

կայն այս ստորին դաւադրութիւնը չի յաջողեցաւ, որովհետեւ Մղրապիներ և ալ—Մէյտանի բնակչութիւնը հակառակեցան իր դիւային ծրագրին:

Ջարդերէն յետոյ՝ քրիստոնեաներ սկսած էին դարձեալ ոգելից ըմպելիներ գործածել, որով անկարելի էր բախումներ չունենալ անոնց և մահմետականներու միջև:

Այս դէպքերու ընթացքին Դամասկոսէն և շրջակայքէն մեռած քրիստոնեաներու թիւը գրեթէ հինգ հազարի կը հասնէր: Ասոնց մէջ էին նաև երեսուն աւըստրիացի քահանաներ և անգլիացի կրօնաւոր մը: Հաշուէ դուրս են տակաւին բոլոր անոնք որ միջնաբերդ և այլուր մեռան անօթութեան և գէպքին յաջորդող դժբախտութեանց պատճառաւ:

Գրեթէ երկու հարիւրի չափ ալ հարստարող ամբոխէն մեռաւ, որովհետեւ ասոնցմէ շատեր չի համաձայնելով աւարի և գերիներու բաժանման շուրջ՝ կռուեցան և զիրար սպաննեցին:

Եթէ երբեք թուելու ըլլանք բոլոր այն ամօթալի արարքները որոնք գործադրուեցան այս ջարդի միջոցին՝ հաստակազմ հատոր մը կրնանք ունենալ: Բայց ընթերցողը չի ձանձրացնելու համար, մենք պիտի աշխատինք պատմել ամենահետաքրքրականները:

Դամասկոսցի Շարատէ ալ—Ա.քլ.ի տանը մէջ փոսեր փորեց և զրամական հարստութիւնը երեք մասերու բաժնած՝ երեք տարբեր տեղեր պահեց: Երբ ամբոխը տունը թալանելը վերջացուց իրմէ փրկագին պահանջեցին որը եթէ վճարէր՝ ազատ պիտի արձակուէր: Ա.քլ. իր հարստութիւնը պահած վայրերէն մին ըսաւ: Ոճրագործները զրամը առնելով զինքն ալ սպաննեցին:

Ասոնք նոյն հարցումը կրկնեցին իր անդրանիկ որդիին, որը պահուած գումարներէն երկրորդը ջուրով:

Այս առնելով զայն ալ սպաննեցին:

Նոյն հարցումը կրկնեցին իր եղբորը:

Մայրը տեսնելով այս՝ գետին ինկաւ և անոնց ոտքերը համբուրեց, խնդրելով որ խնայեն իր որդիին: Բայց անոնք սպառնացին մեռցնել մինչև որ զրամին մնացածը իրենց չի յանձնեն: Որով խեղճ մայրը վաղեց իր ամուսինին պահած գումարին երրորդին վայրը, և հանելով գրամն ու զարդեղէնները՝ ոճրագործներուն տուաւ: Հակառակ իրենց խոստումին ասոնք սպառնացին տղան մեռցնել:

Այս որ տեսաւ խեղճ մայրը՝ զաւակը ամուր կերպով գրկեց, և արտասուալի աչքերով աղերսեց որ գթան իր զաւակին ու իրեն: Ընդհակառակը, ոճրագործները տղան բզիկ բզիկ ըրին սուրերով ու կացիներով, և մայրն ալ ծանր կերպով վիրաւորեցին ոսկորներէն ոմանք կոտորտելով: Վերջապէս տունն ալ այրելէ յետոյ, համարձակ հեռացան:

Նուսուֆ ալ—Բայաք անուն յոյն քահանայ մը կար որ յարձակումէն քիչ առաջ մեռած էր: Երբ ջարդարարներ տունը մտան՝ անշունչ դիակը չորս մասերու բաժնեցին ըսելով Վերստոնեաները ասոր արժանի են նոյն իսկ իրենց մահուընէն յետոյ: Տունը լաւ մը խուզարկեցին, թալանեցին ու կրակ տալով հեռացան:

Պատմել բոլոր գոթախտութիւններու և կոտորածներու փորձառութիւնները, և ինչպէս անոնք մարդկային ազնիւ զգացումներ ունեցող խումբ մը մահմետականներու գութը շարժեցին՝ յիշաւ շատ մը էջերու պիտի կարօտէր:

Հետաքրքրական գէպք մը ևս հետեւեալն է:

Դամասկոսցի քրիստոնեայ մը երբ լսեց ու տեսաւ պատահարները՝ ոստիկ վախէն գրեթէ կաթուածահարի մը վիճակը ստացաւ: Առասանով մը իր տանը հորը

իջաւ, և հոն պատերուն կոթնած սպասեց մահուան:

Ինչ յետոյ տունէն ձայն մը լսեց: Գլուխը բարձրացուց տեսնելու համար թէ ինչ կը պատահէր: Ի՞նչ տեսնէ... տունը բոցերու մէջ կ'այրէր: Նշմարեց որ կըրակը արգէն իսկ հորին կողմը գտնուող երկրորդ յարկի սենեակը հասած էր: Եթէ երբէք այդ սենեակին պատը փլչէր՝ ինք անկասկած պիտի կորսուէր: Սակայն քիչ մըն ալ սպասեց մինչև որ փլչելու ձայնը դադարեցաւ: Անմիջապէս թաքստոցէն դուրս ելաւ և իր բնակարանը մտաւ: Հոս տեսաւ որ դրացիին և իրենց միջև եղած պատը փլած էր: Շուտով դրացիին տունը մտաւ որը քաղաքի պարիսպին կից էր: Տանիք բարձրացաւ որպէս զի անկից ալ կարենար փախչիլ և աւելի ապահով վայր մը ապաստանիլ:

Երբ բոլորովին մթնցաւ, տանիքին վրայ գտնուող չուանները որոնք ձերմակեղէններ չորցնելու համար կը ծառայէին, իրարու կապելով վար իջաւ, և ոտքը գետին հասնելուն պէս, սրարչաւ վաղեց աւելի ապահով վայր մը գիշերելու համար:

Թէև չէր գիտեր թէ զէպի ո՞ւր կը յառաջանար գիշերանց այդ անապատին մէջ՝ բայց և այնպէս անընդհատ քալեց մէկուկէս ժամէ աւելի՝ մինչև որ գիւղ մը հասաւ չարաչար յոգեած, ու չա՛տ տկար վիճակի մը մէջ: Ի մեծ զարմանք և գոհունակութիւն իրեն, հեռուէն գեղեցիկ տուն մը տեսաւ և քայլերը զէպի հոն ուղղեց ու հասնելով՝ տանը դուռը ծեծեց: Ներսէն տանուտէրը հարցուց.

— Ո՞վ է ան դուռը ծեծողը:

Մարդը շատ վախցաւ, մահուան ու կոտորածի մըթնորոտ մը զգալով իր բոլորովին, ըսաւ.

— Ես Դամասկոսցի քրիստոնեաներէն եմ որ մուսթէն օգտուելով գիշերանց փախայ և այս կողմերը եկայ:

ձեր պաշտպանութիւնը վայելելու:

Այս լսելով՝ տանուտէրը որդիին ըսաւ.

— Ել Օսման, մեռցուր սա գարշելի անհաւատը: Մենք քրիստոնեաները չենք պաշտպաներ:

Երբ մարդը լսեց տան տէրոյ այս խօսքերը և տեղեկացաւ անոր չար նպատակին՝ բոլոր ուժերը հաւաքած փախաւ և հե ի հե վազեց մինչև որ ուրիշ գիւղ մը հասաւ ուր տան մը դուռը զարկաւ:

Անշուշտ ներսէն հարցուցին թէ ով էր դուռը ծեծողը: Մարդը ասոնց ալ նոյն պատասխանը տուաւ ինչպէս որ ըրած էր առաջիններուն:

Տան տէրը որդի մը ունէր, որը այս խօսքերը լսելով սուր դանակ մը ձեռքը դուրս եկաւ որպէս զի այս փախստական քրիստոնեային գլուխը իրանէն բաժնէ:

Այս տեսնելով հայրը անմիջապէս միջամտեց և խեղճ մարդը ազատելով ներս բերաւ ու իր ունեցած ամենալաւ կերակուրով հիւրասիրեց զայն: Նոյնպէս հանդարտեցուց, սիրովեց ու մխիթարեց զայն: Մաքուր հագուստեղէններ տուաւ և հրամայեց որ կարպետ մը տան տնոր որպէս զի վրան քնանայ:

Այս տան մէջ այնքան լաւ ընդունելութիւն մը գրտաւ, որ քրիստոնեան հոս մնաց տասը օր: Այս միջոցին անհանգստացաւ, բայց բարի ծերունին տեղ տուաւ և հիւանդապահուի մը պէս խնամեց զայն մինչև որ առողջ ցացաւ:

Երբ ապաքինեցաւ, տանուտէրէն խնդրեց որ իրեն համար իր ընտանիքին անդամները գտնէ: Այս խնդրանքին անիկա պատասխանեց.

— Ինչի համար ամենայն սիրով:

Իր նժոյգը հեծնելով փութով ճամբորդեց զէպի քաղաք: Հոն երկար որոնումներէ յետոյ զանոնք գտաւ և ըսաւ թէ իրենց հայրը իր սիրելի հիւրն էր և ազատ

վտանգէ, իր տանը մէջ շատ ապահով վիճակ մը ունէր։ Տուն վերադառնալով հիւրին մտահոգութիւնը փառաւեց պատմելով անոր իր ընտանիքին ողջ առողջ վիճակը։

Մարդը մեծապէս յուզուած այս բարիքէն՝ տանուտէրին գլուխը, ձեռքերն ու ոտքերը համբուրեց ըսելով։

— Ո՛վ տէր իմ, զիս ողողեցիր քու հազար ու մէկ բարիքներովդ որոնք ընաւ պիտի չի մոռնամ մինչև կեանքիս վերջը։ Ես չեմ կրնար այս բոլորը վարձատրել՝ բայց վստահ եմ որ Ամենակարողը պիտի ընէ ինծի համար։

— Ես ինչ որ քեզի ըրի պատասխանեց անիկա, վարձատրութեան սիրոյն համար չէ որ ըրի՝ որովհետեւ իմ Աստուծոյն ունենալիք հատուցումս պիտի չի կորսուի։

Շատ մը ուրիշ նոյնանման դէպքեր պատահած են շնորհիւ բարեսիրտ մահմետականներու։ Ասոնց ջանքերով է որ Դամասկոսի քրիստոնեաներէն շատեր ազատուեցան, եթէ ոչ անկասկած պիտի բճանային։

Մենք արդէն իսկ տուինք այս դէպքի ընթացքին մեռնողներուն թիւը։ Բացի ասոնցմէ, մօտաւորապէս չորս հարիւրի չափ ալ մահմետականութիւնը ընդունեցին բացայայտ մահէ ազատելու համար։ Սակայն ասոնցմէ շատեր ետ իրենց առաջուայ կրօնքին վերադարձան։ Դերի տարուած կիներու թիւն ալ ասոր կը մօտենար, բայց ասոնցմէ ալ շատերը ետ եկան իրենց քրիստոնեայ միջավայրը, իսկ ուրիշներ հարէմներու մէջ մնացին։

Երբաւի Դամասկոսի ջարդարարներու ընթացքը այնքան լպիրշտ ու ազտոտ էր, որ շատ մը բարձր դասակարգի մահմետականներու զգուանք ու քամահարանք պատճառեց։ Մարդկութեան զգացումներու և կրօնքի

օրէնքներուն բոլորովին հակառակ եղող արարքներ գործեցին։ Ի վերջոյ բոլոր այս անարդարութիւնները տեսնելով՝ զգաստ դասակարգը ըմբոստացաւ։ Ասոնցմէ շատեր թէ գաղտնի և թէ՛ հրապարակաւ ջարդարարներու թելադրեցին զաղբեցնել իրենց այս վատ ընթացքը, և իրենց ամբոխը ցրուելու ջանքերուն մէջ յաջողեցան։

Մեծապատիւ, երեւելի ու համբաւաւոր Տիար, որ բոլոր գիտութիւններու և կրօնքի շնորհը իր վրայ ունի, վեհանձն գործերու հեղինակ, Մուհամմէտ Նասիպ էֆէնտի, ազնիւ գերդաստանէ միւֆդին—թող Աստուած չընորհներ անձրեւէ իր վրան—ներբողական ոտանաւոր մը գրեց Ֆուատ փաշային ի պատիւ. երբ այս վերջինը պատիւը շնորհեց Սիւրբիան այցելելու։ Սոյն ոտանաւորը այսպէս կը սկսի։—

Սիւրիոյ գաւառներէն ոմանք խաղաղութիւն վերգտան, երբ Ֆուատ հաստատեց օրէնքն քաղաւորական։

Լոյսով ողողուեցաւ խաւարսչին մքամած, Սեւ խաւար մը որ քարիներ բիւր եր պատած։

Ո՛վ սիւրիացի՛ք ի՞նչն եր որ խաբեց զձեզ,

Վաս զսնուեցաք հանդեպ կրօնքի մը նեզ։

Ո՛վ վայրի գազաններ որ խալամն զձեզ գտաւ խաղաղօրէն ծուարած անտառներուն մէջ իր քաւ։

Նա ձեզ պիտի դատէ Կայսեր հրամանաւ,

Նա ձեր տէրն է արդարադատ մեծահամբաւ։

Պիտի չի վայելէ ով որ քափէ արիւնը քրիստոնեային Անմահական կեանք, հոտաւէ գեփիւնը մեր

վեհ դրախտին։

Ընտրեալ Մարգարէն կեանքը, ինչքերը անոնց

Անձեռնմխելի կ'անուանէ, արիւնը անոնց,

Մօսայորդ մինչեւ օր Համբարձման։

Անոնք պիտի վայելեն նոյն օրէնքն մահմետական,

Նոյն շնորհը ինչ որ եղած է խալամին։

Չար ընթացքով բեկանեցիք պատուերը Ղօրանին:
վաս է՛ք դուք որ անոնց վերաբերուեցաք անօրէն,
ի՞նչ առաքինութիւններ ունիք զձեզ զարդարող վեհ-
օրէն:

Չարգացման ի՞նչ դիրք ունիք դուք մարդկութեան մէջ,
ի՞նչ պիտի ըլլայ ձեր քաջութիւնը կռուի մէջ:
Ձեզմէ որո՞ւն քելագրութիւնները պիտի գործադրէք,
Ձի ձեր բանականութիւնը կորսնցուցած էք,
ի՞նչպէս կ'ընեն ջայլամին ձագերը հէք:
Ձեր այս ոնրագործ արարքը պիտի յիշուի,
Բերնէ բերան փոխանցուելով տարուէ տարի:

Հոս կը վերջանան այս հրաշալի ու զարգացած մար-
դուն խեղճ զոհերու իրաւունքներուն վերաբերող խօս-
քերը:

Ան չա՛տ լաւ գիտէր թէ այս սանձարձակ ոճիրը
մահմետական խոհեմ տարրին հաւանութիւնը բնաւ պիտի
տի չունենար, այլ այս պիտի ուրախացնէր խռովարար-
ներու դասակարգ մը որոնք իրենց այս ապիկար ու ոճ-
րագործ ընթացքին մէջ կրօնքի սուրբ օրէնքին չափին
ու սահմանը վաղուց անցած էին: Եւ Աստուծոյ արդա-
տութիւնը որ կէն և նու գիրերուն (կանոն) միջև է,
ամբողջն ալ պիտի վարձատրէ իր ընթացքին համեմատ:

ԻՆՆԵՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽ

Քուստ փառայի ժամանումը ի Պէյրուք,
որ մեր Տէրօջ, վեհափառ Սուլթանին
կողմանէ դիմուած էր Լիբանանի
մէջ խաղաղութիւն վերա-
հաստատելու

Երբ Լիբանանի ջարդերուն լուրը առաւ վեհափառ
Սուլթան Ապտիւլ Մէճիտ Խան, մեծապէս տխրեցաւ իր
հպատակներուն պատահած դժբախտութեանց համար:

Խնդիրը լուրջ ու խոհեմ կերպով ուսումնասիրելէ
յետոյ, վերոյիշեալ վէճերը լիազօր պատուիրակ անուա-
նելով, հրամայեց որ Սիւրիա մեկնի հոն խաղաղութիւնը
վերահաստատելու համար: Անոր բացառիկ իրաւասու-
թիւն տուաւ չարագործները պատժելու և արդարները
վարձատրելու համար:

Այս առթիւ Սուլթանը հետեւեալը գրեց Ֆրանսայի
Կայսեր, Նափօլէոն Գ.ին:

«Ես համոզուած եմ որ Ձերդ վեհափառութիւնը կը
հասկնայ ցաւակցութեանս անհունութիւնը այդ վատ լու-
րերուն համար որ վերջերս ինծի հասան Սիւրիոյ մէջ
պատահած դժբախտութեանց վերաբերմամբ: Անշուշտ
դուք համոզուած էք որ ես իմ բոլոր ուժս պիտի կեդ-
րոնացնեմ խառնակիչները և ոճրագործները պատժելու
համար, և վերջնականապէս և ընդ միշտ ցուցնելու թէ
ես բնաւ խտրութիւն չեմ դնէր իմ հպատակներու մի-
ջև: Այս շատ կարեւոր խնդրին լուծումը յանձնած եմ

Արտաքին Գործոց Վեզիրիս, որուն խոհեմ գործելակերպը շա՛տ լաւ ծանօթ է Ձերդ թագաւորական վեհափառութեան: Վերջ:

Սիւրբոյ աղէտալի դէպքերուն լուրը արդէն իսկ հասած էր վերոյիշեալ Կայսեր և Ֆրանսացի ժողովուրդին, որ մեծապէս հետաքրքրեց զանոնք և այս պատճառով իսկ լուրը արագօրէն շրջագայեց անոնց մէջ: Այս պետութեան նաւերէն ոմանք արդէն իսկ հասած էին Պէյրուս վստահութիւն ներշնչելու և հետազօտութիւններ կատարելու համար:

Յուսատ փաշա սկսաւ իր ճամբորդութեան պատրաստութիւնները տեսնել: Առաջին առթիւ խիզախ մարդկանց, քաջերու և հերոսներու խումբմը ուղարկեց Լիբանան շոգենաւերով որոնք թռչուններէ արագ կը սուրային: Իսկ իր մեծապատուութիւնը ճամբորդեց թրքական նաւատորմի զօշակակիր նաւով որ ընդհանուր ծովակալ Մուսթաֆա փաշային հրամանատարութեան տակ կը գտնուէր: Իր հետ նաև տարաւ մարդիկ որոնք Քաֆաշի առիւծներէն աւելի քաջ էին: Յուսատ փաշա երբ նաւուն մէջ առանձնացած կը ճամբորդէր, բոլորովին ինքնամփոփ կը խորհէր Լիբանանի մէջ իր ընելիք կարգադրութեանց մասին այս խոռովեալ կացութիւնը հանգարտեցնելու համար, և կը դիտէր ծովուն ալիքները, մինչ իր զանկին մէջ յուզուած ալիքներ զիրար կը հըրսմշտկէին:

Կիպրոս հասնելով, մեծ եղաւ զարմանքն ու ջասումը երբ իրեն հաղորդեցին Դամասկոսի ջարդին փոթը: Մեծապէս վրդովուեցաւ, և զայրութէն քրտինքը բոցի մը պէս ճակատը այրեց: Որով շտապեց շուտով Պէյրուս հասնիլ ու պատժել այդ չարագործ մահմետականները և աւերդիները:

Փաշան Պէյրուս հասաւ Յուլիս 17ին:

Յուսատ փաշա անզուգական վէզիր մըն էր, շա՛տ խոհեմ և լաւ ճանչցուած որպէս քաղաքագէտ:

Երբ Պէյրուս հասաւ, հոծ բազմութիւն մը նաւահանգիստ փութաց զինք դիմաւորելու և արտակարգ պատիւներով ընդունելու: Իր դալուստը մեծապէս ուրախացուց ջրիստոնեաները, որոնց համար այդ օրը հարսանիքի և խրախճանքի օր մը եղաւ: Երբ հրապարակաւ կարդաց մեր Տէրով, Սուլթանին, իրեն տուած հրովարտակը՝ բոլոր մեծերն ու փոքրիկները, քաջերն ու վախկոտները իրեն հպատակեցան: Քրիստոնեաներ, հրեաներ ու մահմետականներ հաւասարապէս ուրախացան Սուլթանին այս հրովարտակին համար:

Քանի որ սոյն հրովարտակը խաղաղութեան վերահաստատման նախաքայլն էր, շատ յարմար կը թուէր մեզի որ մենք տանք այդ հրովարտակին մէկ ճշգրիտ թարգմանութիւնը, ամենալաւ լեզուով, այսինքն տաղաչափեալ ձևով: Հետեւեալը անոր արձակ թարգմանութեան մէկ պատճէնն է որուն ճշգրտութեան մասին ընթերցողը կրնայ խորապէս վստահ ըլլալ:

«Պատուարժան վարչապետ, մեծապատիւ օրէնսգէտ, աշխարհի կառավարիչը, ներքին գործոց հմուտ վերակացու, մարդկութեան օգտակար հրահանգներու անվրէպ գործադրիչ, Կայսրութեան և անոր փարթամութեան սատարող, անոր վսեմութեան և շքեղութեան սիւները կերտող, այսօր շատ մը շնորհներ կ'ընդունիս քու Տէրովմէք, դուն որ մեծաւորներու շարքին ամենամեծը կը նկատուիս բոլոր կայսրութեան մէջ, դուն որ Արտաքին Գործոց նախարարի մակդիրը ունիս, քեզ մենք նախընտրած ենք և քեզի շնորհած բացառիկ կարողութիւններ որ մեր մեծափարթամ և մեծաքանի թագաւորութեան համար խաղաղութիւն հաստատես Սիւրբոյ մէջ: Դո՛ւն որ ունիս Մէճիտէյի առաջին կարգի շքանշան, և

չատ մը մեծամեծ պատիւներու և չքանչաններու արժանացած ես: Դո՛ւն որ մեր թագաւորութեան ամենաբարձրը չքանչանը, և պատերազմական ամենաառաջին չքանչանը ընդունած ես, ո՛վ դուն յստակատես վէզիր Մուհամմէտ Ֆուատ փաշա, թող քու վրադ Աստուծոյ հաճելի տեսնուող օրհնութիւնը ըլլայ:

«Անմիջապէս որ այս հրովարտակը ընդունիս, որ քեզ շատ մեծ աստիճանի մը կը բարձրացնէ՝ դուն քու կարողութեանդ ամենալաւը պիտի գործածես: Յիրաւի, ո՛վ դուն ազնուահոգի վէզիր, որուն բոլոր աշխարհ կը մատնանչէ. յիրաւի դուք բացարձակապէս գիտէք Լիւբանանի մէջ բնակող մարոնիներու և տիւրքիներու միջև տեղի ունեցած խռովութեանց պատճառը: Եւ երբ անոնց միջև տեղի ունեցած կռիւներու լուրը մեզի հասաւ, և լսեցինք թէ անոնք հրացանը ձեռին ռազմադաշտ էին իջած՝ մեր բարձր ու փափուկ զգացումները մեծապէս ազդուեցան և մեր յաղթողի ահաւոր զօրութիւնը կարեկցութեամբ նայեցաւ մեր հպատակներուն վրայ, որովհետեւ մեր առջև մեր բոլոր հպատակները որ ցեղի, կրօնքի կամ յարանուանութեան ալ պատկանած ըլլան՝ հաւասար իրաւունքներ կը վայելին որպէս զի անոնք խաղաղ և բարգաւաճ կեանք մը ապրին մեր հովանաւորութեան ներքեւ, առանց ձգելու. որ ժողովուրդներ իրարու իրաւունքները ռոտակոխեն: Այս է մեր իտէալը և միակ նպատակը:

«Իսկ ինչ որ կը վերաբերի Լիւբանանի նենգ խռովութեանց և վատ բռնապետութեանց՝ ասոնք ամէն կերպով կը բախին մեր բարի գաղափարներուն հետ, և կը խախտեն մեր հաւասարութեան օրէնքները: Ասոր համար է որ այս խնդիրը քու ուշադրութեանդ կը յանձնենք որ բաւական է զայն կարգադրելու: Եւ մենք յանձնած ենք խոհեմութեանդ, որ բոլոր առաքինութիւններ

րուդ մէջ քու նշանաւոր զարդն է, այս գործը որպէս զի անկախաբար կարգադրես ամէն բան, կարենաս շուտով խաղաղեցնել այդ աղմկալի զրգոթութիւնը ամենակտրուկ կերպով և բնաջնջես խռովարարներու խմբակը որոնք ժողովուրդներ կը գրգռեն ու խռովութեանց պատճառ կ'ըլլան: Որով բնա՛ւ մի խնայէր անոնց, և բնա՛ւ մի վարանիր պատժելու զանոնք որոնք ոճիր գործած են, չարագործները, և բոլոր անոնք որ արիւն թափած են:

«Ուստի, ո՛վ մեծապատիւ վէզիր, դարուս կատարելագործութիւններուն ոգին, արժանապատուութեան և ուժի տէր մեր երեւելիներուն ամենակարկառունը, դուն, զո՛ւն ես այն անձը որուն մեր թագաւորը կը վստահի և միակ քեզի է որ կը հաւատայ: Քեզի տրուած է իր նշանապատակները իրագործելու հրամանը, որ դուն մեր ներկայացուցիչը ըլլաս այս խնդիրին մէջ, բոլորովին անկախ, բացարձակապէս ազատ, քու հրամանաւդ ազդու կերպով կարգադրութիւններ ընելու: Մենք հրամայած ենք որ Սիւրիայ ուղարկուին մեր բանակին ամենակարեւոր ուժերը: Քու հրամանիդ և թելադրութիւններուդ համեմատ անոնք պիտի գործեն: Ամէն միջոց ի գործ պիտի դնես խաղաղութիւն և ապահովութիւն վերահաստատելու համար:

«Իսկ անոնք որ տակաւին կը յամառին իրենց արիւն թափելու ընթացքին մէջ, հատուցանէ զանոնք իրենց ընթացքով և այնպիսի պատիժ մը սահմանէ որը մեր արդարադատ ոգին յստակօրէն ցոյացնէ:

«Ամենաաւելի աշխատէ այս խռովութեանց պատճառ հանդիսացողները պատժելու, և այս ուղղութեամբ ունէջանք մի խնայեր, և ա՛ռ այն քայլերը որ դուն խոհեմ կը սեպես:

«Քեզի յանձնած ենք բանակին և բոլոր քաղաքական հարցերուն լուծման ղեկավարութիւնը և խոհեմ

ընթացքով աշխատէ կարգադրել բոլոր դժուարութիւնները, որովհետեւ դուն ինքզեքս վերին հրամանատար մարմինը և գործադիրը:

«Ուստի այսօր քու վրադ է որ կը ծանրանայ մեր կայսրութեան ամենաբարդ հարցերէն մին լուծելու պարտականութիւնը: Դեղի կ'արտոնենք որ մեկնիս որպէս զի տեսնենք մեր ակնկալութիւններուն իրականացումը: Ուստի հետեւէ այս հրովարտակին թելադրութեանց և վստահ եղիր անոնց զօրութեան և մեր բարձր հրամաններուն ազդեցութեան: Գրուած 1276ին Յ. Մ. Տուլ—Հիթթա (ուխտագնացութեան) վերջին ամսուն»: Սոյն թուականը կը համապատասխանէ քրիստոնէական տոմարով 19 Յուլիս 1860ի:

Պէյրութ ժամանելով՝ Ֆուատ փաշան ալ իր կարգին անմիջապէս հրովարտակ մը ստորագրեց որով Սուլթանին հպատակները կը հանգարտեցնէր, և անոնց խաղաղութիւն կը խոստանար ու կը խնդրէր որ բոլորը իրեն դան իրենց գանգատներով և փափաքներով:

Ահա այդ հրովարտակին մէկ պատճէնը:

«Գիտցէք որ մարոնիներու և տիւրքիներու միջև գոյութիւն ունեցող այժմու խռովութիւնը որ արիւնահեղութեանց պատճառ եղաւ՝ մեր վեհափառ կայսրը լսեց և մեծապէս զայրացաւ:

«Սորապէս կը ցաւի որ իր հպատակներուն միջև արիւնալի դէպքեր պատահեցան, որով իր արդարադատութիւնը բոլորն ալ կը պարփակէ անխտիր առանց զանազանելու անոնց ընտանեկան և անհատական իրաւունքները, որովհետեւ այս դէպքերը շատ անհաճոյալի են մեր կայսրութեան վերին հրամանատարութեան, եւ մենք բնաւ չենք ուզեր որ անհատ մը միւսին վրայ իշխէ և կամ ժողովուրդ մը մէկ ուրիշ ժողովուրդին իրաւունքները յափշտակէ ինչ որ ալ եղած ըլլան պատճառ-

ները: Ով որ յանդգնի իր նմանները հարստահարել՝ անիշխանական մը պիտի ճանչցուի կառավարութեան կողմանէ եւ արդար պատիժը ունենայ: Ուրիշ արիւնահեղութիւններու տեղի չի տալու համար, պէտք է որ հարցաքննութենէ մը յետոյ, կիրքերը հանդարտին և իրաց վիճակը ըլլայ այն՝ ինչ որ էր այս դէպքէն առաջ:

«Պատժելու և արմատախիլ ընելու համար բոլոր անոնք որ ոճիր գործած են, և որ տակաւին չեն դադրած գործելէ՝ ես թագաւորական հրամանաւ և զինուորական կարեւոր ուժերով եկած եմ իբր լիազօր պատուիրակ:

«Պէտք է գիտնաք և հասկնաք այդ հրովարտակին իմաստը որ զիս լիազօր պատուիրակ կ'անուանէ և ինծի կուտայ շատ վեհ և բացարձակ իրաւասութիւններ ի յայտ բերելու համար մեր կայսրութեան արդարախոյզ և արդարադատ ոգին որ հարստահարուողը կ'ազատագրէ և չարագործը կը պատժէ: Այս սուրբ պարտականութիւնը ես պիտի կատարեմ ամենայն հաւատարմութեամբ:

«Հաւատացէ՛ք որ երկրին բոլոր բնակչութիւնը շատ ապահով կեանք մը պիտի վայելէ մեր ամենակարող թագաւորին հովանիին տակ: Բոլոր այդ ընտանիքները որ տեղի ունեցած խռովութեանց պատճառաւ ստիպուած էին իրենց տուններէն և բնակարաններէն հեռանալ՝ ես զանոնք ետ պիտի զարձնեմ տեղերնին անոնց բարեկեցութեան պէտք եղածը հոգալով, և ամէն տեսակէտով կայսրական արդարութեան պտուղը տալով: Նախ և առաջ թո՛ղ խռովութեանց պատճառները չըմանան:

«Այսօրուրէն սկսեալ որ համայնքը որ միւսին վրայ յարձակի, իր հասցուցած չարիքներուն կրկնապատկովը պիտի պատժուի:

«Նոյնպէս, ով որ իր նմանին իրաւունքները ոտնա-

կոխէ՝ պիտի պատժուի ցկեանս բանտարկութեան դատապարտուելով:

«Պատիժներու սահմանումը ի գործ պիտի դրուի այս առթիւ կազմուած Արտասովոր Ատեանի մը կողմանէ որ անկողմնակալ պիտի ըլլայ թէ՛ ուժովին և թէ՛ տկարին հանդէպ:

«Թո՛ղ ամէն ոք գայ իր պատմութիւններով և ըսելիքներով: Թո՛ղ երիտասարդն ու ծերը, զօրաւորն ու տկարը, հրամայողը և հրամայուողը ինծի գան: Ուէ՛ խոջընդոտ պիտի չարգիլէ զանոնք մեզի մօտենալէ: Թող բոլոր ընթերցողներ սոյն հրովարտակը կատարելապէս եւ ճշգրիտ կերպով հասկնալու աշխատին:»

Վերոյիշեալ յայտարարութենէն յետոյ, իր պատշաճ տեղը գրաւեց Արտասովոր Ատեանի անդամներու շարքին: Այս այնպիսի ատեան մըն էր որու առաջ երկրի մէջ նախապէս եղած բարեփոխութիւնները և հաստատուած օրէնքները ի զօրու չէին:

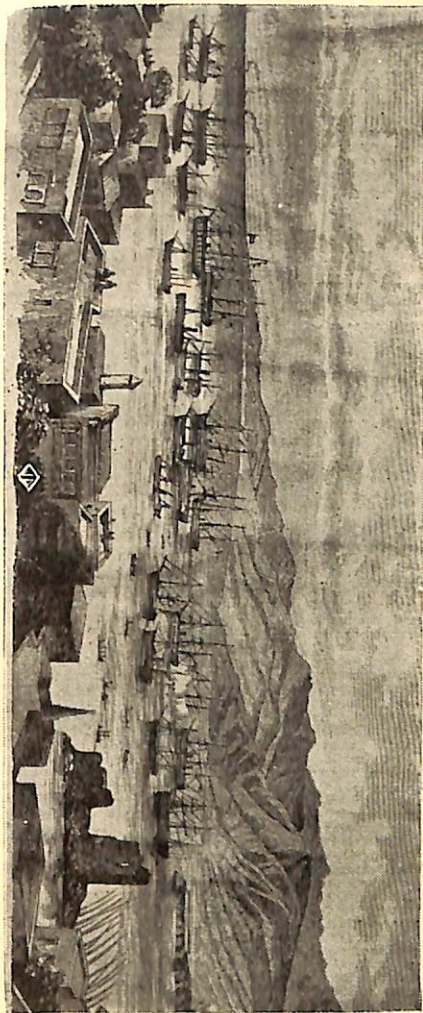
Առաջին անգամ Ուստի առ—Դայմի բնակիչները ներկայացան:

Փուստ փաշա զանոնք տիրալիր կերպով ընդունեց և խաղաղութիւն ու չարիքներու վերացում խոստացաւ:

Տէյր ալ—Քամարի և քանի մը ուրիշ գաւառներու բնակիչներուն, որոնք չատ փնասուած էին, զրամական օգնութիւն ըրաւ օրական իւրաքանչիւր անհատի զրուշ մը և ութը փարա տալով:

Բոլոր անիրաւուածներ և կարօտեալներ իրեն զիմեցին երկրի չորս ծագերէն, իր շնորհներուն արժանանալու և բարիքներէն օգտուելու որովհետեւ անիկա անոնց հանդէպ համբերող էր և գթառատ: Նա բոլորին ալ օգնեց կեանքի նախնական պէտքեր հայթայթելով և բժշկներ տրամադրելով անոնց առողջութեան համար:

Քաղաքի մէջ լիւրի մարտնչացող զինուորական զորքի մը տեսարան

Սակայն տիւրքիներէ ոմանք չի դադրեցան տակաւին երկրի մէջ զրգօրչ լուրեր տարածելէ, և սպաննեցին ամայի վայրեր իրենց հանդիպող քրիստոնեաները: Ասոր համար է որ Յուստ փաշայի եղած գանգաւանները օր ըստ օրէ բազմապատկուեցան, որով անիկա անմիջապէս ջոկատ մը զինուոր ղրկեց Լիբանան և զգուշացուց տիւրքիները թէ հեռու կենան իրենց այս ընթացքէն:

Սակէ յետոյ, որոշեց Դամասկոս երթալ, Խուրշիտ փաշան Պէյրութի մէջ իր ներկայացուցիչը կարգելով՝ որպէս զի պետական գործերը կատարարէ:

Սակայն Պէյրութ գտնուող անգլիական ծովակալը հակառակեցաւ իր այս կարգադրութեան, որովհետեւ Խուրշիտ փաշա պատիժի արժանի էր, և ոչ թէ այսպիսի պատասխանատու պաշտօնի մը:

Որով փաշան հրաժարեցաւ իր այս կարգադրութենէն և Խուրշիտ փաշայի փոխարէն թրքական նաւատորմի իր հրամանատար Մուսթաֆա փաշան նշանակեց կատարելու և Խուրշիտ փաշան ալ ձերբակալեց ու իրժէ առաւ սուրը, պատուանշանները և փաշայի տիտղոսը: Յուստ փաշա անոր մասին Պոլիս գրեց և այս ուղղութեամբ ունէ քայլ չառաւ սպասելով վերին հրամանի: Իսկ ինք. 27 Յուլիս 1860ին որ Հինգշաբթի մըն էր՝ Դամասկոս մեկնեցաւ այդտեղուա ողբալի ու արգահատելի քաղաքական վիճակը կանոնաւորելու:

Երբ Դամասկոսի կոտորածին լուրը հայսեր Նափօլէոնի հասաւ՝ այս վերջինը խորապէս հետաքրքրուեցաւ Սիւրիոյ վիճակով և եւրոպական պետութեանց առաջարկեց որ ֆրանսական բանակէն մաս մը Սիւրիա ժամանէ խաղաղութիւն վերահաստատելու համար: Այս բանակը պիտի ղրկուէր բոլոր պետութիւններու կողմանէ Սիւրիոյ մէջ քրիստոնեաները պաշտպանելու համար:

Գանի որ օսմանեան պետութիւնը խոստացած էր քաղաքացիութիւն վերահաստատել վեց ամսուա ընթացքին՝ եւրոպական պետութիւններ հաւանեցան որ ֆրանսական բանակը Սիւրիոյ մէջ որոշ ժամանակուայ մը համար մնայ:

Երբ բանակը բոլորովին պատրաստուեցաւ, և մեկնելու վրայ էր՝ Կայսրը կարճ ուղերձ մը ըրաւ մօտաւորապէս հետեւեալ իմաստով:—

«Ձինուորնե՛ր, այսօր դուք կ'երթաք Սիւրիա եւ բոլոր Ֆրանսա կը խնդակցի ձեր մեկնումով: Դուք կը մեկնիք արդարութեան օրէնքները և մարդկային իրաւունքները պաշտպանելու համար: Դուք ուէ՛ մէկուն հետ պատերազմելու չէք երթար, և ո՛չ ալ երկիրը նշուածելու: այլ, դուք կ'երթաք պարզապէս Սուլթանին օգնելու որպէս զի անիկա կարողանայ պատժել չարերը և անիրաւները: Ձեր վրայ կը ծանրանայ սուրբ պարտականութիւնը ընելու այն ինչ որ դուք յարմար կը տեսնէք երկրի մը մէջ՝ որը այնքան հարուստ է իր սուրբ յիշատակներով: Օրինակելի մարդիկ եղէք, որովհետեւ դուք սերունդներն էք այն քաջերուն՝ որոնք դարեր առաջ Փրկչին դրօշակը ծածանեցին այդ ափերու վրայ: Իրաւ է որ դուք բազմաթիւ խումբով մը չէ որ կ'երթաք, ձեր թիւը սահմանափակ է, բայց ձեր քաջ ու անվեհեր ոգին պատերազմի ընթացքին կրնայ ամբոխներ զիմա գրաւել և ամէն ոք գիտէ թէ աշխարհի ո՛ր մասէն ալ ֆրանսական դրօշակը անցնի՝ իր առջև կարեւոր պարտականութիւն մը ունի կատարելիք, և իր ետին կը կենայ անյաղթելի ուժերով օժտուած ազգ մը:» Վերջ:

Երբ զինուորները լսեցին այս բանախօսութիւնը իր շրթներէն, քաջերու ուժը իրենց արեան մէջ խայտափայտեց և անոնց սիրտերը լեռներու պէս հսկայացան:

Որոշեալ ժամանակին սիւրբական ջուրերը փոխա-

դրուեցան: Ասոնք վերջին աստիճան ոգեւորուած էին:

Բանակին ղեկավարն էր Ճէնէրալ Պիլֆիւրնշանաւոր իր հերոսութեամբ:

Քաղաքին բնակչութեան մեծամասնութիւնը զիմաւորեց զանոնք հանդիսաւոր ցոյցերով: Ասոնցմէ շատեր զինուորներու պայուսակները և մթերքները սիրով փոխադրեցին:

Հրամանատարները և սպաները քաղաքին զանազան մասերուն մէջ տեղաւորուեցան՝ իսկ զինուորները իշուանեցին և իրենց վրանները լարեցին քաղաքէն դուրս գտնուող Մայրիներու Անտառը: Հոս վրանները աստղերու պէս փայլեցան, և զինուորները շատ մը հորեր փոքեցին ուրկէ ստացան իրենց ջուրը: Անոնք իրենց ուշադրութիւնը կեդրոնացուցին ճամբաները բարելաւելու և նորեր շինելու: Նոյնպէս վեց փուռ հաստատեցին բանակին հաց եփելու համար:

Բոլոր զինուորները ութը հազար հոգի էին, որոնք իրենց հետ ունէին նաեւ երկու հազար օգնականներ, ըստ պասաւորներ և պաշտօնեաներ:

Իսկ Յուստ փաշա անմիջապէս որ Դամասկոս հասաւ, ժամավաճառ չըլլալով գործի ձեռնարկեց՝ կացութիւնը բարելաւելու համար:

Պաշտօնանկ ըրաւ Ահմէտ փաշան առնելով անկէ իր սուրը, շքանշանները և տիտղոսը ու զրկեց զայն Պէյրութ ասկէ ալ Խուրշիտ փաշայի հետ Պոլիս՝ հոն զատուելու համար:

Երբ եւրոպական պետութիւններու ներկայացուցիչներ իմացան այս՝ առարկեցին իր ընթացքին ըսելով թէ իւրաքանչիւր յանցաւոր պէտք է իր յանցանքը գործած տեղն իսկ դատուի և պատժուի: Որով ասոնք ետ Պէյրութ զրկուեցան:

Խուրշիտ փաշա հոս մնաց իմենց Ահմէտ փաշա Դա-

մասկոս գնաց սպասելով հոն դատապարտուելու կամ անպարտ արձակուելու:

Այս միջոցին Փուատ փաշա հրամայեց Խուրչիտ փաշայի տնտեսին, և Ահմէտ էֆէնտի ապու Սալէէին, նաև Պէյթ ատ—Տինի և Տէյր ալ—Քամարի կառավարիչներուն ձերբակալուիլը: Ասոնց բոլորն ալ կալանաւորուեցան եւ զինուորական բանտերու մէջ արգիլափակուեցան:

Դամասկոսի մահմետական ամբոխը Փուատ փաշային ժամանելը տեսնելով՝ մեծապէս վախցաւ, և շատեր Հաւուրան ու Ճէպէլ Ասլուն փախան և հոն ապաստանեցան:

Բայց Փուատ փաշա բոլոր անցքերը խափանեց եւ անոնցմէ մօտաւորապէս հազար հատ ձերբակալեց ու չըզթայակապ բանտարկեց սպասելով որ դատուին:

Անիկա նոյնպէս հրամայեց որ Հասպայայի կառավարիչ Օսման պէյ ևս ձերբակալուի ու բանտարկուի:

Նոյն պատիժին արժանացաւ նաև Ռաշայայի կառավարիչը Մուհամմէտ աղա և հրամանատար Ալի պէյ որ Ահմէտ փաշա Դամասկոսի քրիստոնեաներու թաղին պաշտպանութեան հրամանատար կարգած էր, և բոլոր անոնք որ բաժին ունեցած էին այս խռովութեան մէջ:

Փուատ փաշա հրամայեց որ Ահմէտ փաշա և բոլոր յանցաւորները գնդակահարուին, որը անմիջապէս կատարուեցաւ Դամասկոսի միջնաբերդին մէջ:

Հրամայեց նաև որ բոլոր յանցաւոր քաղաքացիները կախուին:

Մահով պատժուեցան զինուորականներէն հարիւր տասնընկու հոգի և ժողովուրդէն հարիւր եօթանասունը հինգ, ոմանք կ'ըսեն ա'լ աւելի:

Իսկ ինչ որ կը վերաբերի քրիստոնեաներու՝ քանի որ ասոնց բոլորին տուները այրած էին՝ Փուատ փաշայէն

ինչորեցին որ Պէյրութ փոխադրուին:

Անիկա իրենց առաջարկին տեղի տուաւ, և անոնք քաղաք փոխադրուեցան կառավարական ծախսով: Իրենց Պէյրութ հասնելէն յետոյ՝ տեղաւորուեցան խաներու և քրիստոնեաներու տուներուն մէջ: Ասոնց երեք օրը անգամ մը իւրաքանչիւր անհատի հինգ զահեկան և միս ու զանազան ուտելիքներ կը բաշխուէր:

Աղէտեալներու վրայ ընդհանուր տեսուչ կարգուեցաւ Ապտէլ Քատիր էֆէնտի ալ—Ինժա անուն Թրիբունի ազնիւ, զարգացած և համեստ անձնաւորութիւն մը: Նա շատ բարի էր անոնց հանդէպ և իր կարելին կ'ընէր իրենց պէտքերուն գոհացում տալու համար:

Քրիստոնեաներու համար եղած բոլոր ծախսերը կը հոգացուէին թագաւորական գանձէն: Բացի այս, շատ մը հազուատներ և դրամ եկաւ Անգլիայէն, Ֆրանսայէն, Ամերիկայէն, Ռուսիայէն, Աւստրիայէն և Յունաստանէն, որոնք աղէտեալ քրիստոնեաներու բաշխուեցան առանց յարանուանական խտրութեան:

Դամասկոսի այն ամբաստանեալները որոնց զէմ վերջնական փաստեր չի կրցան ապացուցանել՝ Փուատ փաշա կալանաւորեց և Պէյրութի ճամբով Պոլիս ուղարկեց:

Ասոնք Պէյրութ հասան ծանր չղթաներու տակ կըլծած, գրեթէ բոլորն ալ ցած դասակարգի մարդիկ: Դամասկոսի քրիստոնեաներէն շատեր ճանչցան անոնցմէ ոմանք որոնք սպաննած էին իրենց ազգականները եւ բարեկամները, առեւանգած էին կիները, թալանի տուած իրենց ինչքերը և այրած տուներնին:

Այս բոլորը պատմեցին և ցուցուցին ամբաստանեալները Ահմէտ փաշա ալ—Քասսարլիին որը այդ ժամանակ Պոլսէն եկած էր որպէս Պէյրութի կառավարիչ: Այս վերջինը տեղի տալով անոնց առաջարկին, անմիջա-

պէս հրամայեց որ յանցաւորները բանտարկուին: Ասոնց բոլորն ալ կալանաւորելով խումբ առ խումբ Պոլիս ուղարկեց ուր բանակի մէջ ցկեանս աշխատելու դատապարտուեցան:

Դամասկոսի մէջ Ֆուատ փաշա ազդարարութիւն մը ըրաւ հրամայելով որ բոլոր աւարները իրենց տէրոջ վերադարձուին:

Ոմանք հնազանդեցան: Անմիջապէս ասոնց անունները գրուեցաւ: Երբ ուրիշներ իմացան այս՝ բոլոր իրենց աւարը փողոց նետեցին:

Ֆուատ փաշա զանոնք հաւաքել տուաւ, բայց ասոնք գրեթէ ո՛չ մէկ արժէք կը ներկայացնէին որովհետեւ կոտորած առարկաներէ և անպէտ իրերէ կը բաղկանային:

Դամասկոս մնացող քրիստոնեաներուն Ֆուատ փաշա իւրաքանչիւր անհատի ամէն օր յիսուն փարա կուտար բացի քիչ մը անկողիններէ և հագուստներէ որ նոյնպէս բաժնեց: Զգեց որ վերադարձուած թալանէն ուզածնին առնեն: Ով որ արժէքաւոր բան մը առաւ, ասոր գինը իր անուան դէմ գրուեցաւ յետոյ իրենց տրուելիք փնասուց հատուցումէն զեղջուելու համար:

Պէյրութ գտնուող աղէտեալներու գրեթէ բոլորը կրնային իրենց եղած նիւթական օգնութեան շնորհիւ բարեկեցիկ կեանք մը ունենալ՝ բայց Դամասկոսցիները, նամանաւանդ միջնաբերդի մէջ բնակողները, կը զանգատէին տեղի պակասէն: Որով ալ—Քանափաղ թաղէն մահմետականներու բնակարաններ յատկացուեցան ասոնց ուր վերոյիշեալ քրիստոնեաներէն ոմանք Ֆուատ փաշա հոն փոխադրեց:

Բայց սատանան չի զադրեցաւ տակաւին մահմետականներու միտքերը պղտորելէ: Վերջապէս կասկածելով կացութենէն, քրիստոնեաներ առաջարկեցին որ

Պէյրութ փոխադրուին, որուն պատասխան մը չընդունեցին:

Իսկ մահմետականներէ քանի մը չարագործներ երբ ջարդերու միջոցաւ չի կրցան քրիստոնեաները սուրով մեռցնել՝ հիմա անոնց կեդրակներուն մէջ գաղտնօրէն թոյն դնել սկսան: Այս պատճառաւ ասոնցմէ ոմանք մեռան:

Սոյն դէպքը զանոնք ստիպեց որ աւելի ապահով վայր մը որոնեն: Որով կրկնակ աղբսագիրներ ներկայացուցին Ֆուատ փաշային այս ուղղութեամբ, որը վերջապէս տեղի տուաւ հրամայելով որ անոնց ճամբորդութեան ծախսերը կառավարական գանձէն տըրուին:

Անմիջապէս որ այս հրամանը արձակուեցաւ քրիստոնեաներ սկսան խումբ առ խումբ գաղթել:

Ֆուատ փաշա կախուելու հրաման արձակեց բոլոր անոնց համար որոնք քրիստոնեաներու կերակուրնեւրուն մէջ թոյն դնելու յանցանքով դատապարտուած էին: Ասկէ յետոյ բանակը Դամասկոս ձգելով՝ ինք վերադարձաւ Պէյրութ:

Անմիջապէս որ Պէյրութ հասաւ, լուր ղրկեց Լիբանանի բոլոր տիւրքի մեծերուն և իշխաններուն որ իրեն ներկայանան:

Էմիր Մուհամմէտ Ռասսան, տիւրքի չէյսներու պետը, շուտով ներկայացաւ, բայց միւսները վախնալով իրենց վատ վարմունքէն, առաջարկեցին իրենց փոխարէն ներկայացուցիչներ ղրկել:

Սակայն Ֆուատ փաշա չի գոհացաւ իրենց այս առաջարկով և մասնաւոր ժամանակ մը որոյնց, որմէ յետոյ եկողները պիտի պատժուէին:

Որով հետեւեալները ներկայացան:—

- էմիր Քաղիմ Ռասլան
- » Մալիամ Ռասլան
- Շէյխ Սաիտ ժանպլադ
- » Սէլիմ ժանպլադ
- » Օսման Ապու Ալվան
- » Ասատ ալ—Ալվատ
- » Եունիս Ապտալ—Մէլիք
- » Ֆուատ Ապտալ—Մէլիք
- » Քաղիմ Նաքատ
- » Քաղիմ Հասան ատ—Տին
- » Հիւսէյն Դալուք
- » Ասատ Դալուք

Ասոնք էմիր Մուհամմէտ Ռասլանի հետ Պուրժ Ապի Հայտար հաւաքուեցան, և բոլորը միատեղ ներկայացան Ֆուատ փաշայի բանակատեղին ուր նա զանոնք ձերբակալեց և իւրաքանչիւրը առանձին առանձին բանտարկեց:

Անշուշտ ասոնք չատ վրդովուեցան ու ազատուելու բոլոր լաւատեսութիւնին օր ըստ օրէ յուսահատութեան փոխուեցաւ: Ասոնցմէ շատեր զիրար այպանեցին ըսելով թէ պատճառ եղած էին իրենց գալուն:

Երբ տեսան թէ թռչուններու պէս վանդակի մէջ բռնուած էին՝ և ազատուելու ուէ յոյս չկար, սկսան բոլոր յանցանքը նուրչիտ փաշային վրայ բռնել ըսելով թէ իրենք ըրած էին ինչ որ հրամայուած էր, անոր կամքին համեմատ գործած էին, որով սոյն արարքներու պատասխանատու չէին կրնար ըլլալ:

Իսկ այն մեծաւորները որոնք անհնազանդ գտնուեցան Ֆուատ փաշայի առաջարկին ու հրամանին հանդէպ՝ և չեկան, որոնք բոլոր խռովութեանց մասնակցած էին. — մեղուցած, թալանած և գետի պէս արիւն հոսեցուցած էին, որոնք իշխաններ և աշխրեթներու

պետեր էին՝ ասոնցմէ մաս մը Հաւուրան փախան: Իսկ ուրիշներ Լիբանանի հեռաւոր ու ամայի վայրերուն մէջ ապաստանեցան օրէ օր իրենց թաքստոցը փոխելով:

Վերոյիշեալ անձնաւորութեանց բանտարկութիւնը տեղի ունեցաւ Ուրբաթ օր, 23 Սեպտեմբեր 1861ին:

Ահա այս է բոլորը որ մենք ուզեցինք ներկայացընել ճշմարտապէս, մանրամասն ու ճշգրիտ քննութիւններ կատարելէ յետոյ:

Իսկ ինչ որ կը վերաբերի ասկէ յետոյ տեղի ունեցող ղէպքերուն՝ ասոնց բոլորը հաւաքած ենք և պիտի պատմենք գիրքին երկրորդ մասին մէջ: (*)

Թող Տէրը մեզի օգնէ:

(*) Մինչեւ այժմ հեղինակին այս գրութիւնը գտնել կարելի չէ եղած տակաւին: Շատ հաւանական է որ Ի. Աբգարիոս զայն գրած չէ, եւ կամ իր ձեռագիրը կորսուած ու ոչնչացած է: Սակայն բարեբախտաբար իր աշխատքեան առաջին մասը մեզի հասած է, եւ մեր այս գիրքը անոր անգլիերէն քարգմանութեան հայացումն է, 'ֆանի որ գիրքը արաբերէն լեզուով բնու լոյս չէ տեսած: Ժամանակին Ամերիկայի Նյեյ Համպտարանը գնած է այս ձեռագիրը եւ մենք այժմ ուրախ ենք, եւ հրապարակաւ շնորհակալութիւն կը յայտնենք սոյն հաստատութեան որ սիրայօժար կերպով մեզի արտօնեց նման քարգմանութիւն մը:

Գիրքին լուսանկարները մեզի տրամադրեց ֆաղափս յայտնի դիմեքեհն, Լիբանանի Ազգային Գրադարանի հիմնադիր—Տնօրէն Կոմս Ֆիլիպ քը Քարարզի, որու նոյնպէս մեր շնորհակալութիւնները կը յայտնենք:

ՀԵՂԻՆԱԿԻՆ ՎԿԱՅԱԳԻՐԸ (*)

Մեր Գթառատ և Կարեկցող Աստուծոյն անուամբ: Գովաբանութիւն իրեն, որ հաւասար չունի արժանապատութեան և կատարելագործութեան մէջ, վսեմութեան ու վեհափառութեան մէջ, և որ մեզ կը դատէ մեր արժանիքին համեմատ: Նա կը փոխէ եղանակները և կը դասաւորէ պարագաները, բայց ինքը բնաւ չի փոխուիր դարերու ընթացքին և սերունդէ սերունդ: Երախտապարտ ենք իր նուէրներուն և բարիքներուն համար որ մեզի կը շնորհէ, և կ'աղօթենք ու շնորհակալութիւն կը յայտնենք իրեն թէ խօսքով և թէ՛ գործքով, մեզի ըրած օգնութեան համար:

Ես, Իսկէնտէր Աբգարիոս, որդի Եաղուպ Աբգարիոսի, որ Աստուծոյ շնորհին պէտք ունիմ, և գթութիւն կը սպասեմ մեր ամենասուրբ Տէրոջմէն, կուգամ յայտարարելու որ երբ Լիբանանի խոովութիւնները ծայր տուն և քրիստոնեաներու տիւրդիւններէն ենթարկուած զուլումին փոթը աշխարհի չորս ծագերուն տարածուեցաւ՝ ամենուրեք մարդիկ այս մասին խօսեցան մինչև որ ժամանակի ընթացքին անոնց արցունքը գայրոյթի փոխուեցաւ: Որով ի գիտութիւն բոլոր անոնց որոնք անձանօթ են այս նիւթին, ես սոյն գիրքը գրեցի անոր մէջ տեղաւորելով ամենաճշգրիտ և վաւերական տեղեկութիւնները որոնք այս դէպքերու կը վերաբերին: Իմ աշխատութեանս կցեցի նաև Դամասկոսի ջարդին մէկ նկարագրութիւնը:

(*) Ըստ իր ժամանակի սովորութեան, այս գրութեամբ հեղինակը կը վկայէ թէ՛ սոյն գիրքին մէջ տրուած տեղեկութիւնները վաւերական են:

Մեծ խնամք տարած և չարաչար աշխատած եմ այս գիրքին պատրաստութեան համար: Ամենակարելիս ըրած եմ որ հոն տրուած տեղեկութիւնները վաւերական ըլլան, և չա՛տ խստապահանջ եղած եմ նիւթիս ընտրութեան և դասաւորումին նկատմամբ: Որով այժմ կը ներկայացնեմ բոլոր այն դէպքերը որոնց ճշգրտութիւնը կարողացայ ստուգել, որպէս զի ինձմէ յետոյ եկողը վաւերական տեղեկութիւն ունենայ այս դէպքերու եւ խոովութեանց մասին, ու գիտնայ անոնց հետ առնչութիւն ունեցող չար արարքները:

Ուստի Անոր օգնութեամբ, որ վեհ ու վսեմ է, գիրք մը պատրաստած եմ կարողութեանս ներած չափով: Գիրքըս գրած եմ Սիւրիոյ Պէյրութ քաղաքին մէջ: Երբ վերջացաւ ու լաւ երեւաց, զայն կոչեցի ՍԱՐՍԱՓՆԵՐՈՒ ԳԻՐԲԸ, և բաժնեցի ինը գլուխներու հետեւեալ կերպով, անոնց մէջ տեղաւորելով բոլոր դէպքերու նկարագրութիւնը:

ԱՌԱՋԻՆ ԳԼՈՒԽ:

Լիբանան եւ հոն ի գործ դրուած բարբարոսութիւնները:

ԵՐԿՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽ:

Ալ—Մեքնի եւ աւ—Սանիլի խրոովութեանց պատմութիւնը:

ԵՐՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽ:

Պատմութիւնը այն դաւանանութեան ու խաբեբայութեան որմէ ստուպեցան աւ—Տուպիայի եւ Մուալլաֆաւ աւ—Տամուրի բնակիչները:

ՉՈՐՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽ:

Պատմութիւնը սարսաղագոյեցիկ աղէտներու որոնց ենթարկուեցան Ճեզգիւնի, աւ—Դուֆայի եւ ալ—Խարնուպի բնակիչները:

ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽ: Հասպայայի նախնիքը որուն յա-
ջորդեց Ռաւայայի կոսորածը:

ՎԵՑԵՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽ: Զանկի գրաւումը որու պատճա-
ռաւ բնակիչները ստիպուեցան
նահանջել:

ԵՕԹՆԵՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽ: Տէյր ալ—Քամարի անխիղճ ու
խուժողով կոսորածը որ կարծես
վերջ չունէր, եւ ուր արիւնը ջու-
րի պէս կը հոսէր:

ՈՒԹՆԵՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽ: Դամասկոսի նախնիքը եւ Ալ-
մերիացի Էմիր Ապսէլ—Քասիրի
դերը, որ մեծապէս օգնեց քը-
րիստոնեաներուն, եւ բարի ու
անաչառ զսնուեցաւ անոնց
հանդէպ:

ԻՆՆԵՐՈՐԴ ԳԼՈՒԽ: Ֆուաս փառայի ժամանումը ի
Պէյրուք, որ մեր Տէրոջ, վեհա-
փառ Սուլթանին կողմանէ զըր-
կուած էր Լիբանանի մէջ խա-
ղաղութիւն վերահաստատելու:

Կը վկայեմ մեր Տէրոջ անուամբ որ վերոյիշեալ գը-
լութներու մէջ նկարագրուած գէպերը վաւերական են
և անոնք կը կազմեն այս գիրքին պարունակութիւնը
որ ինչ գլուխներէ կը բաղկանայ:

ԻՍԿԷՆՏԷՐ ԱՐԳԱՐԻՈՍ

ՀԱՅԿԱՅԻՆ
ԳԼԽԱՎՈՐ
ԳՐԱԴԱՐԱՆ

Հայաստանի Ազգային գրադարան

NL0422766

17838

Գին՝ Սիրիա եւ Լիբանան 7 ժրանի
Արժասանմուն՝ 1 Տօլար